

DIPLOMATSKI RAZVOJ U JUGOISTOČNOJ EVROPI 1932 – 1934.

(Nastanak Balkanskog pakta 1934.)

Valerián Bystričký

1. Uvod

Jugoistočna Evropa je početkom tridesetih godina bila politički nejedinstveno područje. Teritorijalna pitanja, odnos pojedinih država prema problemima revizije mirovnih ugovora i težnja balkanskih država da održe, eventualno promijene postojeću teritorijalnu podjelu i ravnotežu snaga u tom području u svoju korist, odlučujući su činioci koji određuju političku raspodjelu snaga na Balkanu. Rezultati prvog svjetskog rata i nedugo nakon toga i grčko-turski sukob odlučujuće utječu na teritorijalnu podjelu poluotoka. Iz ove osnovne činjenice proizlazi podjela balkanskih država na pobjednike i pobijedene. I tadašnji mirovni ugovori utječu na međudržavne odnose. Poraz Bugarske u svjetskom ratu, koji je bio kodificiran Neuillyskim mirom, automatski stavlja Sofiju u opoziciju prema svim balkanskim državama s iznimkom Albanije. Bugarska je imala revizionističke zahtjeve prema svim susjedima, a raspon ambicija koje je imao najreakcionarniji dio bugarskih fašističkih organizacija i udruženja uveliko je prelazio odredbe mirovnog ugovora. Na drugoj su strani Rumunjska, Grčka i Jugoslavija striktno odbijale bilo kakve ustupke Bugarskoj i svim su snagama nastojale učvrstiti svoje pozicije na osvojenim područjima. Jednoznačno su inzistirale na teritorijalnom integritetu svoga područja, ali ta činjenica nije im smetala da gaje nade i kuju planove za proširenje svojega teritorija nauštrb susjeda. U tom je smislu početkom dvadesetih godina tipičan ne samo grčko-turski sukob, već i ambicije Jugoslavije da stekne Solun. Teritorijalni problemi uz pitanja nacionalnih manjina pojedinih država uzrokuju loše političke odnose između balkanskih država te pružaju velikim silama priliku i mogućnost da se miješaju u njihove diplomatske poslove. Na osnovi stava prema rezultatima prvog svjetskog rata i pod utjecajem međunarodnog razvoja, te političkih događaja na Balkanu u jugoistočnoj Evropi, postepeno su se formirale pojedine skupine država, koje su na različite načine pristupale pitanjima revizije teritorijalnog status quo-a, problemima sigurnosti, razoružanja, reparacije i prema međunarodnom razvoju uopće. Odlučujući savez sklopljen između malih

država predstavlja Mala antanta, u sastavu koje su se našle Jugoslavija, Rumunjska i Čehoslovačka. U okvirima Male antante balkanski su saveznici osigurali granice i od bugarskog revizionizma, pa su, oslanjajući se na Francusku, zauzimali vodeći položaj na Balkanu. Turska i Bugarska su prevladale međusobna neslaganja, riješile su teritorijalna pitanja i 1929. godine sklopile sporazum o prijateljstvu, koji se nadovezivao na suradnju s Italijom i tako je predstavljao svojevrsnu protutežu Maloj antanti i njezinu utjecaju na Balkanu. Među državama koje su inzistirale na održavanju teritorijalnog status quo-a na Balkanu postoje razmimoilaženja i niti strahovanja od eventualnih bugarskih zahtjeva nisu pomogla da se u potpunosti suglase. U dvadesetim godinama prevladava među balkanskim državama ljubomora i strah od uzajamnih teritorijalnih ambicija i mada bugarski revizionizam nije bio potcjenjivan, sigurno nije bio smatran tako velikom opasnosti da bi uspio ujediniti ostale balkanske države. I pitanje pristupa reviziji mirovnih ugovora igralo je također važnu ulogu. Rumunjska i Jugoslavija bile su načelno protiv bilo kakve revizije, dok su Grčka i Turska imale prema tom pitanju pasivan odnos. Naime, njihovi prijateljski odnosi s Italijom i bliski mađarsko-turski kontakti ostavljali su dojam kao da žele podržavati ovaj smjer u političkom razvoju Evrope. Na taj način područje Balkana predstavlja nejedinstvenu političku cjelinu, koja je u biti podijeljena na tri skupine država. Odnosi među pojedinim blokovima, eventualno državama, bili su pod znatnim utjecajem politike velikih sila što se jasno očitovalo osobito u pitanju Albanije, koja je stajala izvan navedenih skupina.

Rumunjska i Jugoslavija su u savezništvu s Francuskom tražile ne samo osiguranje teritorijalnog integriteta, već i pomoć i podršku u premještanju vodećeg položaja savezništva Male antante u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. S obzirom na pokušaje za trajno osiguranje pripajanja Besarabije, u Bukureštu su tražili savezništvo s Poljskom (ugovor iz 1921) i Italijom (ugovor iz 1926. godine), pri čemu je ugovor sklopljen s Rimom izazvao nepovjerenje Male antante prema rumunjskoj politici. Neprijateljski stav zapadnih velesila prema Turskoj dovodi Ankaru do zbliženja sa Sovjetskim Savezom i Italijom. Bojanzan od politike Italije djeluje na Grčku, pa Ankara i Atena pokušavaju prijateljskim odnosima otupiti oštricu imperijalističkih namjera Rima. Sklapanje sporazuma o prijateljstvu između ovih dviju država i Italije 1928. godine imalo je i dalekosežnije posljedice jer je takav sporazum ujedno predstavljao i nastojanje Rima da razbije Jugoslaviju. Neslaganje između velikih sila i njihovi različiti planovi stoje u suprotnosti s ciljevima balkanskih država i onemogućuju stvaranje njihova jedinstvenog stava. Upadljiv primjer takva stanja je neuspjeh pokušaj da se stvori takozvani balkanski Locarno.¹ U kasnijem razdoblju bilo je raznih pokušaja da se bilateralnom formom poboljšaju jugoslavensko-bugarski odnosi, tursko-bugarski kontakti, odnosi između Jugoslavije i Grčke i slično, ali ostali su bez pozitivnih rezultata. Pojedine su velesile

¹ Avramovski, Ž.: *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937*, Beograd 1968, 9–10; Daneva-Michova, Ch.: *Balkanskolokarnskata politika i protivorečijata mežu zapadnite imperialističeski sili prez vtorata polovina na 1926 g.*, *Godišnik na Sofijskija universitet – ideologičeski fakultet*, Tom LVI, Sofija 1962, 72–103.

u interesu svojih planova često podupirale i isticale razne varijante za zblizavanje nekih država na poluotoku, ali to je imalo upravo suprotan učinak. U tim računicama često je figurirala Bugarska. Da su je pridobili za suradnju s Malom antantom ili za tursko-bugarski blok, to bi ozbiljno utjecalo na politički raspored snaga na Balkanu. Među državama jugoistočne Evrope dvadesetih godina nije postojala zajednička baza, koja bi bila jača od njihovih međusobnih trzavica i ljubomore. Velika zainteresiranost Rumunjske i Jugoslavije za probleme srednje Evrope, bilateralna razmimoilaženja između Rima i Beograda na Jadranu, te protusovjetski stav vanjske politike Rumunjske i njezinih saveznika bili su za Grčku i Tursku od drugorazrednog značenja, jer su smatrale mnogo važnijim i odlučujućim razvoj u Sredozemlju. Bugarska, koja se nalazila u političkoj i diplomatskoj izolaciji odbila je da se jednostrano angažira, pa tako međusobni neriješeni problemi i odsutnost izričite potrebe za užom suradnjom uvjetuju nejedinstvenost država na Balkanu. Pod utjecajem razvoja međunarodne situacije došlo je početkom dvadesetih godina do preispitivanja stavova jugoistočnih evropskih država prema općim i konkretnim problemima diplomatskog djelovanja na kontinentu, a time ujedno i prema zblizavanju stajališta pojedinih zemalja i pronalaženju zajedničke osnove za suradnju. Nadalje, taj je proces obilježen promjenom stajališta balkanskih država prema velesilama, one teže samostalnijem istupanju u evropskoj politici i žele ograničiti utjecaj velesila.

Početkom tridesetih godina počela je rasti organizirana borba za slabljenje osnovnih principa poslijeratne podjele svijeta; poražene države nisu zadovoljne teritorijalnom podjelom Evrope i provode niz akcija da bi u samom temelju uzdrmale poslijeratni sustav i jednostavno ustoličile potrebu za promjenom granica kao jedini uvjet za očuvanje mira. Napad na mirovne ugovore, na Ligu naroda, zahtjev za naoružanje na paritetnim principima i slično, osnovni su zahtjevi revizionističkih država. Način rješenja međunarodnih problema na Konferenciji o razoružanju u Ženevi, agresivnost Japana prema Kini u Ligi naroda, pokušaji da velesile formiraju direktorij — sve to neposredno utječe ne samo na odnos malih država prema cjelokupnom razvojnom trendu u svijetu već i na produbljenje, eventualno revalorizaciju osnovnih principa njihove vanjske politike. Agresivna politika Italije, pobjeda nacizma u Njemačkoj i prijedlog za osnivanje Pakta četiriju velesila stavlja na dnevni red problem sigurnosti malih država. Međunarodni razvoj, a osobito val revizionizma, koji je zahvatio Evropu početkom tridesetih godina nagriza povjerenje malih država u postojeće oblike njihove sigurnosti. U tom je smislu negativno djelovala i činjenica da Liga naroda nije poduzela odlučne korake protiv agresije Japana prema Kini i u najmanju ruku je zapravo postupak Tokija tolerirala. Na taj je način bio obezvrijeđen član 16. Lige naroda koji je predstavljao oblik kolektivne obrane protiv napadača i bio jedan od važnih principa malih država. Skupu svih navedenih činilaca pridružuje se još imperijalistička politika Italije, koja početkom tridesetih godina predstavlja najakutniju opasnost po neke države na Balkanu.

2. Imperijalistički ciljevi talijanske politike početkom tridesetih godina.

Nakon pobjede fašizma, a osobito kada je već učvrstio svoje pozicije u unutrašnjoj politici, počela je Italija obraćati pažnju na međunarodne pro-

bleme. U vanjskoj politici Rima postepeno dolaze do izražaja novi principi koji blisko korespondiraju s njegovim imperijalističkim ambicijama i planovima svojstvenim jednoj velesili. Fašistička Italija nije mogla zaboraviti »veliku prijevaru« nakon svjetskog rata, kada velike sile nisu u cijelosti ispunile svoja obećanja. Nastojanje da se barem djelomice nadoknadi ovaj neuspjeh dovodi do koncepcije o ekspanziji na Sredozemno more, to znači do obnove snage i slave rimskog imperija u suvremenim uvjetima. Italija je imala teritorijalne zahtjeve prema Jugoslaviji, Turskoj i Grčkoj, priželjkivala je ulazak u Siriju, tražila nove kolonije na obali Sredozemnog mora i htjela je eksploatirati Crno more. U drugoj polovici dvadesetih godina u oblasti propagande i službenih izjava nije se odustajalo od tih »velikih planova«, ali u političkoj praksi došlo je do promjene. Italija je morala čuvati leđa na kontinentu. Njezina ekspanzija počela se usmjeravati na srednju Evropu i na Balkan, a to je opravdavala neodržanim obećanjima o pripojenju Dalmacije i počela je pokušajima zblizavanja s Mađarskom, Bugarskom, Austrijom, Turskom i Grčkom, a ujedno i s pokušajima prodora u Albaniju. Istodobno Rim se zauzimao za interese malih poraženih država i tako je postepeno, mada samo privremeno, stao na čelo revizionističkog bloka. U oblasti politike velikih sila, ambicije Italije imale su za posljedicu pogoršanje odnosa s Francuskom, ali i zblizavanje s Velikom Britanijom.

Kao ni jedna druga velesila Engleska je svojom podrškom pridonijela međunarodnom, a time i unutrašnjopolitičkom jačanju fašističke diktature u Italiji.²

Osnovne principe vanjske politike obuhvatio je Mussolini u svome govoru u Senatu 5. lipnja 1928. godine. Javno je ponovio da mirovni ugovori nisu vječni, zahtijevao je reviziju Lige naroda i naoružavanje po paritetnim principima. U političko-diplomatskoj oblasti napadi Italije koncentrirali su se na Jugoslaviju s ciljem da je okupiraju, nacionalno rascjepkaju i zauzmu prema danoj situaciji neke od njezinih dijelova i tako sebi osiguraju uvjete za daljnju ekspanziju na Sredozemno more i na Balkan.³

U drugoj polovici dvadesetih godina postigao je Rim s formalne strane pažnje vrijedne uspjehe. Sklopio je mnoge prijateljske sporazume s državama srednje i jugoistočne Evrope. Sporazumi s Albanijom (1926), Mađarskom (1927), Grčkom i Turskom (1928), asistencija Italije pri sklapanju ugovora između Mađarske i Turske (1929), Bugarske i Turske (1929) i Grčke i Turske (1929) okupljali su oko Rima niz država manje-više nezadovoljnih postojećim stanjem i razgraničenjem u tim dijelovima Evrope.⁴

Sistemi političkih dogovora o neutralnosti i prijateljstvu, koje je Italija uspjela ostvariti, trebali su da oslabe utjecaj Francuske i njezinih saveznika iz Male antante, a osobito su bili usmjereni protiv Jugoslavije. Stvarna vrijednost takvog savezništva, a nipošto se ne može govoriti o blokovskoj podjeli država, bila je samo relativna, a motivi koji su doveli do sklapanja spomenutih ugovora bili su raznovrsni i često kontradiktorni. Suradnja i prijateljski kontakti, što ih je Italija održavala s Turskom, Grčkom u stanovitoj mjeri i s Bugarskom, bili su ograničeni i ni u kojem slučaju ove države nisu preuzele obvezu, koja bi ih prisiljavala na bezuvjetno podupiranje politike Rima. S tog stajališta nije odlučujuće što su u Sofiji živjeli u nadi da u slučaju sukoba iz-

² Siebert, S.: *Italien in der zweiten Weltkrieg*, Frankfurt am M. – Bonn 1962, 16.

³ *Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova Prag (AMZV)*, Političke vijesti (PZ), Rim br. 2, 9. 2. 1928; br. 22, 8. 6. 1928.

⁴ Kerekes, L.: *Anschluss 1938*, Budapest 1963, 34 – 35.

među Rima i Beograda postoji mogućnost za teritorijalne ustupke Jugoslavije, jer Bugarska se nije željela neposredno vezati za Rim. Italija je djelomice uspijevala politički izolirati Jugoslaviju, organizirati protutežu Maloj antanti i stvoriti tako opći dojam o sve većem utjecaju u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Ali, tridesetih godina, kada je Rim započeo aktivnijom imperijalističkom politikom, situacija se korjenito promijenila. U prvoj polovici 1932. godine na najvažnijim konferencijama pri rješavanju problema o razoružanju i reparaciji, velike sile nisu se suviše zanimale za gledišta Italije, a još su ih manje uvažavale. Takvo stanje stvari potvrdila je i konferencija o reparacijama održana u Lausanni, jer su pregovori velesila protekli bez prisutnosti Italije. U Rimu se osjećala potreba za aktivnijim istupanjem na međunarodnoj pozornici. Tu činjenicu s formalne strane dokumentira opoziv D. Grandija s položaja ministra vanjskih poslova ljeti 1932. godine i predaja dužnosti Mussoliniju. Talijanski tisak otpočeo je sustavnu kampanju. Sve su to bile nove varijacije na staru temu, stari argumenti o neodržanim obećanjima, o nedostatku prostora za pedesetmilijunski narod, o potrebi ekspanzije i slično. U političkoj praksi iskoristio je Mussolini opće tendencije koje su se počele nazirati u međunarodnoj politici. To je prije svega nastojanje da se sporna pitanja rješavaju na zajedničkim i neposrednim pregovorima velesila i da sam istupa s novim planovima i predstavlja se kao »spasitelj« mira. Službeno je iznio svoje prijedloge u govoru u Torinu (23. listopada 1932) i na kongresu Volta (od 14. do 20. studenog 1933).

Osnovna Mussolinijeva misao bila je da se mir u Evropi može sačuvati samo uz pretpostavku izmjene mirovnih ugovora. Mussolini je predlagao suradnju između četiri velesile (Italije, Francuske, Njemačke i V. Britanije) u interesu savladavanja najvažnijih problema kontinentalne politike, a za Njemačku je zahtijevao naoružanje po paritetnim principima.⁵

Smisao i cilj talijanske politike bio je sadržan u težnji da se reduciraju snage Francuske putem njezina razoružanja i djelomičnim naoružanjem Njemačke i ostalih poraženih država. Ostvarenje takve zamisli odrazilo bi se u međunarodnoj konstelaciji, jer bi se na taj način umanjila politička prevlast Francuske i njezinih saveznika. Nadalje, akcije Rima bile su uperene protiv Jugoslavije i trebale su Rumunjsku izdvojiti iz savezništva Male antante.⁶

Na kongresu Volta Mussolini je izjavio da utjecajne sfere treba podijeliti između četiri velesile. Velika Britanija ima imperij, Francuska kolonije, a Njemačka i Italija treba da se zadovolje u Evropi. Duce je u razgovorima s raznim političarima kritizirao francusku politiku, govoreći da je besmislena, jer je Francuska istupala kao zagovornik malih država. Za Njemačku je tražio poljski koridor i njezinu interesnu sferu pokušao je usmjeriti prema Poljskoj, Čehoslovačkoj i baltičkim državama. Italiji bi pripala srednja i jugoistočna Evropa u kojoj bi se oformio blok država sa središtem u Budimpešti. Taj bi blok spriječio Anschluss, a Dalmacija bi pripala Italiji.⁷

⁵ Documents diplomatiques français 1932 – 1939 (DDF) 1re Serie 1932 – 1935, Paris, Tom 1, doc. 271, 558.

⁶ Arhiv Instituta marksizma-lenjinizma, Prag (AUML), fond Mala antanta 1933, K 3/11. Konferencija Stalnog savjeta Male Antante u Sinaji 24. – 27. 9. 1933. Benešov izvještaj.

⁷ Diplomatski arhiv Saveznog sekretarijata za vanjske poslove, Beograd (DASIP), Tursko poslanstvo (TP), f. 18, br. 595, Beograd, 27. 12. 1932; Londonsko poslanstvo (LP) 1933, 1-2, br. 13, Prag, 9. 12. 1932; AMZV – Kroftina izlaganja na savjetovanjima, br. 25, Prag, 15. 12. 1932.

Svojim cjelokupnim planovima Italija je ugrožavala osnovne pozicije Male antante u Podunavlju, a Jugoslavija je za njih predstavljala glavnu za-preku. Mussolini je konkretno formulirao svoje zahtjeve u razgovoru s francuskim ambasadorom u Rimu Jouvenelom početkom 1933. godine. Pokušaji Pariza da se postigne zблиženje s Italijom konkretizirali su se krajem 1932. godine imenovanjem H. de Jouvenela ambasadorom u Rimu. Francuski je senator primio ovu funkciju na šest mjeseci i želio je korjenito poboljšati odnose između Pariza i Rima. Polazio je od koncepcije sklapanja pakta, koji bi »u potpunosti osigurao Italiju na drugoj obali Jadranskog mora«. Istodobno je želio osigurati Rimu u srednjoj Evropi »iluziju superiornosti« posredstvom novog privrednog poretka.⁸

Mussolini je osjetio povoljnu situaciju i otvoreno formulirao svoja gledišta iz kojih je nedvojbeno proizlazilo da Italija već u bliskoj budućnosti pretpostavlja raspad Jugoslavije. Njegovi su zahtjevi bili usmjereni na rješavanje problema poljskog koridora; traži reviziju mađarskih granica i osiguranje položaja Italije na Jadranu učvršćenjem pozicije Rima u Albaniji.⁹

Mnogo potanje informacije o ovim planovima, kako stoji u francuskim objelodanjenim dokumentima, pružio je Jouvenel čehoslovačkom poslaniku u Rimu Chvalkovskome. Jouvenel je interpretirao Duceove riječi u smislu da bi »Francuska trebala poučiti Čehoslovačku, Jugoslaviju i Rumunjsku da pre-puste Mađarskoj dio teritorija koji je nastanjen mađarskom nacionalnom manjinom«. Mussolini je smatrao da se Jugoslavija »za ovog režima i u ovim granicama ne može održati«.¹⁰

U tom je razdoblju u Rimu misao o raspadu Jugoslavije bila neobično živa. Cjelokupna djelatnost Rima, poluslužbene i službene izjave talijanskih političara dokazuju da se s tom mogućnosti ozbiljno računalo. Cilj je bio da se osigura odlučujući položaj Italije u Podunavlju i Balkanu. Jedno od sredstava koje je trebalo osigurati uspjeh bila je aktivizacija protujugoslaven-skog življa iz redova emigracije, izgradnja i pojačanje vojnih utvrda na granici s Jugoslavijom, incidenti na bugarsko-jugoslovenskoj i mađarsko-jugosloven-skoj granici i slično.¹¹

Talijanska politika je na sve načine nastojala provocirati Jugoslaviju, onemogućiti njezinu unutrašnju političku konsolidaciju i slabiti njezine vanjskopoličke pozicije. Tisak, sredstva obavještavanja i propaganda uopće nastojali su utjecati na talijansku javnost s ciljem da Jugoslavija bude sma-trana opasnim neprijateljem i da se eventualno pripremi narod za sukob s Beogradom. Rimska vlada je na primjer iskoristila slučaj s razbijenim veneci-janskim lavom u Trogiru za protujugoslavensku kampanju i napuhala je taj sitni incident do neslučenih razmjera.¹²

I u inozemstvu je talijanska propaganda pokušavala stvoriti sličnu at-mosferu. Željela je uvjeriti u to kako je Jugoslavija stalni uzrok nemira u Ev-

⁸ AMZV, PZ, Rim, br. 3. Razgovor između Jouvenela i čehoslovačkog poslanika Chvalkovskog. Rim, 30. 1. i 3. 2. 1933.

⁹ DDF-1-II, doc. 233, 368, str. 514-516, 729-732.

¹⁰ AMZV – Kabinet 1933, br. 896. Rim, 4. 4. 1933.

¹¹ DDF-1-II, doc. 419 str. 833-834.

¹² DDF-1-II, doc. 142, str. 325-326.

ropi i kako upravo ona ugrožava mir na kontinentu. Pritom se u beogradskim vladinim krugovima nije sumnjalo u to da se Italija neće sama usuditi napasti Jugoslaviju. Na takav korak odlučila bi se valjda samo ako Njemačka napadne Poljsku, a da Francuska bude zainteresirana na drugoj strani.¹³

Politika Rima je međutim izazvala veliko nepovjerenje u Beogradu i uzrokovala je veliku zabrinutost. U tom razdoblju slične tendencije počele su se postepeno javljati i u ostalim balkanskim državama. Imperijalistička politika Rima, koja je krajem 1932. i početkom 1933. godine sve oštrije istupala na međunarodnoj pozornici, postala je u vezi s cjelokupnim razvojem međunarodne situacije najizrazitiji nosilac negativnih tendencija u evropskoj politici i glavna opasnost za balkanske države. Ovaj trend talijanske politike potiče dinamičnost i kao što je pokazao Pakt četiriju velesila 1933. godine, nailazio je i na stanovito razumijevanje zapadnih velesila. Talijanska vlada je svjesno potpomagala održavanje atmosfere straha i nervoze u Evropi i nadala se da će u takvoj atmosferi lakše plasirati i neke svoje prijedloge i zahtjeve. Protujugoslavenske akcije Rima dosegle su takav stupanj da se na kontinentu počelo ozbiljno govoriti o mogućnosti oružanog sukoba.¹⁴

Revizionistička propaganda tvrdila je da je promjena mirovnih ugovora jedini izlaz iz takve situacije. Demagogija, uzajamna optuživanja, razne izmišljotine o novim političkim grupacijama samo su povećavali napetost u Evropi i izazivali strahovanja za daljnji razvoj događaja na kontinentu. Ako se istodobno prisjetimo da je u takvoj atmosferi pobijedio nacizam u Njemačkoj, da se Konferencija o razoružanju u Ženevi veoma jasno približavala svome krahu, formalno se prezentirala misao direktorija velesila, shvatljivo je da su male države srednje i jugoistočne Evrope bile vrlo uznemirene. Dolazi do općeg pogoršanja međunarodne situacije. To se očituje sve većim razdrom između Francuske i Njemačke; njemačko-sovjetski odnosi se zaoštravaju. Talijanska politika je i nadalje aktivna, a porast revizionističkog vala postepeno djeluje na stavove država srednje i jugoistočne Evrope. One počinju promatrati razvoj na kontinentu s drugog stanovišta i svojom novom politikom nastoje neposredno reagirati na suvremeni razvoj. Usporedo s uspjehima Italije, kojoj djelomice polazi za rukom provedba nekih planova, prvenstveno prijedloga za formiranje direktorija velesila, počinje se pojavljivati otpor protiv njezine politike, i to čak u onim balkanskim državama koje su u prijašnje vrijeme održavale s Rimom relativno dobre kontakte. Istodobno jača nepovjerenje prema cjelokupnoj politici velesila i to se jasno odražava na odnosima između zemalja Male antante i Francuske. Pod utjecajem ovih činilaca u drugoj polovici 1932. godine u srednjoj i jugoistočnoj Evropi mogle su se primijetiti neke promjene koje su u krajnjoj konzekvenciji dovodile do promjene odnosa snaga na Balkanu; do početka jugoslavensko-bugarskog zbližavanja, te do aktivizacije turske vanjske politike, pa i do većeg interesa Male antante za razvoj na Balkanu i slično.

Ove nove tendencije trebale su učvrstiti postojeće saveze i poboljšati odnose između pojedinih država. Trebalo je stvoriti nove oblike sigurnosti, sla-

¹³ *DASIP-LP* 1933, I-2, br. 97, Beograd, 20. 1. 1933.

¹⁴ Volkov, V. K.: *Germano jugoslavjske odnošenija i razval Maloj Antanti 1933—1938*, Moskva 1966, 33.

biti ovisnost o velikim silama i organizirati garancije sigurnosti. Proces zbližavanja balkanskih država odvijao se razmjerno brzo i radikalno, pogotovo ako se prisjetimo prethodnog razvoja događaja. Konačni efekt čitavog procesa bio je Balkanski pakt. Put k ujedinjenju balkanskih država bio je pun teškoća. Ljubomora među balkanskim zemljama i upletanje velesila samo su kočili taj složeni politički i diplomatski proces. Pa ipak taj se put počeo ostvarivati pod utjecajem postepenih, ali razmjerno korjenitih promjena u vanjsko-političkim koncepcijama pojedinih država pri čemu uzroke i bit valja tražiti u međunarodnom razvoju od 1932. do 1934.

3. Nove tendencije u vanjskoj politici Turske

Među teoretske konstante turske vanjske politike dvadesetih godina i početkom tridesetih godina spada očuvanje neutralnosti u slučaju međunarodnog sukoba, nesudjelovanje u blokovskoj podjeli, dobri odnosi sa susjednim zemljama i velesilama i nezainteresiranost za probleme revizije, koje je Ankara iznijela u svome stavu, kako doduše nije za reviziju mirovnih dogovora, ali, s druge strane, nema nikakvih interesa da ih aktivno brani. Politički krugovi u Ankari bili su veoma zainteresirani da se održi mir u jugoistočnoj Evropi, jer je svaki mogući sukob ugrožavao interese turske države. Iz tih razloga odbijali su da sudjeluju u blokovskoj podjeli, koja je imala jasno zacrtane ciljeve i zauzela je neprijateljski stav prema ostalim državama. Do promjene u takvoj situaciji moglo je doći samo onda kad bi turskim interesima prijetila neposredna opasnost.¹⁵

Teoretski principi vanjske politike nisu se u praksi održavali, a posebice ne u odnosu na velesile i susjedne države. Dok su kontakti Turske, SSSR-a i Italije imali prijateljski karakter i često prelazili u blisku suradnju, odnosi s Velikom Britanijom i Francuskom bili su hladni i često se nije mogao prigušiti prizvuk neprijateljstva.

Turskoj nije bila strana pomisao da stvori na Balkanu određenu protutežu Maloj antanti u obliku uže suradnje s Grčkom i Bugarskom i ta se težnja odrazila u mađarsko-turskom ugovoru o prijateljstvu. Stav Turske je na taj način u znatnoj mjeri korespondirao s odnosima Ankare i susjednih država, a promjena stava prema velesilama, do koje je došlo tokom 1932–1934, postepeno se odražavala i u kontaktima Ankare sa susjednim državama.

Tokom dvadesetih godina Turska je imala dobre odnose sa Sovjetskim Savezom što je u znatnoj mjeri utjecalo na učvršćenje nezavisnosti i samostalnosti Turske republike. U političkim krugovima Ankare visoko se cijenila pomoć SSSR-a u teškim počecima Turske republike, a prijateljska suradnja s Moskvom bila je ujedno i garancija protiv neprijateljske politike V. Britanije i Francuske. Osnovu za suradnju dviju država predstavlja ugovor o prijateljstvu i neutralnosti iz 1925. godine, koji je također pomogao Turskoj u njezinu ekonomskom razvoju.¹⁶

Turska njeguje dobre odnose s Italijom, želeći tako osigurati mir na Sredozemnom moru i u Maloj Aziji. Naročito u drugoj polovici dvadesetih go-

¹⁵ AMZV, PZ, Ankara, br. 12, 17. 6. 1932.

¹⁶ Živkova, L.: Anglo-turskite odnošenija 1933–1939, Sofija 1971, 20.

dina, kada je Italija promijenila stav prema Turskoj, formalni odnosi i nadalje su se odvijali na relativno prijateljskoj bazi. Ankara je izlazila u susret zahtjevima Rima i u određenom smislu sudjelovala u talijanskim planovima o razbijanju Jugoslavije.¹⁷

Ali, u Turskoj nikada nisu zaboravljali na talijanske imperijalističke ambicije u Sredozemnom moru i Maloj Aziji.

Stav Ankare prema velesilama bio je određen i s gledišta njezina odnosa prema reviziji mirovnih ugovora. Turska je bila suglasna s prijedlozima Italije da se ponište mandati Lige naroda u nekim dijelovima Afrike i Azije i zahtijevala nezavisnost svih krajeva i naroda koji su bili otcijepljeni od Otmanskog carstva.

Postanak turske države, koja je blisko surađivala sa SSSR-om, predstavlja za V. Britaniju opasnost po njezine pozicije na Bliskom istoku i u Sredozemnom moru. Razvoj narodnooslobodilačke borbe arapskih naroda poslije oktobarske socijalističke revolucije, a u Turskoj utjecaj privrednih reformi na muslimanske narode, ozbiljno uznemiruju London. Najveću opasnost za svoje pozicije vidi London u bliskoj suradnji Turske i SSSR-a jer britanski imperijalizam nije mogao kao nekada u prošlosti kontrolirati Bospor i Dardanele. Razvoj narodnooslobodilačke borbe mogao je ozbiljno ugroziti pozicije engleskog imperijalizma na istoku i vezu s kolonijama preko Sueskog kanala. Turska je također bila i protiv nekih planova britanske politike na Balkanu, pa su odnosi između Ankare i Londona bili relativno hladni, u mnogim slučajevima čak neprijateljski. Naime, riječ je o rješavanju sukoba oko Mosula, koji je V. Britanija okupirala. Nakon likvidacije tog problema počela je doduše nova etapa u razvoju obiju zemalja, ali normalizacija odnosa još nije značila i prijateljske kontakte.¹⁸

Osim toga, turski političari nisu mogli zaboraviti da su V. Britanija i Francuska u vrijeme sukoba s Grčkom, poslije rata 1914 – 1918. podupirale Atenu. U dvadesetim godinama razvijali su se odnosi Ankare i Pariza prije svega pod utjecajem neriješenih ekonomskih problema, koji su proizlazili iz francuskih zahtjeva da Turska isplati otomanski dug. Teškoće izaziva i pitanje granica Sirije, zahtjev Ankare da Sirija stekne nezavisnost, normalizacija situacije oko Sandžaka Aleksandrete i sl.¹⁹

Sva neriješena pitanja donose napetosti u odnosima Turske s Velikom Britanijom i Francuskom. Ankara traži pomoć i podršku za svoje političke ciljeve od Sovjetskog Saveza i Italije. Na taj način vanjska politika Turske i u okvirima cjelokupnih međunarodnih odnosa automatski stoji u opoziciji prema planovima Pariza i Londona. Povoljni kontakti s Moskvom očituju se u suradnji Turske i SSSR-a na konferenciji o razoružanju, a i u drugim prilikama. Suradnja s Italijom stvara dojam da se Turska u većoj mjeri priklanja revizionističkim tendencijama i nema interesa da podupire postojeću podjelu svijeta nakon prvog svjetskog rata.²⁰

---

¹⁷ Avramovski, Ž.: *Balkanske zemlje i velike sile 1935 – 1937*, Beograd 1968, 15.

¹⁸ Miller, A. F.: *Očerki novejšej istoriji Turciji*, Moskva 1948, 151 – 153. Dan-
cing, B.: *Turcija*, Moskva 1949, 259-261.

¹⁹ *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 230, Jenikej, 12. 8. 1933; *AMZV, PZ*, Ankara, br. 12, 2. 5. 1931.

²⁰ *DASIP-TP* 1932, f. 17, br. 194, Istanbul, 11. 6. 1932.

Iz toga proizlazi da se odnosi između Ankare i profrancuski orijentirane Male antante ne mogu razvijati u duhu prijateljstva i da Turska traži kontakte s Grčkom, Bugarskom i Mađarskom. Promjena odnosa prema pojedinim velesilama u ovakvim je okolnostima morala dotaći osnovna pitanja turske vanjske politike i morala se odraziti i na kontaktima s ostalim silama i susjednim državama. Razvoj događaja 1932 – 1934. u potpunosti potvrđuje ovu tezu.

Početak tridesetih godina počinju zapadne velesile akcijom uklanjanja međusobnih nesporazuma i žele učvrstiti svoje pozicije u Sredozemnom moru, na Bliskom istoku i na Balkanu. U isto vrijeme Ankara pokazuje interes za ulazak u Ligu naroda i traži partnere, koji bi zajedno financirali narodnu privredu. Tokom 1931. i 1932. godine došlo je do bližih kontakata s Velikom Britanijom, ali odnosi se ipak nisu bitno poboljšali. S druge strane, odnos prema Francuskoj je evoluirao i to jača utjecaj Pariza u Turskoj. Motivi britanskog interesa za Tursku imaju jasno izražen protusovjetski karakter, jer su usmjereni na slabljenje odnosa između Ankare i Moskve. London se nadao da će pomoću Turske kontrolirati Bospor i Dardanele i zatvoriti Sovjetski Savez na Crnom moru. V. Britanija je odbila pružiti financijska sredstva Ankari, tako da inicijativa Londona u tom razdoblju nije vodila do ostvarenja bližih kontakata,²¹ a to se uskoro pokazalo 1934. i 1935. S druge strane, pod utjecajem francusko-sovjetskog zblježavanja, to znači u vezi sa sklapanjem pakta o nenapadanju koji su potpisali Moskva i Pariz u jesen 1932. godine, odnosi Turske i Francuske nisu stajali u oštrom kontrastu s kontaktima između Ankare i Moskve. Naprotiv, takve tendencije kasnije su se pozitivno razvijale (1933) i sovjetsko-francusko zblježavanje usprkos mnogim teškoćama ipak je napredovalo. Ekonomska pitanja igraju veoma važnu ulogu u čitavom procesu preispitivanja odnosa Turske prema velesilama.

Teška ekonomska situacija Turske početkom tridesetih godina upravo je nametnula potrebu iznalaženja mogućnosti da se dobije financijska pomoć iz inozemstva. I prvi petogodišnji plan prisiljavao je turske političare da pronalaze nove izvore financiranja. Ekonomska pitanja bila su usko povezana s političkim problemima i njihovo rješavanje se moglo odraziti u vanjskoj politici. Kemalisti su tokom dvadesetih godina oštro istupali protiv prisutnosti stranog kapitala, ali pod utjecajem svjetske ekonomske krize i pod stalnim pritiskom privrednih krugova predsjednik države Kemal priklanja se drugačijim nazorima. U proljeće 1932. godine vodila se borba između Kemal-paše i Ismet-paše, pri čemu je predsjednik vlade bio optuživan od liberalnih i privrednih krugova da provodi oštar politički kurs i ne ostavlja dovoljno prostora da iskoristi zapadni kapital. U Ankari su se širile glasine da je predsjednik republike spreman opozvati predsjednika vlade i promijeniti kurs turske vanjske politike. Pored toga Francuska je vršila neposredan pritisak na Tursku i prenijela je savjetovanje o otomanskom dugu u Ankaru. Istodobno je pokušavala pridobiti Tursku velikim zajmom, koji je bio politički uvjetovan. Ismet-paša odupire se ovim napadima tako što odlazi u SSSR i Italiju i

---

²¹ AMZV, PZ, Ankara, br. 11, 7. 6. 1932.

tamo dobiva financijska sredstva, te ujedno učvršćuje i svoje vlastite pozicije.²²

Promjenu u odnosima Turske prema ekonomsko-političkim problemima signalizira u prvoj polovici 1932. godine i stav prema tzv. Tardieuovu planu i prema Ligi naroda. U Ankari su s negodovanjem primili prijedlog francuskog predsjednika vlade o privrednoj reformi u Podunavlju, jer je ignorirao Tursku. Nisu doduše znali da plan potječe od Male antante, i to prvenstveno od Čehoslovačke,²³ ali u istom trenutku istupili su s programom o stvaranju privrednog bloka u koji bi ušle Turska, Grčka, Bugarska, Egipat i Sirija. U vezi s tim postoje znakovi da je Turska počela razmišljati o nekim konkretnim idejama balkanskog pakta.²⁴

Misao o ekonomskoj suradnji izrekao je Rüstü Aras prilikom svojeg posjeta Sofiji u ožujku 1932. godine pri čemu je istakao da balkanske države imaju mnogo zajedničkih ekonomskih interesa, a uskoro bi moglo doći i do sklapanja trgovinsko-političkih dogovora. Turski ministar vanjskih poslova smatrao je da ne treba realizirati Tardieuov plan, jer zemlje koje su trebale u njemu sudjelovati nemaju iste ekonomske interese kao balkanske države.²⁵

U vezi s prijedlogom Tardieuova plana možemo u Turskoj pratiti niz događaja. To je u prvom redu aktivnija politika Francuske u srednjoj i jugoistočnoj Evropi, koja je uznemirila Ankaru prvenstveno zato što ju je isključivala iz eventualnog dogovora. Interes da pripada nekoj ekonomskoj zajednici svjedoči o tome da je u Turskoj uslijed ekonomskog razvoja došlo do promjena u stavovima vanjske politike. Pažljivo je registriran stav Italije prema tim problemima, a u turskim diplomatskim krugovima ponovno se javlja tradicionalno nepovjerenje u politiku rimske vlade.²⁶

Interes Turske za pristupanje »sredozemnom, balkanskom ekonomskom bloku« izazvao je uznemirenje i u SSSR-u. U Moskvi strahuju da Ankara zapravo iz osnove mijenja vanjsku politiku jer napušta principe pakta o nenapadanju i nesudjelovanja u blokovskoj politici i da nastoji pristupiti raznim zajednicama.²⁷

Slijedeći problem u odnosu Ankara-Moskva jest zainteresiranost Turske da uđe u Ligu naroda.

Turska želi ući u Ligu naroda da bi učvrstila svoje pozicije. Ankara se trudi da je zemlje članice pozovu u svjetsku organizaciju i želi pravo na mjesto u Savjetu: uskoro je spremna zadovoljiti se i nestalnim članstvom u Savjetu, a na kraju je pristala da će ući bez ikakvih uvjeta. Istodobno su se širile glasine da Turska želi biti most između Istoka i Zapada i tome sl.²⁸

²² Dokumenty vnešnej politiki SSSR, (DVP SSSR), Tom XV, Moskva 1969, dok. 239, str. 345; *DASIP-LP* 1932, I-14, mjesečni izvještaj travanj 1932; Miller, A. F.: cit. d. str. 164.

²³ Bystrický, V.—Deak, L.: *Evropa na prijelomu*, Bratislava 1974, 60—62.

²⁴ DVP SSSR, XV, dok. 206, str. 304.

²⁵ *DASIP-TP* 1932, f. 17, br. 150, Ankara, 16. 3. 1932.

²⁶ DVP SSSR, XV, dok. 206, str. 304.

²⁷ DVP SSSR, XV, dok. 149, str. 220.

²⁸ *DASIP-TP* 1932, f.17, br. 337, Ženeva, 23. 7. 1932.

Turski političari su u tom razdoblju bili svjesni da bi bilo opasno ostajati i nadalje izvan okvira svjetske organizacije. Uza sve to nisu imali iluzije o Ligi naroda, ali objektivni razlozi, interes za suradnju s Francuskom i Velikom Britanijom prisiljavali su ih i na takav korak. Ljeti 1932. godine daju Rüstü Aras i Ismet-paša Francuskoj do znanja da žele zblizavanje. Time su htjeli učvrstiti položaj Turske na Balkanu,²⁹ a to bi ujedno potpomoglo i ulazak Turske u Ligu naroda. S pitanjem ulaska u svjetsku organizaciju povezani su planovi za slabljenje tursko-sovjetskih odnosa koji potječu iz inozemstva. SSSR nije bio član Lige naroda, a ako Turska uđe u organizaciju, postavljaju se dva osnovna pitanja; kakav će stav zadržati Ankara prema prijašnjim ugovorima sa SSSR-om i kako će Turska postupiti ako Liga naroda označi Sovjetski Savez kao agresora i primijeni protiv njega sankcije na osnovi čl. 16. Pakta. Osobito se druga alternativa, uz postojanje protusovjetskih imperijalističkih planova, nije mogla isključiti, a Turska bi u određenim uvjetima, koje sadržava član 16. Pakta morala doći u sukob sa SSSR-om. Iz tih razloga već 30. listopada 1931. godine za vrijeme Litvinovljeva posjeta Ankari izrađena su i izglasana dva teksta a Turska se obvezala da će ih poslati Sovjetskom Savezu i Sekretarijatu Lige naroda odmah poslije stupanja u svjetsku organizaciju. U principu su oba teksta trebala onemogućiti uvlačenje Turske u sukob sa SSSR-om i spriječiti prekid dobrih uzajamnih odnosa. Ljeti 1932. godine je Rüstü Aras samovoljno izmijenio jednu notu upućenu SSSR-u, ali problem je bio nakon uzajamnih konzultacija ipak riješen.³⁰

Ulazak Turske u Ligu naroda ni u kojem smislu nije poremetio odnose sa SSSR-om, a sovjetska je diplomacija uspjela osujetiti planove reakcionarnih snaga, koje su računale sa suprotnim. U rješavanju ovog pitanja važnu je ulogu odigrao prethodni posjet turskih političara Moskvi i pomoć koju je SSSR pružio Turskoj.

U proljeće 1932. godine kada se u unutrašnjoj politici vodi borba za preorijentaciju vanjske politike, Ismet-paši polazi za rukom da zatraži ekonomsku pomoć od SSSR-a i Italije. Krajem travnja i početkom svibnja posjetio je na čelu brojne delegacije SSSR. Tom je prilikom sklopljen ugovor o pružanju beskatnog zajma od osam milijuna dolara, koji je trebalo isplatiti tokom dvadeset godina u sirovinama.³¹

Posjet se odrazio i na društveno-političkom polju, i »oslabio je pozicije zapadnjaka – kapitulanta u Turskoj«.³²

I sam Ismet-paša je tokom svibnja nastojao pojačati takav dojam ne štedeći pohvale na adresu Sovjetskog Saveza. Istodobno se u turskom tisku pojavljuju članci, na primjer u »La République« od 15. lipnja 1932. godine, u kojima se jednoznačno konstatira da Turska daje prednost prijateljstvu sa SSSR-om pred Francuskom i nije se štedjelo napadima na Pariz.³³

²⁹ DASIP-TP 1932, f. 17, br. 189, Carigrad, 1. 6. 1932.

³⁰ DVP SSSR, XV, dok. 278, str. 401 i 782 – 784.

³¹ DVP SSSR, XV, dok. 205, str. 302 – 303.

³² DVP SSSR, XV, dok. 239, str. 346.

³³ *Centralen državni istoričeski arhiv, Sofija (CDIA), fond 176, op. 6, a.e. 2158, str.*

U biti je Turska već počela taktizirati. Vodeći politički krugovi nisu dođuše bili voljni žrtvovati politiku prijateljstva sa Sovjetskim Savezom za prozapadnu orijentaciju, ali bez obzira na razne privatne i službene izjave već su bili odlučili potražiti putove za Pariz. Razmimoilaženja u državnom rukovodstvu nisu to mogla spriječiti.

Sam Ismet-paša daje razne izjave i već u drugoj polovini 1932. godine uspijeva se pod utjecajem razvoja međunarodne situacije riješiti problem suradnje s Francuskom uz očuvanje dobrih odnosa sa SSSR-om. Nakon dolaska E. Herriota na mjesto predsjednika vlade aktivnost Francuske u Turskoj sve više raste. Pariz postepeno i sustavno prilazi akcijama koje doprinose uklanjanju spornih problema i izražava spremnost da izađe u susret svim zahtjevima Ankare. Pošto je tokom druge polovine 1932. i početkom 1933. godine riješeno pitanje sniženja otomanskog duga na jednu trećinu, francusko-tursko zblizavanje predstavljalo je proces u kojem će biti određene granice sa Sirijom i riješena trgovinsko-politička pitanja i tome sl. Tokom tih pregovora Pariz je učinio mnoge ekonomske ustupke Turskoj.³⁴

Vodeći politički krugovi u Ankari obrazlagali su svoj pristanak na suradnju s Francuskom naročito time što je vlada E. Herriota počela voditi ozbiljne pregovore sa Sovjetskim Savezom i time je spriječila mogućnost konfrontacije odnosa između Ankare i Pariza i Turske sa SSSR-om. Rüstü Aras je 30. studenoga 1932. godine u razgovoru sa sovjetskim poslanikom u Ankari J. Z. Suritzom konstatirao da »sve to pruža osnovu za pretpostavku da se ne radi o privremenom manevru i da je Francuska shvatila kako nije moguće da se SSSR odvoji od Turske i kako je potrebno da se u ovim krajevima djeluje solidarno«. ³⁵

Bez obzira na to što se zblizavanje Turske i Francuske odvijalo postepeno i u prvim počecima nije izrazito utjecalo na vanjsku politiku Ankare, ono ipak predstavlja izraz novog stava Turske prema međunarodnom razvoju. Sve bolji kontakti s Parizom djelovali su retroaktivno na odnos Turske prema problemima revizije, razoružanja, održavanja status quo-a i na odnose sa susjednim zemljama. Taj se proces odvijao pod utjecajem cjelokupnog razvoja međunarodne situacije, ali i velike sile utječu na nju svojim konkretnim akcijama. U isto vrijeme imperijalistička politika Italije također širi svoj utjecaj. U skladu s ekonomskim potrebama i prethodnom orijentacijom vanjske politike obraća se Turska u prvoj polovici 1932. godine Rimu s molbom za zajam. U tom trenutku Italija se nalazila u teškoj ekonomskoj situaciji i samo politički motivi prisiljavaju je da izađe Turskoj u susret. Na Mussolinijev pritisak djelomice su usvojili turske molbe. Za vrijeme posjeta Ismet-paše Rimu, krajem svibnja 1932. godine, Turska je dobila zajam od trideset milijuna lira, a istodobno je produžen ugovor o prijateljstvu za daljnjih pet godina.³⁶

Vrijednost talijanske pomoći bila je veoma relativna, jer je znatan dio financijskih sredstava trebalo utrošiti na isplaćivanje bivših dugova i kamata. Turska je u to vrijeme shvaćala da značajniju ekonomsku pomoć za potrebe

---

³⁴ *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 230, Jenikej, 12. 8. 1933.

³⁵ *DVP SSSR*, XV, dok. 462, str. 651.

³⁶ *AMZV*, PZ, Ankara, periodične vijesti II, 11. 7. 1932.

industrijalizacije od Italije ne može očekivati. Osim toga, Ismet-paša je tokom razgovora osjećao nepovjerenje i neiskrenost.³⁷

Na drugoj strani turski su državnici sa zadovoljstvom registrirali Mussolinijeve izjave o načelima talijanske vanjske politike, koja je Duce sazeo u slijedeće točke: Italija želi održati političku ravnotežu u Evropi i protivi se stvaranju blokova, podupire srednje i male države, njihovu političku nezavisnost i samostalnost, Rim traži putove za zblizavanje sa SSSR-om i pristaša je talijansko-turskog prijateljstva.³⁸

Ali, već krajem 1932. godine dolazi u kontaktima između Ankare i Rima do krupnih promjena. Turska je pažljivo pratila sve veću aktivnost imperijalističke talijanske politike, koja je bila u suprotnosti s Mussolinijevim izjavama. Poslije Mussolinijeva govora u Torinu nepovjerenje Ankare prema Italiji raste unatoč pokušajima da se ono priguši. Italija je istakla ideju o direktoriju velikih sila i podjeli utjecajnih sfera u Evropi. U Ankari su, doduše oprezno, ali jednoznačno pokazivali svoje nezadovoljstvo navedenim Mussolinijevim planovima.³⁹

Konkretni zaključci o politici Rima nisu trenutno doneseni, ali već u to vrijeme postoje razlozi za slabljenje odnosa između Rima i Ankare. Korijeni novih odnosa Turske i preispitivanje stavova Ankare prema osnovnim problemima evropske politike sežu u početke tridesetih godina. Razloge tih promjena moramo tražiti u ekonomskom i političkom stanju. Razvoj događaja poprima jasnije obrise 1932. godine, a tokom 1933. godine već se vrlo jasno nazire. Bio je to rezultat mnogih činilaca i zbog toga je situacija bila složena i često nejasna, a pravo stanje stvari krilo se iza službenih govora i izjava. Ali, jasno se osjeća nova orijentacija k učvršćenju odnosa s Francuskom i Londonom, a put produbljenju odnosa sa SSSR-om postepeno se sve više okreće protiv Italije. Taj se proces jasno očitovao u aktivizaciji turske vanjske politike na Balkanu što je bilo u bliskoj vezi s ostalim komponentama političkog razvoja u jugoistočnoj Evropi.

4. Aktivizacija političkog djelovanja Male antante

Osnovu savezništva između Rumunjske, Jugoslavije i Čehoslovačke u okvirima Male antante tvore jednaki, odn. identični nazori na razvoj srednje Evrope. Jedan od činilaca na kojem se temelji njihova suradnja jest nastojanje da se spriječi restauracija prethodnih državnih formacija, to znači podupiru državnopravne promjene, koje su nastale kao posljedica velike oktobarske socijalističke revolucije i prvog svjetskog rata u tom dijelu Evrope. Zajednički temelj za suradnju predstavlja protumađarski stav, odbijanje aneksije Austrije Njemačkoj i borba protiv federalističkih planova na ujedinjenju srednje Evrope, što bi u određenom smislu značilo obnovu predratnog stanja. Principijelan otpor revizionističkim tendencijama Mađarske i Bu-

---

³⁷ DVP SSSR, XV, dok. 312, str. 458.

³⁸ *Országos Léveltár, Budimpešta* (OL) Kùm. pol. 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933; DVP SSSR, XV, dok 240, str. 348.

³⁹ *CDIA*, f. 176, op.6, a.e. 2258, str. 121 – 122, Ankara, 6. 5. 1933; DVP SSSR, XV, dok. 464, str. 653; DDF-1-III, dok. 55, str. 96.

garske opaža se i u raznim prijedlozima za suradnju srednjoevropskih država koje nastoje sačuvati teritorijalnu podjelu ovih dijelova nakon prvog svjetskog rata i učvrstiti odlučujuće pozicije triju država. Mala antanta želi u srednjoj Evropi odigrati ulogu činioca konsolidacije oko kojega bi se okupljale male države, a tri bi države zadržale vodeći položaj. Pritom se polazilo od pretpostavke da će nakon raspada Austro-Ugarske nastati politički vakuum već i zbog toga što su velike sile privremeno izolirale SSSR od srednje i jugoistočne Evrope, a utjecaj njemačkog imperijalizma nakon poraza u svjetskom ratu nije bio tako jak kao prije. Oslanjajući se na Francusku, Mala antanta vidi mogućnost da uz suradnju s Italijom provede svoje planove u djelo. Tokom dvadesetih godina otkriva se sva nerealnost takvih ambicija i Mala antanta se sve češće mora braniti od revizionističkih tendencija i planova za novu podjelu srednje Evrope. Taj je proces bio uočljiv već krajem dvadesetih godina, ali tek tridesetih godina počinje se jasnije ocrtavati, a u neposrednoj je vezi sa slabljenjem francuskog utjecaja na kontinentu.

Stav Male antante prema velesilama imao je mnogo zajedničkog, ali istodobno se razlikovao. Pojedine države Male antante graniče s različitim velesilama, a kako još nisu riješile teritorijalna pitanja, njihove se želje nalaze u direktnoj suprotnosti s planovima velesila, ali u okvirima Male antante polazi se dosljedno od pretpostavke da će se njihova međusobna suradnja, uzajamna pomoć i vojna konvencija ograničiti samo protiv revizionističkih zahtjeva Mađarske, Austrije, pa čak i protiv Bugarske, isključujući pritom velike sile.*

Bilo koji konflikt s nekom od velesila automatski treba da postane sveevropski problem. U tome se Mala antanta oslanja na Ligu naroda i savezničke ugovore s Francuskom. Takva koncepcija trebala je spriječiti stvaranje savezništva između ostalih država srednje Evrope s nekom od velesila protiv država Male antante. Kasnije pod pritiskom njemačkog fašizma dolazi do pokušaja revizije navedenih principa, ali bez konkretnih rezultata. U odnosu na Sovjetski Savez ovi se principi nisu u potpunosti poštovali iako u okvirima Male antante u cjelini nije došlo do potpisivanja nikakvih vojnih ili značajnijih političkih protusovjetskih sporazuma. Tako u stavovima pojedinih država Male antante prema velesilama postoji tek neka moralna obveza, koja ih doduše sili da istupaju koliko god je moguće zajednički, ali primjeri pokazuju da se nisu uvijek pridržavale ovako slobodno shvaćenog dogovora. U dvadesetim godinama to osobito dokazuje odnos između Jugoslavije i Italije, te Bukurešta i Rima. Ostale zemlje Male antante pružaju Jugoslaviji tek neznatnu podršku protiv Italije. Godine 1926. sklapa Rumunjska s Rimom pakt, kojim dokazuje da je u interesu podrške sigurnosti Besarabije spremna surađivati s velesilom koja ima imperijalističke planove uperene protiv njezinih saveznika. Sličnih bi se primjera moglo navesti i više.

U odnosu pojedinih država Male antante prema velikim silama, uključujući tu i Veliku Britaniju i Francusku, postojale su razlike. U stavu prema SSSR-u takvih upadljivih primjera nema. U tom smislu respektirajući postojanje različitih nazora o socijalističkoj velesili, koje su imale Jugoslavija,

* AMZV – *Kroftin arhiv*, kutija 1š, bez broja. Razgovor MacDonald-Simon – Beneš, Ženeva, 17. 3. 1933.

Rumunjska i Čehoslovačka početkom tridesetih godina može se konstatirati da je Mala antanta u cjelini a priori odbijala sovjetski poredak, ocjenjivala ga je kao neprijateljski, aktivno je radila na izolaciji sovjetske politike i sl. Takve tendencije postoje u Maloj antanti i nalaze svoju primjenu, a da ih nije bilo potrebno vezati dogovorom. Pritom bit problema ne leži u tome što je SSSR imao u dvadesetim godinama drugačije poglede na poslijeratnu podjelu svijeta. Odlučujuću ulogu pri određivanju stava Male antante prema Sovjetskom Savezu imao je klasni sadržaj politike vladajućih buržoaskih slojeva. Ta se činjenica nije očitivala samo u protusovjetskoj politici. Pojedine države Male antante sklapaju s drugim državama ugovore na protusovjetskoj osnovi. Uskoro, u trenutku kad je zemljama Male antante zaprijetila neposredna opasnost od fašističke agresije, odbija se i ignorira vojna pomoć koju SSSR želi pružiti. Bez obzira na navedene činjenice, koje valja imati na umu pri ocjenjivanju stava Male antante prema SSSR-u, početkom tridesetih godina njihovi uzajamni odnosi evoluiraju. Mala antanta počinje biti svjesna važnosti Sovjetskog Saveza kao činioca mira i konsolidacije i nastoji ga, dođuše u ograničenoj mjeri, iskoristiti u borbi protiv negativnih tendencija evropske politike.

U sastavu Male antante nalaze se doduše dvije balkanske i jedna srednjoevropska država, ali problemi jugoistočne Evrope nisu stajali na prvome mjestu. Teoretski nije bilo bitne razlike između ta dva prostora, ali u političkoj praksi to dolazi do izražaja. Već sama činjenica da Čehoslovačka nije potpisala sporazum o uzajamnoj pomoći protiv bugarskih revizionističkih zahtjeva pokazuje u kojoj je mjeri Prag zainteresiran za razvoj događaja na Balkanu. Unatoč svim prije spomenutim činjenicama, Mala antanta predstavlja u jugoistočnoj Evropi čvrstu, relativno sredenu političku cjelinu, koja je bila općenito smatrana za odlučujućí savez malih država u tom dijelu Evrope. Sasvim je drugo pitanje kakvu vrijednost ima Mala antanta s gledišta politike velikih sila na Balkanu. Naročito u Beogradu bili su svjesni da im u borbi protiv talijanskih planova saveznici mogu pružiti tek moralnu podršku. Početkom tridesetih godina pokušavaju beogradski politički krugovi bilateralnom formom osigurati s Rimom neki modus vivendi. Mala antanta je općenito osjećala opasnost koja prijete njezinim planovima od aktivizacije talijanske politike u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. S druge strane tokom 1932. godine Rumunjska svim snagama nastoji produžiti sporazum s Italijom da bi nakon prekida pregovora sa Sovjetskim Savezom spriječila svoju izolaciju. Ta činjenica dovodi do toga da su Jugoslavija i Čehoslovačka po svojim pozicijama bliže jedna drugoj od Rumunjske. Nije slučajno E. Beneš u svibnju 1932. u razgovoru s kraljem Aleksandrom naglasio: »Rumunjska će ostati u njoj (u Maloj antanti – prim. autora) samo dotle dok ne prijete opasnost, u političkom i diplomatskom pogledu ići će uvijek s nama, ali dođe li do gužve, moramo provoditi takvu politiku kao da smo dvoje.«⁴¹

Krajem 1932. godine Prag i Beograd slažu se i o pitanjima ocjene talijanske politike, ali ni u tom razdoblju Čehoslovačka ne pomišlja na kon-

⁴¹ AMZV – Kroftin arhiv, kutija 13, bez broja. Razgovor Aleksandar – Beneš, Dedinje, 14. 5. 1932.

kretnu pomoć. Ograničava se na obveze koje ima kao zemlja članica Male antante i na one što proistječu iz Pakta lige naroda pri eventualnom vojnom sukobu između Jugoslavije i Italije. Mala antanta je nastojala koordinirati svoje diplomatske i političke akcije, ali uopće nije pomišljala na revalorizaciju vojnih obveza niti u slučaju napada velikih sila. I dalje se inzistiralo na prethodnim principima, ali općenito se osjeća potreba za bližom suradnjom u odnosima prema velikim silama. Takve tendencije kasnije se javljaju u Organizacijskom paktu Male antante.

U borbi protiv imperijalističke politike Italije najveću pomoć mogao je Beograd očekivati od Francuske. Jugoslavija spada među najvažnije uporišne točke francuskog sistema sigurnosti u srednjoj i jugoistočnoj Evropi, a slabljenje njezina prestiža i značenja moglo je izazvati ozbiljne posljedice za cjelokupni položaj Pariza i izvan tog prostora. U Beogradu smatraju Francusku najvažnijom međunarodnom garancijom sigurnosti i jedinstva države. S druge strane, politički krugovi u Jugoslaviji često su kritizirali privrednu i političku i diplomatsku djelatnost Pariza, što dokazuje da Beograd nije imao iluzije o stvarnoj vrijednosti eventualne pomoći. Osim toga savezništvo dviju država imalo je samo relativno značenje, jer ugovor iz 1927. godine nije sadržavao obvezu o međusobnoj vojnoj pomoći, već samo izmjenu mišljenja generalštaba o vojnoj suradnji u slučaju sukoba.⁴²

Eventualna vojna pomoć Francuske Jugoslaviji bila je dakle veoma prijeporna, a to dokazuju i brojne polemike nezadovoljnih beogradskih krugova u vrijeme produživanja ugovora u jesen 1932. godine. E. Herriot je htio da se šuti o produživanju pakta i da se ne draži Italija. I engleska vlada intervenira u Parizu i odvrća od obnavljanja francusko-jugoslavenskog ugovora prvenstveno iz obzira prema reakcijama Italije.⁴³

Pariz predlaže da se prilikom produživanja jugoslavensko-francuskog ugovora sklopi trojni ugovor s Italijom čime bi se eliminirala agresija Rima prema Beogradu.⁴⁴

Ali, u vrijeme vrhunca zaoštavanja jugoslavensko-talijanskih odnosa Pariz i E. Herriot koketiraju s Rimom i nemali broj francuskih političara daje prednost zbližavanju s Italijom pred sklapanjem saveza s Jugoslavijom. Naročito Jouvenelova misija u Rimu u prvoj polovici 1933. godine dokazuje da su slične tendencije imale u Francuskoj snažnu podršku.⁴⁵

Početak tridesetih godina na osnovi cjelokupnog razvoja događaja, ali i konkretnih diplomatskih akcija u Beogradu su shvatili da je nužno rješavati sporna pitanja s Italijom putem neposrednih pregovora to više što su i iz Rima pristizale slične vijesti.

Jugoslavenski politički krugovi u dvadesetim su godinama više puta pokušavali sklopiti sporazum s Italijom. Međutim, cjelokupna imperijalistička politika Italije čini ozbiljnu zapreku. Između ostalog Rim nastoji učvrstiti

⁴² K r i z m a n , B.: Stvaranje jugoslavenske države i njeni međunarodni odnosi u »Istoriji Jugoslavije«, *Časopis za suvremenu povijest*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske II, Zagreb 1973, 40.

⁴³ AMZV – Pristigli telegrami, br. 670, Paris, 23. 12. 1932.

⁴⁴ DDF-1-II, dok. 134, str. 308.

⁴⁵ AMZV – Kabinet 1933, br. 226, Razgovor Osusky – Paul-Boncour, Paris, 16. 1. 1933

svoje pozicije u Albaniji, stvara planove kako da opkoli Jugoslaviju i podupire ustaške organizacije i terorističke grupe u Bugarskoj i Mađarskoj. Prijedlozi Jugoslavije ne nailaze na odaziv jer su u suprotnosti s talijanskim ambicijama na Balkanu. Početkom tridesetih godina pokušavaju kralj Aleksandar, V. Marinković i Z. Jevtić pronaći neku formu za sporazum, ali bez pozitivnog rezultata. U ožujku 1932. godine odgovorio je Mussolini na brojne ponude jugoslavenskih političara prijedlogom za osnivanje carinske unije. Jednake je ponude Rim uputio Mađarskoj i Austriji i bio je spreman na politički sporazum o jedinstvu i nezavisnosti Albanije.⁴⁶

Italija želi za male ustupke izvući Jugoslaviju iz Male antante i na taj način poremetiti francuski sistem sigurnosti u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Shvativši da neće uspjeti, Mussolini prekida pregovore. Istodobno širi tezu kako unutrašnje prilike u Jugoslaviji nisu dovoljno stabilne za sklapanje političkog sporazuma.⁴⁷

O neiskrenosti Rima govori i činjenica da su se 1932. godine u Italiji počeli aktivizirati odbori za Dalmaciju, koji su kasnije u suradnji s ustaškim organizacijama i Unutrašnjom makedonskom revolucionarnom organizacijom u Bugarskoj organizirali terorističke akcije uperene protiv Jugoslavije. U drugoj polovici 1932. godine Italija počinje sistematski napadati Beograd. Talijanski tisak optužuje Jugoslaviju da priprema diverzantske akcije u Albaniji kako bi konsolidirala svoju unutrašnju političku situaciju.⁴⁸

S druge strane Italija odbija prijedloge za proširenje jugoslavensko-francuskog sporazuma uz sudjelovanje Rima. U Beogradu su svjesni da je upravo Jugoslavija najvažnija zapreka za ostvarenje talijanskih imperijalističkih planova i zbog toga je pritisak Rima koncentriran na nju.⁴⁹

Izlaz iz ovakve situacije traži se u produbljanju suradnje u okvirima Male antante.

Na savjetovanjima triju ministara vanjskih poslova u Beogradu 18. i 19. prosinca 1932. godine na inicijativu E. Beneša donesen je prijedlog Organizacijskog pakta Male antante, koji je potpisan i odobren 16. veljače 1933. godine u Ženevi. Zbog nepovoljnog razvoja evropske politike unutar Male antante odnosi su sve čvršći, naročito zbog ishoda konferencije o razoružanju, prijedloga za stvaranje direktorija velikih sila i porasta revizionističkog vala i imperijalističke politike Italije. Organizacijski pakt je imao za cilj da u budućnosti stvori od Male antante više međunarodno tijelo u formi saveza država (Staatenbunda), da koordinira politiku triju država prema velikim silama, te da spriječi razdor unutar samog saveza i da učvrsti važnost toga skupa u evropskoj politici. Organizacijski pakt je trebao stvoriti uvjete za vodeći položaj Male antante u srednjoj i jugoistočnoj Evropi, te spriječiti prodor njemač-

⁴⁶ *DASIP*, fond V. M. Jovanović, bez broja; Krizman, B.: Odnosi Jugoslavije s Njemačkom i Italijom 1937 – 1941, *Historijski zbornik*, Zagreb 1964, str. 228.

⁴⁷ Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945 (DGFP), Series C 1933 – 1937, Volume I, London 1953, doc. 99, str. 182; V i n a v e r , V.: Ugrožavanje Jugoslavije 1919 – 1932, *Vojnohistorijski glasnik*, Beograd 1968. No. 1, str. 143 – 144.

⁴⁸ OL-Küm. res. pol. 1933 – 23 – 14, Rim, 3. 1. 1933.

⁴⁹ *DASIP*-TP 1933, f. 18, br. 595, Beograd, 27. 12. 1933.

kog i talijanskog imperijalizma u te dijelove Evrope. Ujedno se pretpostavljalo da će Mala antanta u stanovitom smislu prerasti u veliku silu i postepeno stjecati sve veći autoritet u međunarodnoj politici. Ova načela dobila su formalnu potvrdu osnivanjem Savjeta i Sekretarijata Male antante, te preuzimanjem obveze da svaki politički ili važniji privredni ugovor sklopljen između zemlje članice i treće države mora biti odobren od ostalih partnera. Određena je i funkcija predsjednika Stalnog savjeta Male antante, a tri države složile su se da će u rješavanju međunarodnih problema imati zajedničkog zastupnika.⁵⁰

Organizacijski pakt je učvrstio položaj Male antante u evropskoj politici bez obzira na to što se mnoga načela iz objektivnih razloga nisu mogla realizirati. U okviru njegovih priprema riješeni su i neki specifični problemi jugoslavensko-rumunjskih odnosa, napose stav Bukurešta prema Italiji i Bugarskoj. Prilikom posjeta kralja Aleksandra Sinaji 23. siječnja 1933. godine oba su vladara u principu odobrila novi prijedlog statuta Male antante. Najvažnije pitanje bio je odnos Rumunjske prema Italiji. U jugoslavenskoj javnosti osjeća se krajem 1932. godine i početkom 1933. godine uznemirenost zbog stavova Rumunjske prema Italiji. Rim je ponovno želio unijeti u prijateljski sporazum sklopljen s Bukureštom klauzulu o neutralnosti za slučaj sukoba s trećom državom. Zbog toga su ta pitanja bila osnovni predmet na pregovorima. Na sastanku se potvrdilo da Rumunjska, u slučaju da Italija napadne Jugoslaviju, nije obavezna pomoći izvan odredaba sadržanih u Paktu Lige naroda. Kad bi došlo do zajedničkog napada Italije i Mađarske, za Rumunjsku i Čehoslovačku bi nastao *causus foederis*.⁵¹

Titulescu je, govoreći o rezultatima sastanka između Carola i Aleksandra rekao J. Šebi, čehoslovačkom poslaniku u Bukureštu da odbija klauzulu o neutralnosti, ali se ne želi o tome javno izjasniti. Na kraju je izjavio: »Ako Italija napadne, neće biti sama. Uz nju će biti sigurno Mađarska, pa je na isti način Rumunjska obavezna pomoći Jugoslaviji.« U isto vrijeme Aleksandar vrši pritisak na Carola da obojica pomognu grčkom ex-kralju Dorđu da dođe na grčko prijestolje. Time bi ga zadužili i primorali da podupire princip »Balkan balkanskim narodima« i da se usprotivi eventualnoj invaziji Italije u Albaniju.⁵²

Sinajski je sastanak potvrdio da Rumunjska održava kurs učvršćenja Male antante i da se u stavovima prema Italiji također priklanja politici ostalih dviju država članica. Riješeno je i pitanje rumunjsko-bugarskog zbližavanja i konačno je bilo odlučeno da do sastanka Borisa ili Mušanova s Carolom neće doći.⁵³

⁵⁰ AMZV, PZ, Beograd 1932, Zapisnik razgovora E. Beneš — Jevtić — Titulescu na konferenciji Male antante u Beogradu 18 — 19. 12. 1932; *Ibidem*, Novi statut Male antante i pregovori koji prethode njegovu sklapanju prosinac 1932, siječanj i veljača 1933. Po-drobno o tim pitanjima: B y s t r i c k y, V.: Političko i gospodarsko učvršćenje Male antante 1933. god., Referat na drugom čehoslovačko-južoslavenskom simpozijumu u Beogradu 1971.

⁵¹ DDF-1-II, dok. 365, str. 725.

⁵² AMZV, PZ, Bukurešt, br. 5, 1. 2. 1933.

⁵³ DDF-II, dok. 365, str. 725.

Nakon Organizacijskog pakta i učvršćenja bilateralnih odnosa s Rumunjskom, Jugoslavija stječe stabilnost kako na međunarodnom planu tako i unutrašnju, a Beograd počinje voditi aktivnu politiku sa susjednim balkanskim zemljama.

Tijekom 1932. godine Rumunjska dospijeva zbog komplikacija u odnosima sa SSSR-om i Italijom u političku izolaciju. Bukurešt pod utjecajem konzultacija između Francuske i SSSR-a o paktu o nenapadanju također počinje razgovore sa Sovjetskim Savezom. Osnovni problem u odnosu dviju država jest pitanje Besarabije, napose težnja Bukurešta da na neki način privoli SSSR da se neposredno ili posredno odrekne tog teritorija. Stav Sovjetskog Saveza bio je jednoznačan, a u Moskvi su u načelu odbijali sve pokušaje za priznavanje aneksije Besarabije. Doduše bili su spremni primiti formulaciju o nenapadanju, ali uz pregovore o svim ostalim spornim pitanjima.⁵⁴ Problem potpisivanja rumunjsko-sovjetskog sporazuma otežavao je odnose između Pariza i Moskve, neposredno se odražavao na poljsko-sovjetskim pregovorima i predstavljao je važno pitanje unutrašnjih političkih borbi u Rumunjskoj. Uzajamna savjetovanja bila su više puta prekidana, a kad je Bukurešt inzistirao na negativnom stajalištu, Poljska je odlučila potpisati ugovor sa SSSR-om bez obzira na svog saveznika. Ta činjenica izaziva u Rumunjskoj buru negodovanja i znači prekid relativno dobre suradnje između Varšave i Bukurešta. N. Titulescu, koji je postao ministrom vanjskih poslova Rumunjske, oštro napada Poljsku i krivi je zbog neloyalnog postupka.⁵⁵

Za vrijeme sovjetsko-rumunjskog savjetovanja u Varšavi u jesen 1932. godine nađena je odgovarajuća formulacija, koja je mogla biti prihvatljiva za obje strane, ali iz Bukurešta neočekivano stiže kategoričko odbijanje. Titulescu se ne slaže s onim dijelom ugovora u kojem se govori o »postojećim« nesuglasicama između dviju država i time je obezvrijedio sav trud rumunjskog poslanika u Varšavi Caderea.⁵⁶ U Rumunjskoj se počinje osjećati važnost situacije. Francuska vrši neprestani pritisak na Bukurešt. Ona želi da Bukurešt pristane na ustupke i dogovori se sa SSSR-om o prihvatljivoj formulaciji. N. Titulescu u težnji da spasi situaciju posjećuje Pariz i nakon savjetovanja s E. Herriotom pristaje da Francuska sklopi ugovor o nenapadanju sa SSSR-om a da ne bude istodobno potpisan i ugovor između Moskve i Bukurešta. S druge strane, E. Herriot u pismu N. Titulescuu priznaje rumunjsko stajalište a time praktički podržava pozicije novog ministra vanjskih poslova.⁵⁷

Stajalište Rumunjske na pregovorima sa SSSR-om nije imalo za posljedicu samo izolaciju Bukurešta, već je negativno djelovalo i na odnos Francuske i Poljske prema SSSR-u. Osim toga Titulescu je nastojao da njegove zahtjeve podržava i Mala antanta a to se opet nepovoljno odražavalo na stav

⁵⁴ DVP SSSR, XV, dok. 285, str. 406.

⁵⁵ AMZV, PZ, Beograd 1932. Zapisnik s konferencije Male antante u Beogradu 18. – 19. 12. 1932.

⁵⁶ DVP SSSR, XV, dok. 381, 410, str. 545, 579-580; K o p a n s k i j J. M. – L e v i t, J. E.: Sovjetsko-rumunjske otkošenija (1929 – 1934 gg), Moskva 1971, 94 – 99; D e á k, L.: Pitanje odnosa Rumunjske prema SSSR-u 1933 – 1936, *Slavenske studije* VIII, Bratislava 1966, 113.

⁵⁷ AMZV, PZ, Beograd 1932. Zapisnik sa zasjedanja. . .

Male antante prema SSSR-u. Iako je Titulescu na konferenciji u Beogradu uspio djelomice utjecati na stav Čehoslovačke i Jugoslavije prema SSSR-u, a zemlje članice Male antante zadržale su slobodu odlučivanja, ipak je zatražio da dva saveznika na neko vrijeme ne priznaju Sovjetski Savez i ne otežavaju tako u datoj situaciji kako njegove vlastite pozicije tako ni pozicije Rumunjske. Tijekom završnih pregovora o Organizacijskom paktu u Ženevi Titulescu je iznio zahtjev na osnovi kojega bi se Čehoslovačka i Jugoslavija obvezale da će pri uspostavljanju diplomatskih odnosa sa SSSR-om nastupati zajednički s Rumunjskom.⁵⁸ Mada takav zahtjev u osnovi nije utjecao na odnos Jugoslavije prema SSSR-u, koji je u prošlosti, a i kasnije bio negativan,⁵⁹ ipak je nepovoljno djelovao na stav Čehoslovačke prema Sovjetskom Savezu. Kasniji razvoj događaja pokazao je neodrživost takve koncepcije. Stav Rumunjske je pridonio da u trenutku kad je Mala antanta počela biti svjesna značenja SSSR-a u obrani mira, a to je došlo do izražaja i u okviru tendencija za zbližavanje s Moskvom, taj proces na neko vrijeme zamre.

Ljeti 1932. godine istekla je važnost rumunjsko-talijanskog ugovora iz 1926. godine. Bukurešt je svim snagama nastojao da sporazum obnovi, ali način na koji je postupao na pregovorima izazvao je u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj veliko nepovjerenje. Italija je, iskorištavajući situaciju, nastojala da pri obnavljanju ugovora od 18. lipnja bude prihvaćena i klauzula o neutralnosti.⁶⁰ Rumunjska u to vrijeme već otvoreno i jednoznačno ne želi prihvatiti obveze koje proizlaze iz neutralnosti, ali i dalje ostavlja otvorenu mogućnost da u slučaju sukoba između Italije i Jugoslavije zauzme stajalište kakvo bude iziskivao razvoj događaja. Titulescu je na zasjedanju Male antante u Beogradu u prosincu 1932. godine upoznao ostale članice antante sa sadržajem talijansko-rumunjskog ugovora i dao je na uvid dokumente koji se tiču korespondencije Mussolinija i Averagesca od 16. rujna 1926. godine. Ovaj povjerljiv dio ugovora govori o očuvanju neutralnosti u slučaju agresije na jednu ili drugu državu i o eventualnom savjetovanju i tehničkim mjerama generalnih štabova. U biti je ugovor bio uperen protiv SSSR-a, ali ujedno omogućuje Rumunjskoj da lavira i u drugim pitanjima.⁶¹ Titulescu je u tom razdoblju igrao dosta složenu igru. Na jednoj strani uvjeravao je saveznike u beznačajnost tog dijela ugovora, a na drugoj je poručio u Rim da u Beogradu (18. i 19. prosinca) nije prihvatio nikakve obveze, koje bi ugrozile odnos Rumunjske prema Italiji. Spremao se da posjeti Rim, ali kad je početkom siječnja došlo do produžetka ugovora na pola godine, i to samo izmjenom nota, njegov plan propada.

Prema Mussolinijevim informacijama bio je produžen tek službeni dio ugovora, bez obveza koje su proizlazile iz pisama Averagesca i Ducea, mada je Rumunjska željela da se produži i taj dio ugovora na pet godina.⁶²

⁵⁸ AMZV, PZ, Beograd 1932, Novi statut Male antante i pregovori koji prethode njegovu sklapanju (prosinac 1932, siječanj i veljača 1933); DVP SSSR, XVII, dok. 132, str. 272-273.

⁵⁹ Deák, L.: O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR-u u godinama 1933 – 1936, *Istorija XX veka. Zbornik radova IX*, Beograd 1968, str. 255-289.

⁶⁰ DDF-1-I, doc. 29, str. 46; AMZV – Spisi u trezoru II/1, br. 87367, Ženeva 19. 7. 1932.

⁶¹ AMZV, PZ, Beograd 1932, Zapisnik sa zasjedanja...

⁶² OL-Küm. pol. 1933 – 23-12, Rim 3. 1. 1933.

Rim je nastojao iskoristiti veliku zainteresiranost Rumunjske za produženje ugovora s Italijom i nakon potpisivanja Organizacijskog pakta Male antante. Prije ratifikacije je talijanski poslanik Sola predlagao Titulescu sporazum između Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Italije pri čemu bi se Rim obvezao da će osigurati rumunjsku granicu od Mađarske, Bugarske i Jugoslavije.⁶³ Titulescu je prijedlog odbio. Međutim, nakon susreta Aleksandar – Carol u Sinaji u siječnju 1933. godine pozvao je Titulescu talijanskog poslanika Sola i uvjeravao ga da Rumunjska u jugoslavensko-talijanskom sukobu ni u kojem slučaju neće preuzeti prototalijanske obveze. Izjavio je da »u Rumunjskoj ne postoji državnik koji bi bio u stanju u bilo kojim okolnostima postaviti protiv Italije makar jednog jedinog rumunjskog vojnika.«⁶⁴ Unatoč proturječnim postupcima i taktiziranju, rumunjska politika je bila usmjerena ka čvršćoj suradnji u okvirima Male antante. Odnosi između Bukurešta i Rima postepeno su se hladili, a Rumunjska je tijekom 1933. godine postala jedan od glavnih inicijatora ujedinjenja balkanskih država s prototalijanskim usmjerenjem. Takvom trendu doprinosi i normalizacija odnosa s Jugoslavijom u pitanjima Bugarske.

Očigledno nije bez uzajamne veze da je Bukurešt tijekom rumunjsko-talijanskih pregovora 1932. počeo provoditi aktivnu politiku u Bugarskoj. Razlog počiva u potpunoj izolaciji Rumunjske i u težnji da se pokaže kako Bukurešt može normalizirati svoje odnose i s onim državama koje su imale prijateljski stav prema Italiji. Istodobno je Rumunjska željela spriječiti eventualno jugoslavensko-bugarsko zbližavanje. Akcije Rumunjske počele su najprije u društveno-političkoj oblasti. Organizirali su se posjeti bivšim političarima u Sofiji, osnovano je Bugarsko-rumunjsko društvo u Sofiji (3. 4. 1932), Rumunjsko-bugarsko društvo u Bukureštu (8. 5. 1932), i sl.⁶⁵ Također je bilo simptomatično i to da je tada bugarska manjina u Rumunjskoj ušla u vladinu stranku i osigurala je njezinu podršku. Ovaj postepeni proces zbližavanja, podupiran jače od Bukurešta nego od Sofije, dobio je važno političko značenje kad su Carol i Titulescu pozvali Borisa i Mušanova u posjet Rumunjskoj.⁶⁶

Bugarska je uzvraćala Rumunjskoj političku aktivnost naročito u onim trenucima koji su njoj odgovarali. Neodređeno stajalište u pitanju kakav će stav zauzeti u slučaju sukoba na Balkanu bilo je u skladu s taktikom njezine vanjske politike. Rumunjska inicijativa je i u Sofiji shvaćena kao Titulescuov pokušaj da se izbavi iz neugodne situacije u kojoj se Rumunjska našla nakon neuspjelih pregovora sa SSSR-om.

Osim toga su bugarski političari imali informacije o unutrašnjim poteškoćama u Rumunjskoj i nisu željeli jačati političke pozicije ministra vanjskih poslova, kad za to ne bi dobili nikakvu protuuslugu.⁶⁷ Mušanov je nastojao usmjeriti pregovore prvenstveno na pitanja koja su neposredno zanimala bugarsku vanjsku politiku. Zbog toga se program pregovora koncentrirao na

⁶³ DDF-1-III, doc. 16, str. 39; AMZV – Pristigli telegrami, br. 222, Bukurešt, 21. 3. 1933.

⁶⁴ OL-Küm. pol. 1933-23/28-382, Bukurešt, 6. 2. 1932. prema informacijama talijanskog poslanika Sola

⁶⁵ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 21, 18. 5. 1932.

⁶⁶ AMZV – Spisi u trezoru II/1, br. 124804, Sofija, 13. 12. 1932.

⁶⁷ AMZV, PZ, Sofija br. 6, 26. 1. 1933.

probleme položaja bugarskog stanovništva u Dobrudži, na izgradnju mosta preko Dunava i sl. Čak ni suglasnost Bukurešta da se uvede nastava bugarskog jezika u južnoj Dobrudži nije poboljšala situaciju, jer je Titulescu zatražio reciprocitet i na tome su pregovori propali.⁶⁶ Cijeli razvoj rumunjsko-bugarskog zблиžavanja, a naročito prijedlog za sastanak Boris – Carol izazvali su veliko negodovanje u Jugoslaviji. U Beogradu su bili uznemireni što Rumunji vode zakulisne pregovore s Bugarskom, a na balkanskim konferencijama postupaju tako da dovode Jugoslaviju u izolaciju. Pritom su diverzije komiteta VMRO 1933. godine na jugoslavenskim granicama bile sve češće. Postupci Rumunjske kršili su stari princip Male antante da put u Sofiju vodi preko Beograda. Jugoslavija je protestirala u Bukureštu posredništvom poslanika Čolak-Antića, a kasnije je kralj Aleksandar izravno u pismu Carolu tražio da ne dode do susreta rumunjskih i bugarskih političara.⁶⁷ Aleksandrovom intervencijom je pitanje stava Rumunjske i Jugoslavije prema Bugarskoj bilo početkom 1933. godine riješeno, a Bukurešt je odustao od prvobitnih planova. Taj je problem uvijek igrao važnu ulogu u balkanskoj politici između saveznika Male antante⁶⁸ jer je utjecao na raspodjelu političkih snaga na Balkanu, i time je praktički djelovao i na pozicije i položaj pojedinih država u tim predjelima.

Organizacijski pakt pridonio je većoj povezanosti unutar Male antante, povećao je njezin prestiž, sposobnost za akciju i djelomice uklonio nesuglasice, pa je time stvorio uvjete za djelovanje toga savezništva odn. djelovanje pojedinih njegovih članova u međunarodnoj politici općenito, a posebice na Balkanu. Ali, nije ispunio nade njezinih osnivača, a u krajnjoj konzekvenciji nije uklonio načelna razmimoilaženja koja su ipak postojala u Maloj antanti. S gledišta trenutnog stanja i u prosuđivanju promatranog problema ipak je stvarao uvjete za jačanje djelovanja Male antante u jugoistočnoj Evropi.

5. Vanjska politika Bugarske

Nakon poraza u prvome svjetskom ratu izgubila je Bugarska znatan dio svoga teritorija. Pobjedničke velesile prisilile su je na mirovni ugovor, koji nije poštovao njezine nacionalne interese i pravno je kodificirao rezultate drugog balkanskog rata i prvog svjetskog rata.

Bugarska je javnost primila Neuillyski ugovor s ogorčenjem, a njegove je rezultate, slično kao i poraz nakon balkanskih ratova opravdano shvaćala kao nacionalnu katastrofu.⁶⁹ Jednoznačno je osuđivala nepravedan – diktirani mir i sve su političke stranke smatrale taj ugovor privremenim diktatom i inzistirale na njegovoj reviziji.

Bugarska se nakon prvog svjetskog rata nalazila u jugoistočnoj Evropi u potpunoj političkoj i diplomatskoj izolaciji. Nije raspolagala oružanim sna-

⁶⁶ AMZV, PZ, Sofija, br. 14, 27. 2. 1933.

⁶⁷ AUML, f. Mala antanta, kutija 3, K 3/11. Zasjedanje Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23. – 27. 9. 1933. Osobni zapisnik E. Beneša.

⁶⁸ DDF-1-II, doc. 365, str. 725; AMZV, PZ, Sofija, br. 14, 27. 2. 1933.

⁶⁹ Stefanov, G.: Meždunarodni otnošenija i vanša politika na Bălgaria 1870-1957, Sofija 1965, 100.

gama pomoću kojih bi mogla ostvariti svoje revizionističke zahtjeve. Iz tih je razloga morala očekivati pogodnu međunarodnu situaciju i pretpostavljati da će se njezini problemi rješavati zajedno s ostalim pitanjima revizije. Revizija granica postala je iz unutrašnjopolitičkih razloga sadržaj i strateška uloga vanjske politike. U principu su sve važnije vanjskopolitičke akcije Bugarske bile pod utjecajem njezine revizionističke politike, jer se rješenje parcijalnog problema uvijek promatralo s gledišta utjecaja na ovaj strateški cilj. U Bugarskoj nije mogla postojati vlada koja bi se odrekla revizionističkih zahtjeva, a u dvadesetim godinama postojali su i ozbiljni problemi oko pitanja konkretizacije teritorijalnih aspiracija. Unutar bugarskog društva postajali su različiti pogledi na raspon i način revizije Neuillyskog mirovnog ugovora koji su se blisko podudarali s političkim gledištima pojedinih stranaka. Cjelokupni raspon i program revizije praktički se ne može odrediti jer postoje bitne razlike ne samo između pojedinih političkih stranaka već i između pojedinaca, kojih se pogledi na to pitanje mijenjaju i pod utjecajem međunarodne situacije. Osnovnim programom može se smatrati težnja da se Neuillyski ugovor promijeni u cijelosti. Ta misao bila je bliska realističnijem krugu bugarske buržoazije, a naročito buržoasko-demokratskim strankama. U danoj etapi razvoja to je bio maksimalistički program. Njegovi konkretni i vodeći ciljevi bili su ustupci Grčke i eventualno Rumunjske. Približno jednake nade polažu se u mogućnost određenih teritorijalnih promjena s Jugoslavijom, prvenstveno na zapadu. Time ne želimo reći da nisu postojali krugovi koji su se grupirali u fašističke organizacije a pripadnici VMRO-a takav su program smatrali minimalnim.⁷² Ovim su zahtjevima s druge strane odgovarale i metode terorističkih akcija, koje vlada i car dugo toleriraju i stvaraju tako dojam da ih čak i podržavaju. Službeno se vanjska politika, mada pod utjecajem unutrašnjopolitičkih borbi, realizirala na drugim principima.

Revizionistički program vanjske politike proizlazio je iz pretpostavke revizije Neuillyskog ugovora na osnovi člana 19. Pakta Lige naroda. To je pretpostavljalo održavanje dobrih kontakata s Ligom naroda, a ne samo jednostranu orijentaciju na velike sile, a naročito izbjegavanje bilo kakvih preurnjenih koraka. Član 48. Neuillyskog ugovora također je poslužio kao argument na osnovi kojega je Bugarska trebala dobiti ekonomski izlaz na Egejsko more.⁷³ Na taj je način Bugarska mogla teoretski zahtijevati reviziju Neuillyskog ugovora mirnim putem, ali u vanjskoj politici sve do kraja tridesetih godina nije postojala nikakva čvrsta koncepcija po kojoj bi se to pitanje moglo praktički riješiti. Štoviše ni u međunarodnom razvoju nije postojao slučaj koji bi Bugarskoj poslužio kao primjer mirnog rješavanja teritorijalnih pitanja. Teza o reviziji nije na taj način imala konkretan sadržaj i bila je više teoretski nego realan program. Povremeni pokušaji bugarskih političara da nabace ovo pitanje u službenim ili neslužbenim razgovorima nisu mogli dati nadu u uspjeh. To je bilo tek sondiranje koje je dokazivalo da vanjskoj politici

⁷² Na primjer organizacija »Otac Paisij« postavila je sebi za cilj da ujedini sve Bugare koji su »živjeli u carstvu i one koji žive izvan carstva«. G e n o v , G. P.: Našite nacionalni ideali, Sofia 1939, 3.

⁷³ K e s j a k o v , B. D.: Prinos kām diplomatskeka istorija na Bālgarija, Tom II, Sofija 1926, 84.

Sofije nedostaje čvrsta koncepcija. Bez obzira na ove činjenice može se reći da je većina bugarske buržoazije gajila nade u ostvarenje revizionističkih zahtjeva na nekoj dogovornoj bazi i koliko je moguće bez neposredne intervencije oružanih snaga. Naravno, postojale su avanturističke grupe, koje su željele riješiti ovo pitanje vojnom silom, ali mnogi političari i iskusni diplomati daju prednost mirnom postupku jer on jamči da će eventualni novi teritorijalni raspored poštovati sve velesile i zato će biti više-manje trajan. U tome su se koristili iskustvima bugarske buržoazije iz drugog balkanskog i prvog svjetskog rata. Odnos Sofije prema velesilama bio je formuliran na osnovi klasnog sadržaja vanjske politike Bugarske i polazio je od njezine revizionističke politike i ekonomsko-političkih potreba. Polazeći od ovakvih principa Bugarska je provodila protusovjetsku politiku i surađivala s kapitalističkim velesilama. Odbijala je diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom i pružala je utočište vrangelovskim bjelogardijskim jedinicama na svojem teritoriju.⁷⁴ Početkom tridesetih godina u vezi s teškom ekonomskom situacijom predlagala je doduše Bugarska Sovjetskom Savezu trgovinski sporazum, ali nije htjela uspostaviti i diplomatske odnose. SSSR je taj prijedlog odbio.⁷⁵ Tako je protusovjetska politika bugarskih vladinih krugova imala posljedice i na ekonomskom planu.

Mirovni način revizije Neuillyskog ugovora prisiljavao je Bugarsku da se prema kapitalističkim velesilama ne orijentira jednostrano, a pogotovo ne prijevremeno. Simpatizerstvo s revizionističkim snagama u Evropi bilo je prirodna posljedica cjelokupne orijentacije vanjske politike Sofije, ali nipošto nije značilo jednoznačnu političku opredijeljenost. Pritom se polazilo od principa politike suzdržanosti i neangažiranja u blokovima. Sofija u to vrijeme iz principa odbija svaku formalnu obvezu prema velesilama, koja bi je prisiljavala da zauzme jedinstven stav prema pojedinim problemima međunarodnog razvoja i obvezala je da podupire vanjsku politiku neke od velikih sila. Sve do pristupanja Trojnom paktu (1941) Bugarska nije potpisala ni s jednom velesilom formalni sporazum. Na taj se način htjelo izbjeći da Bugarska bude uvučena u sukob velikih sila, da se prijevremeno i jednostrano orijentira i trebalo stvoriti sve preduvjete da se istupi u pogodnom trenutku s revizionističkim zahtjevima. Osim toga i financijska ovisnost države o zapadnim velesilama prisiljava Sofiju da zauzme stav očekivanja.⁷⁶ Zbog toga je moguće tvrditi da je Bugarska u vanjskoj politici održavala kurs neangažiranja, nije pripadala ni jednom bloku i balansirala je između velikih sila i političke neutralnosti. Pod utjecajem unutrašnjopolitičke situacije i međunarodnog razvoja ova se koncepcija postepeno razvijala, a u drugoj polovici tridesetih godina može se primijetiti izrazita sklonost nacističkoj Njemačkoj.

U stavu prema susjednim zemljama polazi se od koncepcije da ni u kojem slučaju nije moguće održati teritorijalni status quo. Revizionistički zahtjevi odveli su Bugarsku u diplomatsku izolaciju na Balkanu. Njezini revizionistički prohtjevi i težnja balkanskih država da osiguraju svoje položaje

⁷⁴ H a d ž i n i k o v, V.: Stopanski otkošenija i vřazki meřdu Břalgarija i Sovetskija sojuz do Deveti septemvri (1917 – 1944), Sofija 1956, 65.

⁷⁵ DVP SSSR, XV, dok. 7, str. 16.

⁷⁶ L i p a j, Z.: Borba imperialistov v dunajskom bassejne, Moskva 1939, 154 – 155.

na novostećenim teritorijama nakon 1913. i 1918. ugnjetavanjem i gušenjem nacionalne svijesti manjina bitni su uzrok loših političkih, diplomatskih i ekonomskih odnosa između Sofije i njezinih susjeda. Svaka revizionistička demonstracija ili pokušaj diplomatskog koraka u korist bugarskih manjina dočekani su žestokim reakcijama od ostalih balkanskih država i tako postaje izolacija Sofije sve veća. U strahovanju od bugarskog revizionizma i od mogućnosti da Bugarska upotrijebi svoje oružane snage često se pretjeralo, ali javno mnijenje ostalih balkanskih država još se živo sjeća događaja iz 1913. i 1915. Ovaj međusobni psihološki moment također je doprinio da su se vrlo teško uklanjale barijere prošlosti i pronalazile nove mogućnosti suradnje. Vladajući buržoaski krugovi u svim balkanskim državama nisu htjeli, odnosno nisu mogli rješavati probleme manjina zbog čega su trpjeli i njihovi uzajamni odnosi. U ovakvoj situaciji Bugarska nije mogla u vanjskoj politici radikalnije provoditi svoje revizionističke zamisli i u razdoblju kojemu je posvećeno naše istraživanje bugarski je revizionizam na međunarodnom planu, a u usporedbi s aktivnošću drugih zemalja nezadovoljnih mirovnim ugovorima, najblaži. Zaključak do kojega smo došli ne mijenja niti činjenica da su u Sofiji dvadesetih godina gajili nerealne nade u raspad Jugoslavije zbog nacionalnih razmirica. U to vrijeme Italija podupire interes Bugarske za ponovno priključenje teritorija koji su pripali jugoslavenskoj državi na osnovi Neuillyskog ugovora, ali Bugarska se nije usudila bliže surađivati s Rimom. Neodlučnost, balansiranje i taktiziranje doduše dokazuju da unutar bugarskih vladinih krugova postoji više struja, ali na taj način shvaćena vanjskopolitička orijentacija nije mogla izvesti Bugarsku iz izolacije i učvrstiti njezine pozicije.⁷⁷ Početkom tridesetih godina počele su se u bugarskoj vanjskoj politici pojavljivati nove tendencije, koje su trebale pridonijeti izlazu iz političke izolacije. Nakon pobjede Narodne stranke na izborima 1931. godine nova se vlada intenzivnije zanima za zblizavanje sa susjednim zemljama, Malom antantom i Francuskom. Poručuje u Prag da je zainteresirana za normalizaciju odnosa s Čehoslovačkom i Jugoslavijom s ciljem da osnaži i kontakte s Francuskom.⁷⁸ U tom pravcu nisu bili poduzeti nikakvi praktični koraci s iznimkom pregovora o trgovinskom ugovoru između ČSR i Bugarske. U Sofiji su s dobrodošlicom dočekani prijedlozi Rumunjske iz 1932. godine za uzajamno zblizavanje, ali Bugarska se nije željela suviše angažirati, mada je s pažnjom pratila sve diplomatske poteškoće svojega susjeda. S druge strane Mušanovljevi posjeti Ankari trebao je pokazati kako se Bugarska ne nalazi u političkoj izolaciji.⁷⁹

Prvi pokušaji nove vlade da poboljša odnose sa susjednim zemljama bili su veoma neodlučni i pokazali su da Bugarska nije imala čvrst program vanjskopolitičkog djelovanja. Složene ekonomske prilike u državi prisilja-

⁷⁷ M a n č e v , K.: Bãlgarija i diplomatičeskata aktivnost na Balkanite v kraja na 1933 i načaloto na 1934 g. *Studia balcanica*, Tom IV, Sofija 1972, 144-145; M i č e v a , Z.: Balkanskijat pakt i bãlgaro-jugoslavskite otnošenija (1933 – 1934 g.), *Istoričeski pregled*, br. 4, Sofija 1971, 6-7

⁷⁸ AMZV – Kroftina izlaganja na savjetovanjima, br. 18, 22. 9. 1932; CDIA, f. 1976, op. 4, a.e. 2464, str. 1-2.

⁷⁹ DASIP-LP 1932, I-14 mjesečni izvještaj, prosinac 1931.

vaju vladine krugove da posvete veliku pažnju gospodarskim pitanjima, dok su problemi vanjske politike tek postepeno dolazili u prvi plan. Značajni činioci, koji su utjecali na cjelokupnu aktivnost Sofije, bili su razvoj međunarodne situacije, zaključci što su ih pojedine balkanske države donosile iz diplomatskih akcija u Evropi i aktivizacija političkog djelovanja balkanskih država. Na taj način promjene u vanjskoj politici Bugarske imaju svoje korijene u međunarodnom razvoju događaja, a na određen način izazvane su i novim tendencijama u vanjskoj politici balkanskih država. Tijekom diplomatske aktivizacije u jugoistočnoj Evropi od 1933. do 1934. sve više dolazi u prvi plan pitanje Bugarske, napose pokušaji da se poboljšaju odnosi između Sofije i ostalih država na Balkanu. Već s toga razloga bugarski vladini krugovi bili su prisiljeni preispitati dotadašnje principe svoje vanjske politike.

Početak tridesetih godina učestali su pokušaji revizije mirovnih ugovora. Rješenje tih problema neposredno se ticalo interesa Bugarske. Dotadašnji principi i revizionistička taktika pokazali su se u ovakvom razvoju događaja na kontinentu ne samo nedovoljnima već direktno pogrešnima. Ako je revizionizam želio imati realnu osnovicu kao program vanjske politike, Bugarska je morala poboljšati svoj položaj na Balkanu. Praktička posljedica ispravne odluke morao je biti izlaz iz političke izolacije. Daljnja razrada tih principa tražila je ograničenje i konkretizaciju revizionističkih pretenzija što znači da je Bugarska morala, makar privremeno, odustati od zahtjeva prema svojim susjedima, s kojima je željela uspostaviti prijateljske odnose. U ovim teoretskim razmišljanjima važnu ulogu igra nastojanje da se budući prijateljski kontakti grade na osnovi perspektivnih mogućnosti revizije mirovnih ugovora. To je značilo da nije bio odlučujući opseg revizionističkih zahtjeva, već nastojanje da se uspostavi suradnja s onom balkanskom državom od koje se mogla očekivati pomoć u ostvarenju tih zahtjeva. Uvedeni principi ostvarivali su se u političkoj praksi tek postepeno, a preispitivanje odnosa sa susjednim zemljama i velesilama predstavljalo složen i u mnogo čemu proturječan proces. Pritom nije važno što je Bugarska taktizirala, balansirala između političkih grupacija na Balkanu i nastojala izvući korist iz trenutačne situacije, jer su se navedeni principi u biti ipak postepeno realizirali. Ujedno je tipično da je u vrijeme jačanja revizionističkog vala u Evropi Sofija počela tražiti i uspostavljati kontakte s antirevizionističkim lagerom, odbijala je tješnju suradnju s Italijom i poboljšavala je odnose s Francuskom. Bugarski politički krugovi veoma su oprezno formulirali svoje nazore o međunarodnim pitanjima. Bez većeg trenutnog utjecaja na vanjsku politiku registrirana je pobjeda nacizma u Njemačkoj iako je na drugoj strani tisak povezivao taj događaj s nadama za reviziju mirovnog ugovora. Veliko oduševljenje nije izazvao niti prijedlog Pakta četiriju velesila. Bugarska je pozdravila činjenicu da je bez obzira na član 19. Pakta Lige naroda konkretno i službeno pokrenuto pitanje revizije mirovnih ugovora. U vezi s time je doduše Mušanov izrazio nadu da bi u slučaju rješavanja teritorijalnih problema došla na red i Bugarska, ali nikakve konkretne korake nije bio voljan poduzeti.⁸⁰ Dnevni list »Mir« objavio je 23. ožujka 1933. godine članak u kojem se izražavala podrška Paktu četiriju velesila, ali u cjelini se može ustvrditi da prijed-

⁸⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 39-40, cirkularni telegram, Sofija, 8. 4. 1933.

log direktorija velesila nije znatnije uzgibao revizionističku razinu u Bugarskoj. S druge strane je simptomatično da u razgovorima s Jevtićem 19. ožujka 1933. godine i u drugim prilikama i Mušanov osuđuje direktorij velesila, jer je Bugarska u prošlosti imala loše iskustvo s njima, a razne kombinacije u koje su se velike sile upustale davale su male nade da se i u praksi ostvare njezini vlastiti zahtjevi.⁸¹ Bugarska vanjska politika nije se povela za rastućim revizionističkim valom u Evropi o čemu svjedoči i činjenica da je u Sofiji intervenirao mađarski poslanik Rudnay tražeći veću aktivnost u tom pravcu.⁸² Italija također moli Njemačku da podupre revizionističku politiku Bugarske, jer u Rimu nisu bili zadovoljni stavom Bugarske prema Paktu četiriju velesila.⁸³ U Sofiji su veoma pomno registrirali da je istodobno s prijedlogom direktorija velesila u toku i pokušaj za zbližavanje Francuske i Italije što dokazuje da Rim želi prije svega zadovoljiti svoje interese i nije spreman angažirati se u pitanjima bugarskih zahtjeva. Kasnije, u razgovoru s Neurathom u proljeće 1934. Boris s gorčinom govori o Mussolinijevim pokušajima da ga »upotrijebi kao oružje talijanske politike na Balkanu«, što je on odbio.⁸⁴ Slično tome u razgovoru s njemačkim poslanikom u Sofiji Rümelinom karakterizira Boris u listopadu 1933. godine talijansku politiku i kaže da ona »postupa s Bugarskom kao s objektom unosne trgovine«. S druge strane u to vrijeme Sofija s pažnjom prati porast revizionističkog vala u Njemačkoj i Italiji i razumijevanje što ga je pokazivao dio britanske javnosti za reviziju. Ujedno je uzimala na znanje i to da je Francuska bila u stanju paralizirati djelovanje Pakta četiriju velesila. Svi ovi problemi odrazili su se na stav Bugarske prema prijedlogu konvencije o definiciji napada i u diskusiji o ciljevima vanjske politike.

Bugarska je imala informacije da se priprema pakt o nenapadanju između SSSR-a, Male antante i Turske, jer je Ankara ispitivala u Sofiji uz koje bi uvjete bugarska vlada bila spremna sudjelovati u pripremanom sporazumu. Pregovori su propali u vezi s članom II točke 5 pripremane konvencije.⁸⁵ Bugarska vlada nije se slagala s prijedlogom pakta, jer bi prema navedenom članu diverzije komiteta organizacije Vanče Mihajlova na jugoslavenški odnos rumunjski teritorij bile okvalificirane kao čin agresije. Potpisivanje londonske konvencije (1933) izazvalo je u Bugarskoj veliku polemiku, jer se ponovno potvrdila njezina izolacija na Balkanu. Na tu činjenicu upozorava predsjednik Narodne skupštine Malinov. U intervjuu početkom srpnja oštro je kritizirao vanjsku politiku Bugarske i naglašavao je da u njoj nema jasne i definitivne orijentacije. Malinovljev intervju bio je neposredan povod da se sazove sjednica Sobrańja (14 – 15. lipnja 1933) o ciljevima i taktici vanjske politike na kojoj su bili prisutni članovi vlade, bivši predsjednici vlade i ministri vanjskih poslova. Savjetovanje se zadržalo na pitanju treba li mijenjati sadašnju liniju vanjske politike ili ne. Predsjednik Narodnog sobrańja kritizirao je postupke vlade i tražio je da se »Bugarska odluči za odre-

⁸¹ *DASIP-LP* 1933, I-14, mjesečni izvještaj, veljača, ožujak 1933.

⁸² *OL-Küm. pol.* 1933, 39-940, Sofija, 3. 4. 1933.

⁸³ *DGFP-C-I*, doc. 125, str. 230-231.

⁸⁴ *DGFP-C-II*, doc. 291, str. 548.

⁸⁵ *DGRP-C-I*, doc. 22, str. 3.

⁸⁶ *AMZV, PZ*, Sofija, br. 37, 13. 7. 1933.

deni orijentaciju, odnosno za Francusku«. Mušanov je branio politiku neutralnosti i nesvrstanosti u blokove. Na kraju savjetovanja odlučeno je da se vanjska politika neće mijenjati i da će Bugarska i nadalje nastaviti s politikom uzdržanosti i nesvrstanosti u blokovima. Pritom se naglašavalo da »je to tek privremena politika, a da za definitivnu odluku još nije pogodno vrijeme«. ⁸⁷ Samo savjetovanje potvrdilo je da se unutar bugarskog društva i vodećih političkih krugova polariziraju nazori i da je taj proces u danim okolnostima vrlo složen.

U ovoj etapi razvoja postoje za Bugarsku tri mogućnosti: orijentacija na suradnju s Francuskom i Malom antantom, povezanost s talijanskim i grčko-turskim blokom i nastavljanje sadašnje linije neutralnosti i neangažiranosti u blokovima s prijetnjom izolacije na Balkanu. U bugarskim političkim krugovima tijekom 1933. sve se više učvršćuje dojam da imaju mogućnost izbora partnera. ⁸⁸ To je dakako bilo vrlo relativno. Pобољšanje odnosa Bugarske sa susjednim zemljama u biti se zamrsilo posljedicama jednostranog usmjeravanja odnosa dviju država prema cjelokupnoj podjeli snaga na Balkanu. U političkoj praksi je zблиžavanje Bugarske s nekom od susjednih država trenutno izazivalo reakciju ostalih država na poluotoku, jer je to zблиžavanje moglo imati za posljedicu promjene političke izjednačenosti snaga na Balkanu. Iz te činjenice proizlaze mnogi zaključci, koje u Sofiji nisu shvaćali baš uvijek ispravno. S druge strane, izbor partnera bio je pod utjecajem revizionističke politike Sofije, što znači pod utjecajem principa da Bugarska ne može u ime zблиžavanja s nekom od susjednih država ponovno potvrditi postojeći teritorijalni status quo u jugoistočnoj Evropi. Ljeti 1933. u vezi s pripremanim grčko-turskim ugovorom ostaje Bugarskoj samo jedna alternativa: zблиženje s Malom antantom, naročito Jugoslavijom, ili potpuna izolacija na Balkanu. ⁸⁹ U Sofiji su toga bili svjesni, i to se primjećuje u konstataciji P. Maxa kad je ocjenjivao rezultate koncepcije vanjske politike. Čehoslovački poslanik je zaključio: »Kad bi većina prisutnih imala i mogla odlučivati, odlučila bi se za orijentaciju prema Francuskoj.« ⁹⁰ Opravdanost ovog zaključka potvrdio je i Herriotov posjet Sofiji početkom kolovoza 1933. godine. On je također pridonio produbljivanju suradnje s Malom antantom i Francuskom. E. Herriot drži da je Bugarska nepotrebno tako dugo prepuštena Italiji, koja samo nastoji učvrstiti svoje pozicije. Vidi pogodnu situaciju ne samo za aktivnu politiku Francuske već i za jugoslavensko-bugarsko zблиžavanje. U tom je pravcu u Sofiji djelovao zaista s uspjehom. ⁹¹

U vezi sa složenom vanjskopolićkom situacijom i ekonomskim stanjem sve češće se u Bugarskoj, pa čak i u buržoaskim krugovima javljaju glasovi o potrebi normalizacije odnosa sa SSSR-om. Naročito Gićev, zemljoradnički

⁸⁷ *DASIP-LP* 1933, f. II, I-14 mjesečni izvještaj, srpanj 1933; *AMZV, PZ*, Sofija, br. 39, 19. 7. 1933; *Mir*, 7. 8. 1933, 9. 8. 1933 i sl.

⁸⁸ *CDIA*, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 211-212, Atena, 31. 7. 1933; *AMZV, PZ*, Ankara, br. 19, 24. 10. 1933; *Utro*, 18. 8. 1933.

⁸⁹ Mančev, K.: cit. d. str. 147.

⁹⁰ *AMZV, PZ*, Sofija, br. 39, 19. 7. 1933.

⁹¹ *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 245, Jenikej, 24. 8. 1933; Herriot, E.: *Iz prošlogo*, Moskva 1958, 450.

zastupnik i ministar vidi u tome na pregovorima sa susjednim zemljama⁹² mogućnost za jačanje pozicija Bugarske. Bugarska vlada je ponovno pokušala uspostaviti redovne ekonomske odnose sa Sovjetskim Savezom. Bugarski poslanik u Ateni Nejkov u razgovoru sa sovjetskim diplomatom Davtjanovom otvoreno priznaje bojazan od posljedica paktova, koje je SSSR sklopio s Turskom i Malom antantom. Sovjetski Savez je pokazao spremnost da izađe u susret ekonomskim zahtjevima Sofije, ali uz uvjet da se normaliziraju diplomatski odnosi.⁹³ Iz tih razloga nisu mogli niti razgovori profesora Belinova u Moskvi dovesti do pozitivnih rezultata. Pritom se Nejkov pozivao na to da nije moguće priznati SSSR i de iure zbog otpora Makedonaca i cankovista, što nije u biti bilo ništa drugo do dobro maskirano protusovjetsko raspoloženje vladajućih slojeva. Tako, mada u teškoj ekonomskoj i političkoj situaciji, Bugarska nije mogla iskoristiti ne samo ekonomske prednosti suradnje sa SSSR-om, već eventualno diplomatsku pomoć Moskve, koja nije bila za odbačivanje s obzirom na dobre odnose Sovjetskog Saveza i Turske.

U rujnu 1933. godine pod utjecajem potpisivanja ugovora između Turske i Grčke i pod neposrednim pritiskom Francuske u bugarskoj vanjskoj politici postepeno dolazi do zbližavanja s Malom antantom, a osobito s Jugoslavijom. Takav razvoj događaja već se nazire u prvoj polovici 1933. godine, a ružanski ga događaji pospješuju.

6. Bugarsko-jugoslavensko zbližavanje

Bugarsko-jugoslavenske odnose karakterizira tijekom dvadesetih godina neprekidna napetost izazvana bugarskim revizionističkim aspiracijama, stalne provokacije VMRO-a, neriješen položaj bugarske manjine u Jugoslaviji, problemi Makedonije i strahovanje od hegemonističkih planova Beograda. Znatan dio emigranata Bugarskog zemljoradničkog narodnog saveza (BZNS), koji su morali napustiti Bugarsku nakon fašističkog prevrata 1923, našao je utočište u Beogradu.⁹⁴ Fašistički prevrat u Bugarskoj znači prijeloman događaj u odnosima dviju država, jer je potpuno poremetio napredak u kontaktima postignut za vlade A. Stamboliskog.

Važan je problem pitanje VMRO-a koji je sve do kraja rata utjecao na uzajamne odnose Jugoslavije i Bugarske.⁹⁵ U vrijeme kada su se odnosi između Beograda i Rima zaoštrili, talijanski fašizam iskoristio je VMRO za povećanje uzajamnog nepovjerenja i financijski i moralno je podupirao komite V. Mihajlova. Kralj Aleksandar je 1928. god. odbio Borisov pokušaj za zbližavanje između dviju država upravo zato što mu je bila skrenuta pažnja na komite V. Mihajlova.⁹⁶ Terorističke akcije komita u vrijeme vlade Cankova i

⁹² AMZV, PZ, Sofija, br. 48 i 58, 5. 9. i 4. 11. 1933.

⁹³ DVP SSSR, XVI, dok. 252, 255, str. 459, 461.

⁹⁴ Jovanović, M.: *Diplomatska istorija nove Evrope 1918 – 1938*, Knjiga II, Beograd 1939, 250.

⁹⁵ Avramovski, Ž.: *O stavu jugoslavenske vlade prema Devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine*, *Istorija XX veka, Zbornik radova IX*, Beograd 1968, 143-145.

⁹⁶ AMZV – *Političke vijesti II*, kutija 89, Beograd, 16. 12. 1928.

Ljapčeva naročito su nepovoljno utjecale na jugoslavensko-bugarske odnose, jer je popustljiv stav cara i vlade prema teroristima budio u Beogradu opravdani dojam da VMRO snažno utječe na unutrašnju i vanjsku politiku Bugarske. Jugoslavija uza sve to još i ne vjeruje u stalnost režima u Bugarskoj i zbog toga, iako su u obje zemlje postojali utjecajni politički krugovi zainteresirani za zbližavanje, do realizacije tog programa nije moglo doći. Stanoviti uspjeh u tom razdoblju predstavljaju Pirovske konferencije 1929. do 1930.⁹⁷

1931. i 1932. počinje Bugarska aktivnije ispitivati mogućnosti za izlazak iz političke izolacije, ali primarni uvjet za uspješnu realizaciju tog plana — zbliženje s Beogradom — nije se pomakao s mjesta. U Jugoslaviji imaju dojam da će Mušanovljeva vlada nastaviti s politikom prethodnog režima u što ih je uvjeravala i izjava predsjednika Narodnog sabora o manjinama.⁹⁸ Krajem 1932. incidenti na jugoslavensko-bugarskoj granici su učestali, tako da je napetost između dvije zemlje pokazivala znakove porasta. Unatoč ovim činjenicama i uzajamnom nepovjerenju, već su postojali objektivni razlozi za novu etapu razvoja jugoslavensko-bugarskih odnosa, koji su u slijedećem razdoblju utjecali na cjelokupni razvoj na Balkanu. Zbližavanje između Sofije i Beograda predstavlja dug proces preopterećen prošlošću i taktiziranjem. Nalazi se pod utjecajem razvoja međunarodne situacije, unutrašnje politike obiju zemalja i u znatnoj mjeri pod utjecajem diplomatske aktivnosti na Balkanu 1933. i 1934. godine. Posebnost je u tome što se radi o odnosu dviju slavenskih zemalja, kojih bi eventualno savezništvo značilo stvaranje odlučujuće snage na Balkanu, a time i mogućnost ekspanzije prema jugu i smanjenje značenja i utjecaja ostalih država na poluotoku. Još je jače djelovala bojazan od mogućnosti stvaranja jedinstvene države Slavena na Balkanu, jer slične ideje nisu bile strane nekim političkim krugovima u Beogradu. Uzroci i uvjeti jugoslavensko-bugarskog zbližavanja bili su različiti. Jugoslavija je ocjenjivala razvoj na Balkanu prvenstveno s gledišta doprinosa protiv agresivne politike Rima.⁹⁹ Pod pritiskom talijanske ekspanzije Beograd je pokušao uspostaviti kontakte s balkanskim državama da bi ograničio utjecaj Rima na jugoistočnu Evropu. Najvažniji partner Jugoslavije je Bugarska, jer u slučaju zbliženja sa Sofijom mogla se spriječiti posredna agresija Italije na osnovi prodora Mihajlovljevih komita na jugoslavenski teritorij. Kao posljedicu poboljšanja odnosa sa Sofijom, Beograd je mogao očekivati u slučaju sukoba na Balkanu da će i Bugarska biti neutralna i da će ili smanjiti svoje aspiracije prema Makedoniji, ili će se Makedonije potpuno odreći. Očito da je poboljšanje odnosa moglo značiti ili slabljenje, ili potpunu likvidaciju VMRO-a. Tijekom jugoslavensko-bugarskih odnosa u prošlosti, a i tridesetih godina pitanje ograničavanja ili potpune likvidacije VMRO-a igralo je veoma važnu ulogu.¹⁰⁰

⁹⁷ Podrobno vidi: Mičeva, Z.: *Balgarsko-jugoslavski sporazumenija (1929 – 1930)*, *Studia balcanica* VI, Sofija 1972, 165-184.

⁹⁸ *DASIP-LP* 1933, f. I, I-3, br. 608, Sofija, 6. 12. 1932.

⁹⁹ Volkov, V. K.: cit. djelo, 15; *DGFP-C-I*, doc. 279, str. 182, Mičeva, Z.: *Balkanski pakt...* 12.

¹⁰⁰ *DASIP-LP* 1933, f. II, I-14, opći izvještaj, travanj 1933.

Bugarskoj je zblížavanje s Jugoslavijom stvaralo uvjete za suradnju s Malom antantom i Francuskom. Takva je orijentacija ujedno mogla pridonijeti traženju izlaza iz političke izolacije na Balkanu. Ostvarivanje prijateljskih odnosa s Beogradom odgovaralo je i ostalim teoretskim zahtjevima, koje je budući partner trebao ispuniti; naročito je važna pomoć pri realizaciji teritorijalnih aspiracija. Nije slučajno da su u bugarskom društvu u jesen 1933. kada je zblížavanje između dviju država uznapredovalo, gajili nade u zajednički prodor prema Egejskome moru.¹⁰¹ Prijateljski odnosi s Beogradom trebali su također povećati značenje i prestiž Bugarske na Balkanu, a s gledišta privrede osigurati suradnju sa srednjoevropskim državama. Jedna i druga strana računale su na eventualnu suradnju u teritorijalnoj ekspanziji, a u Beogradu se neki politički krugovi nadaju stvaranju »jedinствене Jugoslavije«.¹⁰²

Početakom 1933. godine počeli su se javljati neki znakovi međusobnog interesa za zblížavanje. Posredništvom Čehoslovačke u Sofiju stižu vijesti o interesu Beograda da se poboljšaju odnosi između dvije države.¹⁰³ Imenovanje G. Kjoseivanova za bugarskog poslanika u Beogradu dokazuje da i Sofija ima interesa za zblížavanje s Jugoslavijom. G. Kjoseivanov je javno izjavljivao da je »zblíženje dvaju naroda sada moguće«, a opće je poznata njegova projugoslavenska orijentacija. Diplomatska sondaža putem posrednika nije mogla u većoj mjeri utjecati na međusobne kontakte. Odlučujući preduvjeti i mogućnost uspostave kontakata između dviju država nastaju tek u procesu cjelokupnog razvoja vanjske politike Bugarske i Jugoslavije, što znači tek onda ako pojedina država želi ispuniti očekivanje partnera. U tom je pogledu bitno što tijekom 1933. godine postepeno i pod utjecajem prijedloga Pakta četiriju velesila i cjelokupne politike Italije odnosi između Rima i Sofije slabe. Nije bitno da na primjer u Pragu još u travnju 1933. godine vlada mišljenje da je Bugarska »u bliskoj vezi s Italijom«. ¹⁰⁴ Odlučujući je moment što u Sofiji raste nepovjerenje prema Rimu. To nepovjerenje naročito je došlo do izražaja nakon pokušaja Italije da ugura Bugarsku u grčko-turski blok,¹⁰⁵ koji je imao za cilj da potvrdi i jamči teritorijalni status quo. Sličan zahtjev Jugoslavija nije nikada postavljala.

Prvi kontakti između bugarskih i jugoslavenskih političara početkom 1933. nisu djelovali naročito simpatično ili konkretno, jer u njima prevladava politika taktiziranja. Susret Jevtića i Mušanova 19. ožujka 1933. godine na putu iz Ženeve unio je u međusobne odnose više nervoze nego razumijevanja. Jevtić je Mušanovu nedvojbeno dao do znanja da je zainteresiran za zblížavanje s Bugarskom. Prema riječima bugarskog predsjednika vlade čehoslovačkog poslaniku P. Maxu, Jevtić je bio pun oduševljenja za suradnju, jer bi nestalo balkanskog pitanja i zajedno bi diktirali Balkanu. S druge strane mini-

¹⁰¹ DDF-1-V, doc. 30, str. 50.

¹⁰² *Archiwum Akt Nowych, Warszawa* (AAN) MSZ, Posolstwo RP Atena, fol. 62-67, br. 1/Jg./6, Beograd, 1. 1. 1934. Dokumente mi je dao L. Deák za što mu se zahvaljujem.

¹⁰³ *CDIA*, f. 176, op. 6, a.e. 2393, London, 20. 1. 1933. Informacije je pružio čehoslovački poslanik u Londonu J. Masaryk.

¹⁰⁴ DDF-1-III, doc. 89, str. 153.

¹⁰⁵ DGFP-C-II, doc. 104, str. 183; DVP SSSR, XVI, dok. 405, str. 713.

star vanjskih poslova Jugoslavije odbio je Mušanovljeve zahtjeve koji se tiču prava bugarske nacionalne manjine u Jugoslaviji i tražio ograničenije djelatnosti VMRO-a.¹⁰⁶ Nešto kasnije u razgovoru s novinarima Mušanov nije postupio korektno, jer ih je obavijestio tek o onim dijelovima razgovora koje je smatrao pogodnima. Takav njegov postupak izazvao je negodovanje u Beogradu.

U istoj mjeri, možda i ozbiljnije, Jugoslaviju je uznemirilo održavanje Velikog makedonskog sabora (Sabor) 12. veljače 1933. godine u Gornjoj Djumaji. Na sastanku bio je iznesen zahtjev da se Makedonija ujedini kao samostalna politička jedinica u svojim prirodnim geografskim granicama.¹⁰⁷ Jugoslaviju je uznemirila navedena deklaracija, jer je VMRO sve do tada izjavljivala da želi jedino zaštititi makedonski živalj u Jugoslaviji i Grčkoj, dok je sada jasno istupila s ciljem da stvori samostalnu makedonsku državu, koja bi »oko glavnoga grada Soluna koncentrirala Makedonce nastanjene na teritoriju Jugoslavije, Grčke i Bugarske«. Beograd je protiv održavanja kongresa i službeno protestirao.¹⁰⁸

Potpisivanje Organizacijskog pakta Male antante u početku je izazvalo iznenađenje u Sofiji, jer je Jugoslavija znatno ojačala, što je moglo značiti da će i u budućnosti biti nepopustljiva prema Bugarskoj. Naročito u privrednim krugovima vlada mišljenje da će Organizacijski pakt utjecati na ekonomske odnose Bugarske i srednje Evrope, napose na odnose s Čehoslovačkom. Pretpostavljalo se da će Prag morati tražiti suglasnost Beograda i u slučaju trgovinskih ugovora s ostalim zemljama. U tom pravcu bila su strahovanja Sofije najveća, to više što je postojala teza da će Jugoslavija moći u ekonomskim pitanjima upotrijebiti svoj negativni stav prema Bugarskoj.¹⁰⁹

Najbitniji problem u vezi s Organizacijskim paktom bio je revizionizam u vanjskoj politici Bugarske. Jačanje Male antante ocjenjuje se kao jačanje Jugoslavije i Rumunjske na Balkanu i ujedno kao slijedeća zapreka za reviziju granica.¹¹⁰ U takvoj situaciji Mala antanta predstavlja u jugoistočnoj Evropi stabiliziranu političku jedinicu iza koje stoji francuski sistem sigurnosti, i polazeći od ovih činjenica revizionistički zahtjevi prema Rumunjskoj i Jugoslaviji nisu bili realni. Protiv bugarskog revizionizma na sjeveru stoji čvrsta politička formacija koja je 16. veljače 1933. godine još više učvršćena paktom. Shvaćajući ove činjenice dio bugarske javnosti naglašava potrebu za zbliženjem s Malom antantom, kako je to na primjer izrazio D. Kazasov u dnevniku »Izgrev« 23. veljače 1933. godine. U vezi s time također je zanimljiva konstatacija P. Maxa, koji je pisao u Prag: »Istražujemo postojanje važnih osoba, skupina i pravaca koji stoje na liniji razumnog normaliziranja odnosa s Beogradom i eventualnog približavanja liniji Male antante i Francuske.«¹¹¹

¹⁰⁶ DASIP-LP 1933, f. II, I-14, opći izvještaj, ožujak 1933; AMZV, PZ, Sofija, br. 22, 1. 4. 1933.

¹⁰⁷ AMZV, PZ, Sofija, br. 12, 17. 2. 1933.

¹⁰⁸ AMZV, PZ, Beograd, br. 24, 6. 3. 1933.

¹⁰⁹ AMZV, PZ, Sofija, br. 22, 1. 4. 1933.

¹¹⁰ Mir 2. 2. 1933, 17. 3. 1933. i sl. Ocjenjivanje bugarskog tiska je sadržano u DASIP-LP 1933, I — 3, br. 283, Sofija, 28. 3. 1933.

¹¹¹ AMZV, PZ, Sofija, periodična I, 10. 4. 1933.

Objektivno gledano unatoč raznim proturječnim tendencijama Organizacijski pakt Male antante pridonio je da se u Bugarskoj dublje razmotri potreba za zblizavanjem s Jugoslavijom. Štoviše tim putem mogle su se odstraniti eventualne zapreke ekonomskog karaktera.

Uz nade za produbljivanje projugoslavenskog raspoloženja vezano je i pitanje povratka emigranata iz redova BZNS-a u Bugarsku. Početkom 1933. na osnovi amnestije postepeno su se vraćali bivši vodeći kadrovi Zemljoradničkog saveza u domovinu. Njihov boravak u Jugoslaviji nakon fašističkog prevrata 1923. godine stvorio je preduvjete za širenje projugoslavenskog raspoloženja u bugarskom društvu. Ali, povratak emigranata izazivao je borbe unutar stranaka i djelovao je na vanjskopolitičke koncepcije Zemljoradničkog saveza, naročito pak na grupu Gičeva, koja je istupala protiv projugoslavenske orijentacije. Beograd je podupirao grupu »Pladne« čak i finansijski, ali je precjenjivao njezin utjecaj i time je posredno zadirao u stranačke sporove.¹¹² Takve komplikacije usporavaju mogućnost za jugoslavensko-bugarsko zblizavanje, ali načelno ga nisu mogle ugroziti.

U procesu bugarsko-jugoslavenskog zblizavanja u prvoj polovici 1933. godine Sofija nije razmišljala o nekoj užoj suradnji s Malom antantom, a na potpisivanje nekog sporazuma nije uopće pomišljala. Za vrijeme privredne konferencije u Londonu u razgovoru s predsjednikom Narodnog sabora Malinovom ispitivao je Titulescu mogućnost sklapanja ugovora između Jugoslavije, Rumunjske i Bugarske,¹¹³ ali nemamo nikakvih dokaza da bi se i u Sofiji u to vrijeme bavili istom mišlju. Neki bugarski diplomati kao na primjer P. Nejkov u Ateni imaju poslije konzultacija sa svojim kolegama, koji zastupaju Malu antantu, dojam da ova organizacija nastoji pridobiti Bugarsku za dvostrane ugovore i pod cijenu nekih žrtava.¹¹⁴

Pokušaji te vrste dolaze uglavnom iz Rumunjske, ali prvenstveno su povezani s pitanjem oko pripreme konvencije o definiciji napada, koja je bila potpisana u Londonu. Teško se može govoriti o nekim ozbiljnijim pokušajima Male antante da pridobije Bugarsku za ulazak u Antantu, jer su u tom pravcu postojale mnoge principijelne zapreke. Razne vijesti o stupanju Bugarske u Malu antantu širile su se i u diplomatskim krugovima u Pragu, ali je bugarski poslanik P. Dorev takvu alternativu kategorički odbio.¹¹⁵

U principu se može reći da Bugarska nije nikada ozbiljno razmišljala o stupanju u Malu antantu u smislu da preuzme sve one obveze na kojima i počiva savezništvo Male antante. Drugo je pitanje sklapanje ugovora o nenapadanju, ili eventualno sklapanje prijateljskog sporazuma. Ta mogućnost ponovno se javlja 1933. godine na pregovorima Bugarske i država članica Male antante.

U proljeće 1933. godine dolazi do jačeg zblizavanja u društveno-političkoj oblasti. Od 23. travnja do 3. svibnja Sofiju posjećuju predstavnici Pravoslavne

---

¹¹² AMVZ, PZ, Sofija, br. 16, 11. 3. 1933. P. Maxu je pružio informacije jugoslavenski poslanik u Sofiji Vukčević.

¹¹³ AMVZ, PZ, Sofija, br. 37, 13. 7. 1933.

¹¹⁴ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 211-212, Atena, 3. 7. 1933.

¹¹⁵ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 82, Prag, 11. 4. 1933.

crkve iz Jugoslavije. Počelo je zblizavanje i na polju kulture, privrede i sl.¹¹⁶ U društveno-političkom životu stvara se povoljno raspoloženje pogodno za normalizaciju odnosa što je neposredno utjecalo i na diplomatsku aktivnost. I nadalje odlučujući činioci ostaju politički momenti, a vrlo značajnu ulogu u tom pravcu odigrao je susret kralja Borisa i Aleksandra na beogradskom kolodvoru 18. rujna 1933. godine.

Bugarski je vladar za vrijeme posjeta Parizu u rujnu 1933. nastojao riješiti neke ekonomske probleme, a eventualno i pitanje zajma Bugarskoj. Paul-Boncour je tom prilikom postavio uvjet da pozitivan stav Francuske prema Bugarskoj ovisi o stavu Bugarske prema Jugoslaviji i Rumunjskoj. Nakon Borisova pristanka francuska je diplomacija upriličila susret dvaju vladara mada Aleksandar nije bio oduševljen tom idejom.¹¹⁷ Za vrijeme razgovora na beogradskom kolodvoru Boris je izjavio da želi ozbiljan ugovor. Aleksandar ga je uvjerio da će mu dati garancije što se tiče pitanja sigurnosti pozicije koburške dinastije u Bugarskoj. Konkretni problemi se nisu pretresali, a Boris je za vrijeme puta pozvao Aleksandra na Crno more u posjet Euksinogradu.¹¹⁸

Do susreta je došlo nakon potpisivanja grčko-turskog ugovora od 14. rujna 1933. godine i kada se Bugarska nalazila u teškoj situaciji. I ta je okolnost bitno utjecala na mogućnost susreta između dva vladara, jer je Aleksandar želio iskoristiti situaciju da prisili Borisa na zblizanje s Jugoslavijom. Uostalom Bugarskoj i nije preostala druga mogućnost. Od tog susreta počelo se jugoslavensko-bugarsko zblizavanje intenzivnije razvijati u svim sferama političkog i društvenog života, ali na obje strane dakako postoje političke struje koje mu se protive. Slična se situacija javlja i u diplomatskim odnosima na Balkanu, gdje na prijateljske odnose Beograda i Sofije ostale države na poluotoku ne gledaju s oduševljenjem. Pritom je tendencija bugarske vanjske politike ka suradnji s Jugoslavijom posredno vezana uz događaje i promjene turske i grčke politike i uz aktivnost Ankare i Atene na Balkanu nakon najave Pakta četiriju velesila.

7. Utjecaj prijedloga Pakta četiriju velesila na vanjsku politiku Turske i Grčke

Prilikom posjeta britanskih političara, premijera Mac Donalda i ministra vanjskih poslova J. Simona Rimu Mussolini je 18. ožujka 1933. godine podnio »Projekt političkog pakta o sporazumu i suradnji između četiri velesile«. Formalno i službeno rodila se ideja o Paktu četiriju velesila, sadržaj i smisao kojeg je imao biti direktorij velikih sila. Prijedlog pakta je predstavljao logičnu završnicu prethodnog postupka i metode rada velikih sila u Ženevi. Izražavao je zahtjeve talijanske imperijalističke politike, odražavao promjenu metoda rada britanske diplomacije i imao je jasno oblikovan protusovjetski

¹¹⁶ Usporedi: Mičeva, Z.: À travers L'histoire des sociétés bulgaro-yugoslaves (1933-1940), *Etudes historiques*, Tom III, Sofija 1965, 330 i dalje.

¹¹⁷ Paul-Boncour, J.: *Entre deux guerres*, Tom II, Paris 1945, 356; AMZV, PZ, Bukurešt, br. 72, 1. 11. 1933.

¹¹⁸ DDF-1-IV, doc. 225, str. 381-383.

karakter. Smisao mu je bio da se postigne sporazum između pobjedničkih i poraženih velesila o novoj podjeli utjecajnih sfera u Evropi, pri čemu su trebale biti zadovoljene sve imperijalističke ambicije Rima. S formalnog stajališta prijedlog pakta je sadržavao četiri člana; rješavanje sporova u duhu Briand-Kelloggova pakta, reviziju granica ako razmimoilaženja prerastu u sukob, zahtjev ravnopravnosti Njemačke u naoružanju i obvezu velikih sila da će prema evropskim i izvanevropskim pitanjima zauzimati jednak stav. Sadržaj pojedinih članova mijenjao se tijekom priprema pod utjecajem stava Francuske i reakcije njezinih saveznika.¹¹⁹

Pakt četiriju velesila unosio je u diplomatske odnose mnoge negativnosti. Prvi put se službeno, pred međunarodnim forumom, prevladala teritorijalna promjena granica, koja je trebala biti i pravno kodificirana. Bili su povrijeđeni međudržavni demokratski principi, koje nastoji provoditi Liga naroda. Na taj je način Pakt četiriju velesila trebao oslabiti i praktički likvidirati i najmanji napredak postignut u demokratizaciji međunarodnih odnosa i trebao je službeno i formalno dati pravo velikim silama da odlučuju u osnovnim problemima evropskog razvoja. Revizija granica forsirana kao »ispravljanje nepravdi« do kojih su doveli mirovni ugovori izražava borbu za novom podjelom utjecajnih sfera između velikih sila i trebalo je da se ostvari isključivo na račun Francuske i njezinih saveznika. Na osnovi Pakta četiriju velesila, Britanija i Francuska trebale bi se povući sa svojih pozicija na kontinentu u kolonijalne imperije, a u srednjoj i jugoistočnoj Evropi odlučivale bi fašističke velesile.¹²⁰ U praksi bi to značilo slabljenje francuske hegemonije i raspad njezina sistema alijanse.

Pakt četiriju velesila trebao je izolirati Sovjetski Savez od evropske politike i ujediniti postupke zapadnih sila u odnosima prema SSSR-u. Značio je privremeno skretanje francuske diplomacije od kursa zblizavanja sa SSSR-om i neposredno je djelovao na hlađenje u odnosima između Francuske i Poljske. Izazivao je nepovjerenje u političke ciljeve Pariza i nalazio se na udaru cijelog sistema francuskih sporazuma u Evropi.¹²¹

Pokušaji za zblizavanje Pariza i Rima izazivali su među državama srednje i jugoistočne Evrope nepovjerenje u politiku Francuske, to više što bi se eventualni sporazum između dviju velesila morao realizirati nauštrb država u toj oblasti. Prijedlog Pakta četiriju velesila je uslijed općenito negativnih tendencija i zbog specifičnih razloga izazivao nepovjerenje država srednje i jugoistočne Evrope s iznimkom Mađarske i djelomice Bugarske i doveo je do promjena u vrednovanju njihove vanjske politike.

U Turskoj su reakcije na Pakt četiriju velesila bile veoma negativne. U Ankari nisu doduše službeno niti formalno izražavali svoje protivljenje, nije došlo ni do kakve propagandističke akcije, ali turska diplomacija je neobično intenzivno poradila na zblizavanju sa susjednim balkanskim državama. Tijekom 1933. Ankara vodi složenu diplomatsku igru. Izdaje proglose o

¹¹⁹ Vidi podrobno: Bystrický, V. – Deák, L.: Evropa na prijelomu, Bratislava 1974, 249 i dalje.

¹²⁰ Beneš, E.: Memoari, Prag 1947, 3.

¹²¹ Borisov, J. V.: Sovietsko-francuzskije otnošenija (1924–1945), Moskva 1964, 185.

nemijenjanju kursa vanjske politike, o vjernosti prijateljstva i sl., ali ispod te krinke stvarno se mijenja stav Turske prema najvažnijim pitanjima evropskog političkog razvoja. S tog stanovišta ne treba poklanjati izjavama turskih političara veliku pažnju. U njihovu iskrenost sumnjaju i akreditirani diplomati u Ankari. Mjerodavan može biti samo cjelokupni trend razvoja vanjske politike.

Prijedlog Pakta četiriju velesila konkretno je pokazao dubinu i iskrenost koja vlada u odnosima između Italije i Turske. U Ankari vlada mišljenje da je Mussolini svojim projektom prekršio principe na kojima je trebala počivati njegova vanjska politika i koju je Duce deklarirao 1932. godine prilikom posjeta Ismet-paše Rimu.¹²² Uopće se nije sumnjalo u to da je Pakt četiriju velesila u biti dobro maskirani prijedlog za osnivanje direktorija velikih sila čime se ugrožava nezavisnost i samostalnost malih država. U Turskoj ponovo uskrsava nepovjerenje i pesimistička uvjerenja da u Evropi u redovima velikih sila nema iskrenih prijatelja s iznimkom SSSR-a. S pažnjom je praćen razvoj ideje Pakta četiriju velesila, a prvenstveno postepeno povlačenje Italije pred zahtjevima Francuske. Politički krugovi u Ankari došli su na temelju toga do zaključka da je osnovni smisao politike Rima sklopiti sporazum s Francuskom što bi moglo dovesti do povrede interesa talijanskih saveznika. Na taj bi način nedvojbeno došlo do ponovnog pokušaja podjele Turske.¹²³

Jednako je uznemirenje u Turskoj izazvao Mac Donaldov plan o razoružanju, što ga je britanski predsjednik vlade predložio u Ženevi 16. ožujka 1933. godine. Već je prvi član plana pravio razliku između velikih sila i ostalih država, štoviše pri nabranjanju evropskih država Turska uopće nije spomenuta. Iz toga se zaključivalo da V. Britanija ne želi smatrati Tursku evropskom državom, te zbog toga predlaže da turska vojska ima samo sto aviona, dok ih je Rumunjska imala sto pedeset, a Jugoslavija dvjesto. Generalštab je iz Mac Donaldova plana shvatio da su Turskoj ostavljene slobodne ruke u defanzivnoj politici u Maloj Aziji, jer kopnene snage nisu bile ograničene, a u odnosu na Evropu njegova bi obrambena moć trebala biti akciono nesposobna. U vezi s petim dijelom Mac Donaldova plana Turska je odlučila da će zahtijevati reviziju Lozanskog mirovnog ugovora, tj. željela je riješiti pitanje demilitarizacije tjesnaca i demilitarizacije zone u Turskoj.¹²⁴

S formalne strane Turska je imala ograde prema postupcima Italije, ali i V. Britanije. Mussolini ne samo što nije prethodno obavijestio Ankaru o pripremanom prijedlogu za suradnju s velikim silama, već nije smatrao potrebnim da tako učini niti nakon savjetovanja s Mac Donaldom i Simonom. Postupak Rima u oštroj je suprotnosti s postupcima Francuske, koja je smjesta obavijestila svoje saveznike u Maloj antanti. Vodeći predstavnici Turske republike osjećali su se osobno dirnuti načinom na koji je Mussolini podnio svoj prijedlog. Naročito Rüstü Aras smatra postupak Italije za slabljenje svog autoriteta u unutrašnjoj i vanjskoj politici. Turska je uložila službeni protest

¹²² DVP SSSR, XVI, dok. 102, str. 206

¹²³ OL-Küm. pol. 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933; AMZV, PZ, Ankara, br. 10, 29. 6. 1933; CDIA, f. 176, op. 8, a.e. 2258, str. 88-89, Ankara, 15. 6. 1933; DDF-1-III, doc. 55, str. 95-96.

¹²⁴ OL-Küm. pol. 1933-39-985, Ankara, 29. 3. 1933; DDF-1-III, dok 34, str. 65.

u Rimu i Londonu i tek nakon njezina demarša Mussolini je bio voljan objasniti principe Pakta četiriju velesila, a britanski političari sadržaj Mac Donaldova plana o razoružanju.¹²⁵ Konceptcija turske vanjske politike postepeno se mijenja pod utjecajem bitnih promjena u evropskom razvoju. To je Pakt četiriju velesila, Mac Donaldov plan o razoružanju, a u Njemačkoj dolazak Hitlera na vlast. Proces koji je započet već tijekom 1932. godine, pod utjecajem spomenutih faktora poprima krajem godine sve izrazitije crte. 1933. godine tursko-sovjetski odnosi još više se učvršćuju i produbljuju. Između Moskve i Ankare postoji relativno velika podudarnost u gledanjima na probleme međunarodne politike. Zbližavanje Sovjetskog Saveza i Francuske odgovara sličnim tendencijama u vanjskoj politici Turske. Sve te činjenice očituju se u potpisivanju konvencije o definiciji napada u Londonu. S formalne i službene strane tursko-sovjetski odnosi kulminiraju za vrijeme posjeta K. J. Vorošilova Turskoj u jesen 1933. godine.¹²⁶

Vrlo važnu ulogu u promjeni vanjske politike Ankare igra produbljivanje odnosa s Francuskom. Pariz je veoma operativno iskoristio otpor Turske prema Paktu četiriju velesila. I ostalim ustupcima u korist Ankare djeluje ne samo na učvršćivanje uzajamnih odnosa već i na produbljivanje suradnje Turske s ostalim državama Male antante. Turska i Francuska su 22. travnja 1933. godine potpisale u Parizu sporazum o smanjenju otomanskog duga na jednu trećinu, a 9. svibnja je ratificiran ugovor s Turskom o mirnom rješavanju sporova i arbitraži, koji je bio potpisan već 3. veljače 1930, ali u Parizu su namjerno otezali s njegovom ratifikacijom.¹²⁷

U vezi s poboljšanjem odnosa između Francuske i Jugoslavije u Ankari su čak počeli razmišljati i o tome da pristupe nedavno obnovljenom ugovoru između Pariza i Beograda. Rüstü Aras je iznio mišljenje da bi sudjelovanje Turske u tom ugovoru moglo potpomoci i pristupanju Italije, a to je Francuska već u prošlosti također željela postići. Turski ministar vanjskih poslova izravno je zamolio poslanika u Ankari Chambruna da taj prijedlog prenese Paul-Boncouru.¹²⁸ Tako je u proljeće 1933. počelo razdoblje aktiviranja i »paktomanije« Rüstü Arasa, jer praktički na Balkanu nije bilo pakta za koji ne bi Turska preko svog ministra vanjskih poslova pokazivala interes.

Držanje Italije tijekom savjetovanja o Paktu četiriju velesila bitno je utjecalo na odnose dviju zemalja. Mussolini nakon spomenutog demarša Rüstü Arasa svim silama nastoji ukloniti strahovanja Turske i povjerenje barunu Aloisiju da uvjeri Ankaru u prijateljstvo Rima. Ujedno se obvezao da će Tursku obavijestiti o daljnjim planovima; pokazivao je razumijevanje za zajam koji Ankara traži i upozorio Tursku da bi se Francuska mogla okoristiti eventualnim nesuglasicama do kojih bi došlo između dviju država.¹²⁹ Postupak Italije formalno je zadovoljio Tursku i općenito se činilo da su uzajamne nesuglasice prevladane. Takvo stanje uskoro potvrđuje i posjet Rüstü Arasa Rimu 11. i 12. lipnja 1933. godine. Tijekom razgovora s Mussolinijem nisu se ri-

¹²⁵ OL-Küm. pol. 1933-23/36-988, Ankara, 30. 3. 1933; Ibidem 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933.

¹²⁶ DVP SSSR, XVI, dok. 350, str. 623, 627.

¹²⁷ AMZV, PZ, Ankara, br. 10, 29. 6. 1933.

¹²⁸ DDF-1-III, dok. 152, str. 275 – 276.

¹²⁹ OL-Küm. pol. 1933-39-1400, Rim, 13. 5. 1933.

ješila pitanja trgovinskog sporazuma i zajma Italije, ali obje su se zemlje dogovorile o bliskoj suradnji s Mađarskom, sporazumjele se da će voditi politiku slabljenja Male antante, tako što će istrgnuti Rumunjsku iz tog saveza, i da im je u zajedničkom interesu održavati Bugarsku u sferi njihova utjecaja, te da će voditi protusovjetsku politiku.¹³⁰ Praktična vrijednost navedenih izjava bila je veoma relativna. Rim je nerado prihvatio sudjelovanje Turske u londonskoj konvenciji o definiciji napada koja je bila sklopljena sa SSSR-om. Prijedlogom Pakta četiriju velesila dokumentirao je svoj protusovjetski stav i niti kasnije sklapanje ugovora sa SSSR-om o nenapadanju ništa nije promijenilo u protusovjetskoj politici talijanske vlade. Suglasnost Turske da se Rumunjska istragne iz Male antante prije je kamuflaža nego realan program, jer pripremani ugovor Ankare, Beograda i Bukurešta govori o drugim tendencijama. Kad uspoređujemo zaključke rimskog posjeta Rüstü Arasa s diplomatskim djelovanjem Turske 1933. godine, nedvojbeno dolazimo do zaključka da Ankara čini upravo obrnuto od onoga što je njezin ministar vanjskih poslova izjavljivao u razgovorima s Duceom. Od Pakta četiriju velesila počeli su odnosi Turske i Italije sve više slabiti, a cjelokupna aktivnost Ankare 1933. u krajnjoj konzekvenci smjera k ograničavanju utjecaja Rima na Balkanu. S druge strane i Italija unatoč službenim izjavama pokazuje znakove nepovjerenja u politiku Ankare.¹³¹

U odnosima Turske prema ostalim dvjema velesilama, Velikoj Britaniji i Njemačkoj, nisu 1933. zabilježene bitne razlike. London je odbio prijedlog Ankare da se promijeni demilitarizirana zona u tjesnacima, a to je bitno utjecalo na odnose između dviju država. Pogoršanje njemačko-sovjetskih odnosa negativno je utjecalo na stav Turske prema Trećem Reichu. Osim toga i teškoće oko sklapanja trgovinskog ugovora utječu na odnose između dviju država.¹³² Velika Britanija i Njemačka trenutno nisu zauzimale istaknuto mjesto u politici Ankare iako im se u međunarodnim događajima pripisivala važna uloga.

Stav Turske prema velikim silama, a naročito promjene do kojih je došlo tijekom 1932. i 1933. bitno su utjecale na odnos Ankare prema susjednim državama. Turska vanjska politika počinje voditi aktivnu politiku na Balkanu. U tom procesu nije došlo samo do pokušaja zblizavanja s državama na poluo-toku, već i do principijelne promjene stava Turske prema pitanjima teritorijalne revizije i garancije granica. Već je u prvoj polovici 1933. bilo očito da Turska nedvojbeno prelazi na pozicije zagovornika teritorijalnog status quo-a u Evropi i da je spremna preuzeti inicijativu u pitanju stvaranja garancije postojećih granica na Balkanu. Taj je obrat bio najtipičniji znak novih tendencija u vanjskoj politici Turske i preduvjet za zblizavanje s ostalim državama na poluo-toku i njihova interesa da zadrže teritorijalni status quo putem regionalnog formiranja. U svojoj prvoj fazi polazi od organiziranja troj-

¹³⁰ OL-Kūm. pol. 933-23/36-2305, Ankara, 21. 7. 1933.

¹³¹ OL-Kūm. pol. 1934-23-1102. Do tog je zaključka došlo i Ministarstvo vanjskih poslova Mađarske pri donošenju ocjene cjelokupne situacije u 1933. godini.

¹³² DGFP-C-I, doc. 394, str. 725-727.

nog pakta između Turske, Grčke i Bugarske. Pritom se u Ankari pridavala izvanredna važnost sklapanju ugovora s Grčkom o osiguranju granica. S obzirom na postepene promjene u stavovima grčke vanjske politike prema evropskim pitanjima postoje svi preduvjeti za ostvarenje takvog jednog plana. Osnovni aksiom grčke vanjske politike jest održavanje prijateljskih odnosa s velikim silama, prvenstveno sa sredozemnim pomorskim silama, to znači Velikom Britanijom, Francuskom i Italijom. Za Ankaru je naročito bio važan stav Londona. Nedugo nakon prvog svjetskog rata Grčka je dobila pomoć od Velike Britanije i Francuske za realizaciju svojih aneksionih planova protiv Turske. S druge strane Italija, koja je imala teritorijalne aspiracije na Malu Aziju zauzima negativan stav prema grčkim planovima. Na osnovi tih činjenica došlo je do prijateljskih odnosa s Velikom Britanijom i Francuskom. Neposredno susjedstvo s Italijom prisiljavalo je grčke političare da elimini- raju imperijalističke ciljeve Rima pomoću prijateljskih kontakata. Poučena talijanskom okupacijom Krfa 1923. Grčka je prisiljena izaći u susret političkim zahtjevima Rima. Osim toga relativno slaganje između Italije i Britanije dvadesetih godina odgovara grčkoj politici, jer tako nije morala zauzeti ja- san stav u korist jedne od velesila. Prijateljski dogovor s Italijom 1928. for- malno je potvrđivao da će se odnos između dviju država razvijati na bazi su- radnje, ali nikada nije uklonio strahovanja pred eventualnim imperijalistič- kim planovima Rima. Dogovor je trebao predstavljati stanovitu garanciju ako Beograd pokaže interes za Solun, a općenito je bio tumačen kao dio tali- janskog plana o razbijanju Jugoslavije.¹³³

1928. do 1932, u vrijeme Venizelosa, Grčka provodi italofilsku politiku, a sve u težnji da stekne ekonomsku pomoć. Početkom tridesetih godina situa- cija se postepeno mijenja, jer su politički zahtjevi Rima bili mnogo veći od onoga što je Italija zauzvrat mogla ponuditi. To se pokazalo na pregovorima o davanju zajma 1931. godine. Italija nije mogla zadovoljiti grčka potraživa- nja i odnosi su se ohladili. Službeno su ostali i nadalje prijateljski. S druge strane, privremeno pogoršanje odnosa s Londonom do kojega je došlo zbog pada vrijednosti funte u jesen 1931. godine relativno brzo se popravilo kada se tokom 1932. godine pokazalo da će Velika Britanija prebroditi posljedice teške ekonomske krize.

U odnosu prema Sovjetskom Savezu ekonomska pitanja također zauzi- maju važno mjesto. Formalno i službeno između dviju država vladaju ko- rektni odnosi mada se teško može govoriti o političkoj suradnji. Grčki politi- čari uvjeravaju sovjetskog poslanika Potemkina da tursko-sovjetsko prija- teljstvo »postavlja pred Grčku sasvim jednoznačne obveze i u odnosima prema SSSR-u«, ali to se nije provodilo i u praksi.¹³⁴ Međusobna suradnja se koncentrirala na ekonomskom polju, a sovjetski izvoz od velikog je značenja za Atenu, jer osigurava osnovne produkte za život. Grčka je odbijala prijed- log SSSR-a da odustane od prethodnih međusobnih gospodarskih pretenzija,

¹³³ V i n a v e r, V.: Engleska i talijansko »zaokruživanje Jugoslavije« 1926-1928, *Isto- rija XX veka, Zbornik radova* VIII, Beograd 1966, 152 i dalje; H o p t n e r, J. B.: *Yugosla- via in Crisis 1934-1941*, New York and London 1963, 37.

¹³⁴ DVP SSSR, XV, dok. 69, str. 91.

mada je sovjetski prijedlog bio pogodan.¹³⁵ U drugoj polovici 1932. godine i 1933. pojavile su se i druge poteškoće i u sferi trgovine jer je Grčka nastojala ograničiti uvoz iz SSSR-a. Za cjelokupne odnose između Atene i Moskve karakteristično je da se Grčka nije svrstala u red onih država koje su potpisale sa SSSR-om konvenciju o definiciji napada.

Iz stava prema velesilama proizlazi i odnos Grčke prema pitanjima revizije mirovnih ugovora i sigurnosti. Neutralnost u slučaju eventualnog sukoba jedno je od osnovnih načela grčke politike. U Ateni su bili prilično elastični u pogledu revizije mirovnih ugovora. Pokazivali su nezainteresiranost za taj problem sve dok se nije ticao interesa Grčke. Odbijali su da preuzmu svaku veću obvezu prema nekoj od velikih sila i nastojali izbjeći pod svaku cijenu eventualni vojni sukob s velikom silom. U isto vrijeme u Ateni jasno ustaju protiv mijesanja velikih sila u poslove Balkana.¹³⁶ U tom smislu ima mnogo dodirnih točaka s turskom vanjskom politikom. Uslijed toga tijekom dvadesetih godina, budući da Grčka postepeno odustaje od svojih osvajačkih namjera u Maloj Aziji, odnosi s Ankarom bivaju sve bolji. Suradnja i zbliženje s Turskom postaju osnovom grčke politike na Balkanu naročito poslije potpisivanja ugovora o prijateljstvu (1929. godine). Međusobna suradnja imala je u prvome redu za cilj obranu protiv eventualnih bugarskih revizionističkih aspiracija i stvaranje protuteže vladajućem utjecaju Male antante na Balkanu. Na tom principu osnivaju se zajednički interesi Grčke, Turske i Italije, eventualno Madarske. Ne može se međutim govoriti o nekom čvrstom savezu. Početkom tridesetih godina Rim pokušava proširiti vrijednost grčko-turskog saveza i povećati njegovo značenje uključivanjem Bugarske, ali ovi pokušaji završavaju neuspjehom. Uzroci ne leže samo u negativnom stavu Sofije. Rim ne nalazi razumijevanje za svoje planove niti u Grčkoj.¹³⁷

Prijedlog Pakta četiriju velesila i događaji u međunarodnoj politici prve polovice 1933. godine imaju priličan odjek u Ateni. Ali, grčki politički krugovi veoma oprezno formuliraju svoje stanovište s obzirom na prijateljske kontakte s Italijom i Velikom Britanijom. Predsjednik vlade Tsaldaris dao je 27. ožujka novinarima izjavu da se »Grčka ne priklanja ni onima koji reklamiraju reviziju mirovnih ugovora, ni onima koji se bore protiv nje«.¹³⁸ Jednolično je polazio od teze da Grčka inzistira na održanju Neuillyskog ugovora. Jugoslavenskom poslaniku je rekao da jest za status quo, ali budući da je Grčka malena država, ne može se upuštati u međunarodne sporove i ne može se prikloniti ni jednoj skupini država.¹³⁹ Tsaldaris je negativno ocijenio sadržaj Mussolinijeva plana, smatrajući da je u suprotnosti s pravilima Lige naroda i da se kosi s načelima jednakosti. S druge strane, u političkim krugovima postoje i mišljenja da bi eventualno direktorij mogao ukloniti suparništvo između velesila.¹⁴⁰ Suprotne izjave i taktiziranja služe za umirenje Italije i Velike Britanije i u potpunosti potvrđuju da je grčka politika ovisna pr-

¹³⁵ DVP SSSR, XV, dok. 188, str. 278-279.

¹³⁶ AMVZ, PZ, Atena, br. 29, 29. 12. 1932.

¹³⁷ OL-Küm. pol. 1933-23/36-330, Atena, 30. 1. 1933; DVP SSSR, XV, dok. 69, str. 91-92.

¹³⁸ AMVZ, PZ Atena, br. 18, 27. 3. 1933.

¹³⁹ DASIP-LP 1933, f. 1-5, br. 521, Atena 2. 4. 1933.

¹⁴⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 21-22, Atena, 25. 3. 1933.

venstveno o ovim dvjema velesilama. U Ateni ne mogu javno i službeno istupiti protiv planova koje forsiraju Rim i London. Tipičan primjer za to nalazimo u izjavi ministra vanjskih poslova Maximosa, koji je rekao čehoslovačkom otpravniku poslova Višku: »... što se tiče same Grčke ja sam odlučno za očuvanje status quo-a, iako smatram da ugovori nisu vječni.«¹⁴¹

Suprotne izjave i stav Atene prema revizionizmu bile su odraz ne samo utjecaja cjelokupne situacije već i dokaz kratkovidnosti njezinih političara. Uz ovakve i slične nazore grčka politika nije mogla postići veći uspjeh. Grčka ne predstavlja na Balkanu značajniju političku jedinicu suradnja s kojom bi mogla odlučujuće utjecati u sređivanju prilika u jugoistočnoj Evropi. Grčka je rastrgana unutrašnjopolitičkim borbama i oslabljena svjetskom ekonomskom krizom pa na području vanjske politike ne razvija značajniju aktivnost. Pod utjecajem Pakta četiriju velesila, a napose zbog strahovanja od posljedica proširenja problema revizije na međunarodni forum u Ateni počinju mijenjati gledišta i intenzivnije se zanimaju za mogućnost osiguranja svojih granica. Turska znatno utječe na proces preorijentacije grčke vanjske politike. U Turskoj taj se proces odvija mnogo izrazitije i s konkretnim planovima za sređivanje odnosa na Balkanu.

8. Grčko-turski pakt

Tijekom travnja 1933. godine Turska započinje voditi aktivnu politiku na Balkanu, koja se s formalnog gledišta nadovezuje na prethodne planove političke podjele na Balkanu, na ideje istaknute na balkanskim konferencijama, na planove talijanske politike i sl. Ciljevi koje je sebi Ankara postavila bili su više puta naglašeni u diplomatskim akcijama država jugoistočne Evrope. Stoga se prijedlozi, planovi i ciljevi političke aktivnosti Turske čine s formalnog gledišta logičnim nastavkom prethodnih diplomatskih tendencija. Međutim, formalnu stranu nemoguće je poistovjetiti s novim sadržajem i ciljem koji Turska slijedi sada.

Sa stajališta daljnjeg razvoja situacije odlučujuće je što Turska korjenito, a Grčka postepeno mijenjaju svoje poglede na probleme revizije granica i spremne su pristati na garanciju teritorijalnog status quo-a na Balkanu. Upravo s te strane je promjena turske i grčke vanjske politike odlučujuća, jer uveliko odgovara principima kojih se pridržavaju Jugoslavija i Rumunjska sve od nastanka Male antante. Bez obzira na mnoge zapreke, sporove i neriješena pitanja stvaraju se konkretni uvjeti za pripremu i formiranje regionalnog bloka na Balkanu. Tipično je da je taj proces započeo uskoro nakon prijedloga Pakta četiriju velesila i da je Turska pokazala inicijativu. Pritom nije odlučujuće da u Ankari u početku diplomatske sondaže postoji specifična predodžba o tome kako će se realizirati sporazum između balkanskih država, već je bitno to da je sporazum trebao imati za cilj stvaranje, za sada još netočno oblikovane garancije teritorijalnog status quo-a. Isto tako nije odlučujuće što se sadržaj budućeg regionalnog pakta s formalnog gledišta mijenjao i preinačivao prema prijedlozima ostalih država, te je povod za sklapanje takvog pakta imao i druge razloge. Bitna je promjena u stavovima

¹⁴¹ AMZV, PZ, Atena br. 28, 27. 4. 1933.

Turske i Grčke. One sada uviđaju potrebu da države na poluotoku jamče jedna drugoj postojeće granice i da na taj način oslabe utjecaj velikih sila na Balkanu i sl. Međutim, ne želimo tvrditi da je na stvaranje regionalnog bloka odlučujuće utjecala samo turska vanjska politika, jer su se tijekom diplomatskog djelovanja na Balkanu značajno eksponirale i Rumunjska i Jugoslavija, a djelomice i Grčka. Konkretna inicijativa, koja je usprkos raznim izmjenama i dotjerivanjima izravno vodila stvaranju regionalnog bloka na Balkanu, potekla je od Turske u proljeće 1933. godine. Od toga razdoblja pa sve do sklapanja Balkanskog pakta možemo pratiti akcije koje su trebale ujediniti diplomatsko djelovanje balkanskih država.

Koncepcija stvaranja sporazuma između balkanskih država kako ju je prezentirala Turska u travnju 1933. godine, osniva se na formiranju bloka između Sofije, Ankare i Atene. Blok bi se postepeno širio i obuhvatio bi cijeli Balkan. Rüstü Aras je polazio od teze da bi trojni blok kao cjelina započeo pregovore s Jugoslavijom i Rumunjskom.¹⁴² U prijedlogu Rüstü Arasa možemo bez sumnje prepoznati prethodne pokušaje Turske da stvori na Balkanu protutežu Maloj antanti. Ali, u danoj situaciji radilo se o tome da tursko-grčko-bugarski blok bude ravnopravan partner balkanskim saveznicima iz Male antante. Osnovom trojnog pakta smatra turski ministar vanjskih poslova stanovitu formu garancije postojećih granica na Balkanu. U razgovoru s bugarskim poslanikom u Ankari Antonovom 1933, Rüstü Aras polazi od teze da se Evropa vraća obnovi starih neprijateljskih blokova i nije dakle moguće da Balkan u takvoj situaciji izbjegne eventualni sukob. Naglasio je potrebu da balkanske države sačuvaju neutralnost i kao način za njihovo osiguranje predlaže stvaranje regionalnog bloka. Bugarsku je upravo pozvao da s Turskom i Grčkom sklopi pakt o prijateljstvu, neutralnosti i mirnom rješavanju sporova. Antonov je taj prijedlog jednoznačno interpretirao kao garanciju granica, tj. »da se dobrovoljno odrekne mo izlaza na Bijelo more«.¹⁴³ Prijedlog Turske od travnja 1933. godine u biti se nije poklapao s principima uskoro sklopljenog Balkanskog pakta, i to u pitanju garancije teritorijalnog status quo-a, ali stvara uvjete za takve obveze. S druge strane, već 10. travnja 1933. godine Rüstü Aras u razgovoru s jugoslavenskim poslanikom Jankovićem nudi Beogradu sličan pakt, koji uskoro Jevtić i odobrava.¹⁴⁴ Turska doduše paralelno provodi dvije akcije, ali prvenstvenu važnost u prvoj polovici 1933. godine pridaje sklapanju trojnog pakta. Na takav postupak utječe i sklapanje Organizacijskog pakta Male antante.

U Turskoj i Grčkoj pažljivo prate konsolidaciju Male antante i to je bez sumnje snažno utjecalo na inicijativu Ankare. Neposredno poslije potpisivanja Organizacijskog pakta Rüstü Aras drži da angažman Jugoslavije i Rumunjske u Maloj antanti ide nauštrb ideje Balkanskog pakta.¹⁴⁵ Šire se čak vijesti da bi Grčka također trebala pristupiti Maloj antanti, ali to su u Ateni kategorički demantirali. U ožujku 1933. godine Rüstü Aras i Tsaldaris dogo-

¹⁴² CDIA, f. 176, op.6, a.e. 2258, str. 84-85, Ankara, 15. 4. 1933.

¹⁴³ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 85, Ankara, 15. 4. 1933.

¹⁴⁴ DASIP-TP 1933, f. 18, br. 181, Ankara, 10. 4. 1933.

¹⁴⁵ DASIP-TP 1933, f. 18, br. 171, Ankara, 9. 6. 1933.

vorili su se da će obje države i nadalje sačuvati svoju neutralnost.¹⁴⁶ Cjelokupni razvoj situacije i zbližavanje Turske i Francuske objektivno su pridonosili svladavanju suprotnosti između Turske i država Male antante. U principu se može reći da je Organizacijski pakt Male antante, a naročito njegov cilj da od Male antante stvori snažnu međunarodnu jedinicu, naišao na pozitivan odaziv i u Turskoj i u Grčkoj.¹⁴⁷ Pod utjecajem svih navedenih činilaca razvija se vanjska politika Ankare od proljeća 1933. u dva osnovna pravca. I mada se u početku činilo da se u osnovi razlikuju, oni smjeraju jačem zbližavanju s Turskom, Grčkom, Jugoslavijom i Rumunjskom. Toj činjenici pridonose neuspjesi oko stvaranja trojnog pakta i s druge strane zajednički interesi Ankare, Atene, Bukurešta i Beograda u borbi protiv Pakta četiriju vele-sila. U vezi s tim ne treba poklanjati proturječnim izjavama Rüstü Arasa veću pažnju, jer on, na primjer, tumači nastojanje Ankare da se približi Rumunjskoj i Jugoslaviji kao pokušaj slabljenja, eventualno razbijanja Male antante. Turski ministar vanjskih poslova izjavljuje mađarskom poslaniku Tahyju da će se Mala antanta raspasti ako Beograd i Bukurešt stupe u regionalni sporazum na Balkanu, jer bi se obje države praktički koncentrirale ne u srednjoj već u jugoistočnoj Evropi.¹⁴⁸ Slične argumente možemo naći i kasnije, a Turska se njima koristi i u razgovorima s Italijom. Razvoj događaja pokazivao je upravo obrnuto. U takvoj situaciji argumenti R. Arasa o raspadu Male antante zbog veće zainteresiranosti Rumunjske i Jugoslavije za rješenje balkanskih problema postaju tek kamuflaža, što je vrlo brzo shvatio i mađarski poslanik u Ankari i njemački poslanik Fabricius.¹⁴⁹

U spomenutom razgovoru s Antonovom 15. travnja Rüstü Aras uvjerava bugarskog diplomata u dobre odnose između Ankare i Sofije i tvrdi da je nova grčka vlada zainteresirana da se riješi sporno pitanje s Bugarskom. Nadalje obrazlaže prijedlog trojnog pakta i kao garanciju Bugarske i tvrdi kako je nužno da Sofija od Grčke dobije neke gospodarske ustupke, isto tako političke od Jugoslavije i Rumunjske i neke teritorijalne od Jugoslavije. Nakon toga bi bio riješen položaj bugarske manjine u trojnome bloku. Na kraju je naglasio: »Jugoslavija je spremna na sporazum s nama, eventualno i s cijelom grupacijom i kad bi do toga došlo, ne bi se dvoumila da nam vrati zapadne krajeve.« Tako je Antonov reproducirao razgovor s R. Arasom.¹⁵⁰ Pri tako formuliranim ulogama i sadržaju trojnoga pakta treba uzimati u obzir i nastojanje Turske da spriječi zbližavanje Bugarske s Malom antantom, eventualno s nekom od njezinih zemalja članica, a naročito s Jugoslavijom. Rüstü Aras je tu činjenicu Antonovu otvoreno priznao.¹⁵¹

Turski ministar vanjskih poslova u potpunosti je bio svjestan da će moći pridobiti Bugarsku za svoje planove samo uz obećanja o ustupcima. Za

¹⁴⁶ OL-Küm. pol. 1933-49-473 (997), Ankara, 30. 3. 1933.

¹⁴⁷ Sličnog je mišljenja i C a m p u s , E.: *Intelegerea balcanica*, Bukurešt 1972, 91-92.

¹⁴⁸ OL-Küm. pol. 1933-24/7-1314, Ankara, 30. 4. 1933.

¹⁴⁹ OL-Küm. pol. 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933; DGFP- C-I, dok. 394, str. 727.

¹⁵⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 88-89, Ankara, 15. 4. 1933. Kasnije je Rüstü Aras izjavljivao da su prijedlozi potekli od Bugarske. *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 271, Ankara, 10. 9. 1933.

¹⁵¹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 88-89, Ankara, 15. 4. 1933.

Tursku je bilo uvijek simptomatično da je »shvaćala« situaciju Bugarske na Balkanu i za neke je zahtjeve Sofije predlagala ostvarenje nauštrb njezinih susjeda. U principu polazilo se od uvjerenja da treba najprije poboljšati odnose na Balkanu, a tek poslije voditi razgovore o eventualnim ustupcima Bugarskoj.¹⁵²

U tom je smislu turski ministar vanjskih poslova želio odigrati ulogu posrednika i postići poboljšanje bugarsko-grčkih odnosa. Rüstü Aras u Ateni pospješuje korake za normalizaciju odnosa s Bugarskom. Za vrijeme konferencije o razoružanju održane u svibnju 1933. godine u Ženevi susreću se doduše Mušanov i Maximos i sondiraju mogućnost zblizavanja dviju država, ali bez pozitivnih rezultata. Jednako neuspješno završio se i susret Maximos – Malinov na gospodarskoj konferenciji u Londonu, održanoj pod pritiskom Turske.¹⁵³ Već u početku pregovora o sklapanju trojnog pakta bilo je očito da se ta ideja ne može ostvariti. Uzrok tome nije bio samo negativan stav Bugarske. Niti u Grčkoj slični se prijedlozi nisu primali s većim simpatijama. Grčki su političari više puta uvjerali Beograd da Atena ne pomišlja sklopiti trojni pakt, jer ne želi ući u nejasne kombinacije, čiji bi se ciljevi mogli protumačiti kao neprijateljsko nastupanje protiv Jugoslavije.¹⁵⁴ U datoj etapi razvoja nisu postojali uvjeti za poboljšanje odnosa između Grčke i Bugarske, a to znači da nisu postojali osnovni preduvjeti za stvaranje trojnog pakta. Grčka nije željela uspostaviti bliže kontakte s Bugarskom već i zato što nije željela dopustiti diskusiju o pitanju izlaza na Egejsko more. Grčkim političarima bilo je jasno da Bugarska ne bi pristala na pakt bez kompenzacija, koje bi automatski išle na račun Atene. Zbog toga je za njih inicijativa R. Arasa, gledana iz perspektive budućeg razvoja bila veoma opasna.¹⁵⁵ S istih je razloga Grčka zauzela negativan stav i prema akcijama baruna Aloisija, koji je nastojao stvoriti pogodnu atmosferu za sklapanje trojnog pakta da bi dobio podršku tih država za Mussolinijev direktorij velesila.¹⁵⁶ Talijanski prijedlozi nisu mogli uspjeti iz više razloga: Trojni blok je trebao biti osnova za kasnije proširenje grupacije na Balkanu; trebalo je da ponovno potvrdi status quo u jugoistočnoj Evropi; trebalo je da pokuša ujediniti politiku triju država protiv negativnih tendencija u razvoju Evrope; u principu je predstavljao reakciju na Pakt četiriju velesila, jer je njegov sadržaj i cilj bio u potpunoj suprotnosti s tendencijama Italije. Usporedo dolazi do zblizavanja Turske s Malom antantom, što potvrđuje da su nove tendencije u vanjskoj politici Ankare imale čvrste korijene. S druge strane, potrebno je naglasiti da se Turska koristila interesom koji je Italija pokazivala za sklapanje trojnog bloka, a naročito joj ide u prilog pritisak Rima na Sofiju. Sve te kombinacije nisu međutim mogle bitno utjecati na formiranje tursko-grčko-bugarskog bloka i može se reći da je ta ideja bila 1933. kao i u prethodnom razdoblju, unaprijed osuđena na propast.

¹⁵² *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 271, Ankara, 10. 9. 1933.

¹⁵³ *OL-Küm. pol.* 1933-23/7-1747, Atena, 8. 6. 1933; *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 242, Atena, 24. 6. 1933.

¹⁵⁴ *DASIP-TP* 1933, f. 18, br. 157, Atena, 21. 5. 1933; *Ibidem* – LP 1933, I-5, br. 716, Atena, 21. 7. 1933.

¹⁵⁵ *DASIP-LP* 1933, I-14, mjesečni izvještaj lipanj 1933.

¹⁵⁶ *AMZV* – Kabinet 1933, br. 1687, 2. 5. 1933.

Neuspjeh grčko-bugarskih pregovora sili Ankaru da usredotoči sve svoje snage na ostvarivanje saveza s Grčkom. U svibnju 1933. godine u vrijeme trgovinskih pregovora između Turske i Grčke vodili su se i razgovori o učvršćenju odnosa između dviju država.¹⁵⁷ U toj fazi razgovora nisu se više Grčka i Turska previše interesirale za mišljenje Bugarske i sporazumjele su se, bez obzira na stav Sofije da će potpisati dvojni pakt. Sporazum su sklopile 14. rujna 1933. godine, a zemlje potpisnice su jedna drugoj zajamčile nepovredivost granica.¹⁵⁸ Ova prva i najvažnija točka ugovora potvrđivala je da su obje zemlje preuzele obveze i preko granica svojih država. Pakt je osiguravao zajedničku granicu obiju država od Bugarske, a računao je i na eventualne aspiracije Jugoslavije na Solun. Pakt je podrazumijevao postepenu i izrazitu promjenu stava zemalja potpisnica prema reviziji mirovnih ugovora, jer su Grčka i Turska formirale blok uperen protiv revizije postojećeg teritorijalnog status quo-a. Sporazum od 14. rujna ujedno stvara sve preduvjete za formiranje šireg regionalnog bloka na Balkanu. Ta činjenica došla je do izražaja i u saopćenju nakon potpisivanja pakta, u kojem su obje države izjavile da je pakt predodređen da postane temelj širega regionalnog sporazuma.¹⁵⁹ Sporazum od 14. rujna bio je prvi od ugovora što ih je Turska planirala i koje je već zapravo pripremala s ostalim balkanskim državama, Jugoslavijom i Rumunjskom. U ovoj etapi razvoja zbližavanje država na Balkanu polazi od koncepcije postepenog sklapanja bilateralnih paktova, koji bi zajednički tvorili regionalnu grupaciju.

Ljeti 1933. godine Turska još ne prestaje s pokušajima da pridobije Bugarsku za trojni pakt. 11. i 12. srpnja 1933, prilikom posjeta Rimu, R. Aras u razgovoru s bugarskim poslanikom generalom Valkovom predlaže da se izlaz Bugarske na Egejsko more riješi preko solunske luke na isti način kao što je to bilo osigurano i Jugoslaviji. Bugarski je diplomat međutim prigovorio da bi se takav postupak mogao protumačiti kao ispunjavanje klauzula Neuillyskog ugovora. R. Aras je nadalje rekao »da bi ova pitanja trebala postati predmetom razgovora, ali u etapama. U prvoj etapi realizirao bi se pakt, a poslije bi, radeći u dobroj atmosferi pružio podršku Bugarskoj i u potpunosti bi je zadovoljio.«¹⁶⁰ Naglašavao je da je zainteresiran za jaku i nezavisnu Bugarsku bez koje ne može biti sačuvan mir na Balkanu. Uvjeravao je poslanike da jednako misli i Italija. U predvečerje potpisivanja grčko-turskog pakta R. Aras je preko Antonova ponovno pozvao bugarsku vladu da pristupi ugovoru. Mušanov je odbio. S toga gledišta je završio neuspjehom i posjet Ismet-paše i R. Arasa Sofiji 20. do 23. rujna 1933. Turski političari htjeli su

¹⁵⁷ AMZV, PZ, Ankara, 7. 2. 1933.

¹⁵⁸ Vanjska politika, Prag 1933, 760. Drugi član je sadržavao mogućnost zajedničkog zastupanja na međunarodnim konferencijama. Treći član ograničava trajanje pakta na 10 godina. Prema četvrtom članu pakt je potpadao pod ratifikaciju. G e s h k o f f, T. I.: Balkan Union, New York 1940, 209.

¹⁵⁹ Ch a n d a n, K. S.: Les nouveaux Balkans, Paris 1934, 173. Ugovor od 14. rujna s pravom smatraju neki povjesničari za jedan od osnova Balkanskog pakta. K e r n e r, R. J. – H o w a r d, H. N.: The Balkan Conferences and the Balkan Entente 1930-1935, Berkeley, California 1936, 120.

¹⁶⁰ CDIA, f. 176, po. 6, a.e. 2317, str. 27-28, Rim, 14. 7. 1933.

potpisati s Bugarskom sličan pakt kakav su sklopili s Grčkom i preporučivali jednak ugovor i s Atenom.¹⁶¹ Nije uspjela niti intervencija talijanskog poslanika Cora, koji je vršio pritisak na Mušanova da potpiše akt. Posjet je rezultirao obnovom ugovora iz 1929. i formiranjem komisije koja bi rješavala sporna pitanja. Turski državnici otvoreno su izražavali nezadovoljstvo rezultatima posjeta.¹⁶²

Ankara u tom razdoblju nastavlja voditi složenu i znatno proturječnu igru. Istodobno s akcijama na Balkanu, Turska daje Budimpešti na znanje da postoje uvjeti za potpisivanje mađarsko-grčkog sporazuma o neutralnosti.¹⁶³ Do realizacije nije došlo unatoč tome što Mušanov na upit Budimpešte nije imao ništa protiv potpisivanja.

Uz postojanje raznih planova i prijedloga tako tipičnih za vanjsku politiku Turske u biti je nakon neuspjelog posjeta Sofiji Ankara postepeno, ali odlučno otpočela razvijati suradnju s Rumunjskom i Jugoslavijom. Istodobno Bugarska se našla politički izolirana.

Cijelo vrijeme priprema trojnog pakta Bugarska zauzima negativan stav prema toj ideji. Već smo naglasili da je osnovni uzrok za to bio strah da ne izgubi i teoretsku mogućnost da zahtijeva izlaz na Egejsko more. Iako se ljeti 1933. pod utjecajem interesa Turske i prvih kontakata s Jugoslavijom činilo da Bugarska može birati na Balkanu partnera za zbližavanje, razvoj događaja to nije potvrdio. Uvjeti sudjelovanja u trojnome paktu bili su za Bugarsku neprihvatljivi. U takvoj situaciji u Sofiji nisu vidjeli razloga zašto bi mijenjali svoje osnovne postulate vanjske politike i jednostrano se orijentirali na suradnju s Turskom i Grčkom, kad bi time automatski došlo do komplikacija u odnosima s Jugoslavijom i Rumunjskom. Osim toga niti ograničenje, odnosno privremeno odustajanje od revizionističkih zahtjeva prema Grčkoj, što je bio uvjet za ulazak u trojni pakt, nije moglo osigurati preduvjete za realni uspjeh u drugom pravcu. U principu su prijedlozi i zahtjevi Turske bili u suprotnosti s načelima i ciljevima bugarske vanjske politike i zbog toga ih je Sofija odbila. S druge strane, bugarski političari nastoje ne komplicirati u odnosima s Turskom, jer bi inače neposredno utjecali na poboljšanje kontakata između Ankare i Rumunjske. Na taj način bili su prisiljeni taktizirati i nastojali su uspostaviti prijateljsku suradnju s Turskom. Naročito demonstrativan bio je susret Borisa i R. Arasa početkom lipnja 1933. godine u Sofiji kada je bugarski car dao zaustaviti Orient-express i nastojao turskom ministru vanjskih poslova objasniti i obrazložiti negativni stav prema trojnom paktu.¹⁶⁴ Sjajne Borisove geste nisu imale nikakvu političku vrijednost, niti je pritisak Italije imao kakva uspjeha.

U rujnu 1933. godine Boris posjećuje Italiju i tom ga prilikom Mussolini nastoji uvjeriti da »ograniči revizionističke planove i postigne sporazum s Grčkom i Turskom«. Prema Duceovim riječima njemačkom ambasadoru u

¹⁶¹ AMZV, PZ, Sofija br. 43 i 45, 19. 9. i 23. 9. 1933; Geshkoff, cit. d. str. 210.

¹⁶² OL-Küm. pol. 1933-32-516 (465). Informacija Kanye o putu u Ankaru u listopadu 1933; DASIP-TP 1933, f. 18, br. 354, Sofija, 28. 9. 1933.

¹⁶³ OL-Küm, res. pol. 1933-41-443, Budimpešta, 9. 10. 1933.

¹⁶⁴ AMZV, PZ, Sofija, br. 31, 10. 6. 1933; DASIP-LP 1933, f. I-3, br. 670, Sofija, 16. 7. 1933.

Rimu von Hasselu, »savjetovao ga je uzalud«. ¹⁶⁶ Bugarska odbija podupirati talijanske planove jer su oni u suprotnosti s novim tendencijama njezine vanjske politike. Nepovjerenje Sofije u ciljeve talijanske vlade sve više raste i zbog pozitivnog stava Italije prema trojnom paktu. Utvrđenje granica između Turske i Grčke na osnovi ugovora od 14. rujna 1933. godine značilo je da Bugarska ne bi mogla dobiti izlaz na Egejsko more. Činjenica da Rim podupire takve planove još više povećava nepovjerenje Sofije prema talijanskoj politici na Balkanu.

Polovicom 1933. Bugarska se našla u složenoj situaciji. Pošto je Sofija odbila da potpiše trojni pakt, nastupile su ozbiljne komplikacije u odnosima s Turskom i Grčkom, a s druge strane zblizavanje s Jugoslavijom uznapredovalo je tek neznatno. Interes koji su balkanske države pokazivale za zblizavanje sa Sofijom daje tek fiktivnu mogućnost za izbor partnera, ali u biti izbor je bio minimalan, jer u tom razdoblju počinje zblizavanje između Turske i Male antante.¹⁶⁶

Na odnos Male antante i Turske utječu mnogi činioci. Dobri kontakti Ankare i Rima, prijateljski odnosi s Budimpeštom, bliska suradnja sa Sovjetskim Savezom i stav Turske prema poslijeratnoj podjeli dovode Tursku u red onih država s kojima Mala antanta nije održavala prijateljske kontakte, čak i suprotno od toga, nije imala riješene mnoge probleme. Iz tih razloga, mada Turska nije pripadala ni jednom bloku, Mala antanta sa svog stanovišta promatra Ankaru sa znatnim nepovjerenjem. Turska ljubomorno promatra značajne pozicije balkanskih država, članica Male antante. Poslije prijedloga Pakta četiriju velesila i u vezi s cjelokupnim razvojem evropske politike nastaju objektivni i subjektivni preduvjeti za postepeno zblizavanje Turske i Male antante. Sa stajališta međunarodnog razvoja valja primijetiti da Mala antanta počinje shvaćati odnosno respektirati značenje Sovjetskog Saveza za očuvanje mira u Evropi i dotadašnji skriveni ili prikriiveni antisovjetizam postepeno, iako privremeno, i ne u svim državama u istoj mjeri, stagnira. Istodobno se zblizavaju Francuska i Sovjetski Savez i zaoštavaju njemačko-sovjetski odnosi, što u znatnoj mjeri utječe na odnose Ankare i Pariza. Pakt četiriju velesila izazvao je u Turskoj nepovjerenje u politiku Italije, tako da je relativno brzo stvorena platforma za zajedničke interese Turske i Male antante.

Mala antanta je vehementno istupila protiv prijedloga Pakta četiriju velesila. U komunikaciju od 25. ožujka 1933. Mala antanta oštro odbija načela i ideje direktorija velesila i sve tendencije koje je Pakt četiriju velesila unosio u evropsku politiku. Mala antanta počinje voditi aktivnu politiku i nastoji utjecati na velike sile.¹⁶⁷ Zastupajući Malu antantu, Titulescu odlazi u Pariz i Rim, što jasno pokazuje protivljenje predlaganom paktu. Ali, iz obzira prema

¹⁶⁶ DGFP-C-II, doc. 104, str. 183. Mussolini je potvrdio von Hasselu početkom 1934. da je »tako savjetovao Borisa u dužem razgovoru koji su vodili prije nekoliko mjeseci«. Slično je govorio i u razgovoru s Litvinovom u prosincu 1933, DVP SSSR, XVI, dok. 405, str. 713.

¹⁶⁶ Mančev, K.: cit. d. str. 150.

¹⁶⁷ O stavu Male antante prema Paktu četiriju velesila vidi detaljno: Bystrický, V. – Deák, L.: cit. d. str. 315-326.

stavu Francuske, Mala antanta postepeno umiruje svoje negodovanje i izlazi u susret zahtjevima Rima. Prvenstveno je bilo razumljivo da Francuska mora, da se ne bi našla u političkoj izolaciji, odobriti prijedlog Pakta četiriju velesila. S druge strane, Pariz je nakon potpisivanja Pakta dao svojim saveznicima garancije, koje su trebale predstavljati potvrdu dotadašnjih uzajamnih obveza.¹⁶⁶

Turska sa simpatijama prati postupke Male antante iako joj pomalo zamjera što postepeno mijenja svoje stavove. U diplomatskim krugovima Ankare vrlo brzo se osjeća da usporedo s porastom nepovjerenja u politiku Italije, Turska počinje provoditi politiku zbližavanja s Malom antantom.¹⁶⁷ U svibnju na Ženevskoj konferenciji o razoružanju bili su stavovi Male antante i Turske veoma bliski i R. Aras je pozvao Titulescu da posjeti Ankaru i potpiše pakt o prijateljstvu i arbitraži. Ujedno je Turska postala aktivnija i u poboljšavanju odnosa između SSSR-a i Rumunjske.¹⁶⁸ Mala antanta se aktivno i taktično približavala Turskoj i Grčkoj. U principu nije postojao, napose u prvome razdoblju nakon Pakta četiriju velesila, neki konkretni plan za ostvarivanje bliskije suradnje između Turske, Grčke i balkanskih država, članica Male antante. E. Beneš je iskoristio situaciju i prvi je obavijestio R. Arasa o sadržaju i ciljevima prijedloga za direktorij velikih sila.¹⁶⁹ Za vrijeme pregovora u Ženevi predstavnici Male antante nastojali su utjecati na stav Turske i Grčke i onemogućiti utjecaj Italije. U načelu takva je taktika imala uspjeha što je primijetila i Mađarska.

Mađarska diplomacija se u tom razdoblju jako eksponirala da bi utjecala na razvoj turske vanjske politike. U Budimpešti vide da gledišta Male antante i Turske o tadašnjim problemima evropske politike postaju sve bliža. U želji da spriječe takve tendencije, poručuju u Ankaru da je Mussolinijev Pakt četiriju velesila u znatnoj mjeri uperen protiv Male antante, što odgovara tursko-mađarskim odnosima. Mađarski političari su gotovo mamili R. Arasa mišlju kako će Turska ako dođe do realizacije direktorija velesila, a time i do slabljenja, odnosno razbijanja Male antante, postati odlučujuća snaga u jugoistočnoj Evropi.¹⁷⁰ S druge strane, pokušaji mađarsko-talijanskog pritiska na Tursku također nisu uspjeli i tijekom 1933. godine dolazi do slabljenja odnosa između Ankare i Budimpešte. Najizrazitiji dokaz postepenog zbližavanja stavova Turske i Male antante jest potpisivanje Konvencije o definiciji napada sa SSSR-om. Države-članice Male antante odmah su nakon sovjetskog prijedloga u Ženevi 6. veljače 1933. zauzele pozitivan stav prema Litvinovljevu projektu. Na osnovi tog prijedloga s uspjehom su riješeni problemi u odnosima Rumunjske i SSSR-a i pronađena je odgovarajuća formulacija, koja je omogućila potpisivanje pakta.¹⁷¹ Turska, Mala antanta i druge države

¹⁶⁶ DDF-1-III, doc. 331, str. 594-597.

¹⁶⁷ OL-Küm. pol. 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933.

¹⁷⁰ Campus, E.: cit. d. 90-91.

¹⁷¹ OL-Küm. pol. 1933-23/7-1282, Ankara, 27. 4. 1933.

¹⁷² OL-Küm. pol. 1933-39-1282, Telegram Kanyji u Ankaru, 2. 5. 1933.

¹⁷³ J a z k o v a , A. A.: Ustanovljenije diplomatskih odnošeniji meždu Sovietskim sojuzom i Rumunijej v 1934 godu, *Novaja i novejšaja istorija*, Moskva 1964, N. 6, str. 68; Kopanskij, J. M. — Levit, I. E.: cit. d., 134.

potpisuju 3. i 4. lipnja 1933. godine u Londonu sa Sovjetskim Savezom konvenciju o definiciji napada,¹⁷⁴ koja je s gledišta malih država predstavljala odgovor na pakt četiriju velesila. Osim ostaloga dokazala je da su stavovi Turske i Male antante veoma bliski. Time se stvaraju preduvjeti za sklapanje bliskijeg saveza balkanskih država – članica Male antante i Turske. R. Aras je za vrijeme privredne konferencije u Londonu u razgovoru s E. Benešom istakao misao da bi države Male antante trebale sklopiti s Turskom ugovor sličan grčko-turskome i time bi sebi osigurale uzajamnu diplomatsku podršku u osiguranju granice, tj. »traité de garantie«.¹⁷⁵ Ove ponude Turske iskoristio je prije svega N. Titulescu u jesen 1933. i dao im je još šire značenje čime započijnju pripreme za stvaranje regionalnog bloka na Balkanu.

Interes Turske za zblizavanje s Rumunjskom i Jugoslavijom ima i drugu pozadinu. Sve do posjeta kralja Aleksandra Turskoj u listopadu 1933, Ankara daje prednost trojnom paktu, a ne stvaranju regionalnog sporazuma,¹⁷⁶ što znači da preferira put k ujedinjenju balkanskih država od juga prema sjeveru putem bilateralnih paktova.

Aktivizacija u odnosima s Rumunjskom i Jugoslavijom trebala je u takvoj situaciji izvršiti pritisak na Bugarsku i zaprijetiti joj da će se naći na Balkanu potpuno izolirana ako ne pristane na prijedloge Ankare.¹⁷⁷

Između Male antante i Turske postoje još i neriješena pitanja koja se tiču problema ukidanja demilitarizirane zone u tjesnacima. Turska je taj zahtjev iznijela u vezi s prijedlogom Mac Donaldova plana o razoružanju. Zahtjevi Turske nisu bili ispunjeni, jer je Velika Britanija kategorički ustala protiv njezinih planova,¹⁷⁸ a takvi pokušaji izazivaju nepovjerenje Male antante. U principu radi se o reviziji mirovnih ugovora upravo u vrijeme kad Mala antanta vodi oštru bitku protiv takvih tendencija. Titulescu se slaže s posjetom Ankari i zbog toga jer želi riješiti problem demilitarizacije tjesnaca. Načelno nije ovo pitanje znatnije utjecalo na međusobne kontakte Turske i Male antante i već zbog toga što se ono nije često pojavljivalo na diplomatskim pregovorima. Mala antanta je međutim zabilježila činjenicu da Turska još nije zauzela jasan stav prema reviziji mirovnih ugovora.

Poboljšanje odnosa Ankare i Male antante u prvoj polovici 1933, konkretni prijedlozi za sklapanje ugovora o prijateljstvu i potpisivanje londonske konvencije o definiciji napada stvaraju sve preduvjete za jedinstvo balkanskih država. Mala antanta je u tom smislu odigrala 1933. veoma važnu ulogu. Nakon zasjedanja Vijeća u Sinaji u listopadu 1933. postaje još aktivnija.

¹⁷⁴ DVP SSSR, XVI, dok. 214, str. 393-395.

¹⁷⁵ A UML, fond Mala antanta 1933, kutija 3, K 3/11. Zasjedanje Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23.-27. rujna 1933. Osobni zapisnik E. Beneša.

¹⁷⁶ CDIA f. 176, op. 7, a.e. 234, str. 115-121. Informacije je pružio 1938. god. R. Aras bugarskom poslaniku u Ankari. Kemal-paša u razgovoru s generalom Kondylisom, u svibnju 1934, kaže da je već od listopada 1933. bio skeptičan u pitanjima Balkanskog pakta i nastojao zaključiti grčko-tursko-bugarski pakt. AMZV, PZ, Ankara, br. 18, 19. 5. 1934.

¹⁷⁷ DGFP-C-I, doc. 394, str. 725-727.

¹⁷⁸ Živkova, L.: cit. d., str. 51-53.

9. *Uvjeti nastanka regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi.*

Balkanske konferencije

Izrazita diplomatska aktivnost balkanskih država u prvoj polovini 1933. i pripremane političke akcije usmjerene ka produblivanju njihovih uzajamnih odnosa proizlaze iz istovjetnih nazora balkanskih država o pitanjima međunarodnog razvoja uopće, a posebice o političkim zbivanjima na Balkanu. Ove tendencije nalaze konkretan izraz u težnji za jedinstvenim istupanjem država jugoistočne Evrope. Bez obzira na činjenicu da u tom razdoblju postoje različiti pogledi na mogućnosti zbližavanja balkanskih država, na stvaranje regionalnog bloka na Balkanu i na političke i diplomatske ciljeve eventualnog balkanskog Locarna, to znači praktično Balkanskog pakta, uzroci pojave takvih tendencija imaju u mnogo čemu iste korijene. U biti je aktivnost balkanskih država reakcija na sve negativne crte političkih događaja u Evropi, napose na prijedlog Pakta četiriju velesila. Sve do tog razdoblja praktički nije došlo do stvaranja nekih pogodnijih uvjeta za jedinstveno istupanje balkanskih država. Takva mogućnost ukazuje se tek 1932. i 1933. Svi pokušaji u prošlosti da dođe do većeg zbližavanja između država jugoistočne Evrope, prijedlozi za sklapanje balkanskog Locarna 1926, geslo »Balkan balkanskim narodima« i tome sl. izražavaju doduše težnju da se uklone nesuglasice, ali nisu dale pozitivnih rezultata. Osnovni uzrok ne leži samo u neslaganju između država jugoistočne Evrope u neriješenim problemima teritorijalnog karaktera i u sporovima oko pitanja nacionalnih manjina. Može se slobodno reći da se uzroci nalaze prvenstveno u različitim odnosima pojedinih država na Balkanu prema velikim silama i u njihovim stavovima prema međunarodnim problemima uopće. Promjene u razvoju cjelokupne međunarodne situacije nastaju zato što većina država jugoistočne Evrope počinje na sličan način ocjenjivati mnoga pitanja iz političkog života na kontinentu što uvjetuju mnogi važni činioci kao što je preispitivanje stavova nekih država prema reviziji mirovnih ugovora, prema pojedinim velesilama, prema načinu garancije integriteta svoga teritorija i sl. Zbog toga po našem mišljenju uzroke za donošenje ideje o regionalnom sporazumu na Balkanu (1933 — 1934) ne valja tražiti u nekoj logičkoj kulminaciji prethodnih tendencija, prijedloga i pokušaja, već u trenutačnim ciljevima i prije svega u istovjetnom ocjenjivanju osnovnih pitanja evropskog razvoja. Gotovo je tipično da se misao o Balkanskom paktu počela realizirati u trenutku kada je borba protiv cijelog »versailleskog sistema« u porastu, tj. u vrijeme kada se jasno nazire raspored poslijeratne Evrope. Sve ove činjenice zajedno čine karakter i određuju ciljeve i smisao regionalnog okupljanja na Balkanu. Dakako, ne želimo nijekati i isključiti postojanje pozitivnih tendencija koje su se u prošlosti ipak pojavljivale, nastajale i vodile ka jedinstvu političkog djelovanja balkanskih država, ali smatramo ih drugorazrednim. Njihov doprinos postanku Balkanskog pakta ograničavao se više-manje na moralno-društvenu podršku. Pritom nije uopće bitno što su se diplomati i političari u svojim službenim govorima i izjavama pozivali upravo na prošlost i tako obrazlagali stvaranje Balkanskog pakta. Buržoaske vlade balkanskih država nisu tražile put za potpunu likvidaciju i rješavanje spornih problema, koje uostalom nisu nikada bile spo-

sobne riješiti, već su zaobilaznjem tih pitanja nastojale pronaći zajedničku platformu za suradnju. Od trenutka kada se počelo konkretno raspravljati na diplomatskoj razini o regionalnom savezu na Balkanu, bila je jasno uočljiva tendencija pojedinih država da plasiraju takva načela budućeg sporazuma, koja proizlaze iz trenutačnih potreba i ciljeva njihove vanjske politike. Ali, u interesu usklađivanja postupaka države jugoistočne Evrope bile su prisiljene ne samo tražiti već i pružiti stanovite garancije sigurnosti i teritorijalnog integriteta budućim članicama sporazuma.

S formalnog gledišta na diplomatsku aktivnost balkanskih država bitno je utjecao prijedlog Pakta četiriju velesila. Potanko smo prikazali kako je Turska počela aktivno i konkretno istupati s ciljem da se zbliži s balkanskim državama, analizirali smo njezin interes za zbližavanje s Jugoslavijom i Rumunjskom i naveli smo sve te složene i često proturječne tendencije koje su se pojavljivale, pa nestajale u prvoj polovici 1933. godine. Ali kao što je Mussolinijev projekt sadržavao sve negativne tendencije evropske politike, tako i protuakcije balkanskih država nisu bile uperene samo protiv prijedloga Pakta četiriju velesila, već protiv svih negativnih tendencija, koje je on unosio u razvoj na kontinentu. Vlade balkanskih država ne strahuju samo zbog porasta revizionističkog vala u Evropi. One su zabrinute i zbog prijedloga direktorija velikih sila, zbog cjelokupnog zaoštavanja međunarodne situacije što se očituje sve većom agresivnošću talijanskog imperijalizma, te zbog francusko-njemačkog neslaganja i ozbiljnih promjena u konstelaciji odnosa velikih sila, napose zbog pogoršavanja njemačko-sovjetskih i poboljšavanja francusko-sovjetskih odnosa. Potrebno je naglasiti da je strah od Italije značajan stimulans u aktivnosti balkanskih država. S druge strane, pobjeda nacizma u Njemačkoj registrira se tek usputno i u spomenutom razdoblju nije smatrana odlučujućim i prvorazrednim faktorom pogoršanja odnosa u Evropi. U tome važnu ulogu igra geografski položaj, neposredna blizina Italije i privremena nezainteresiranost Njemačke za jugoistočnu Evropu. Sa stajališta odnosa velikih sila u Evropi nastanak pakta valja dovoditi u izravnu vezu s bojazni balkanskih država od imperijalističkih ciljeva i planova Italije. Pritom nije važno što sve države nisu ugrožavane agresivnošću Rima u jednakoj mjeri, već je bitno da su sve one bile spremne oslabiti svoje kontakte s Italijom bez obzira na proteste iz palače Chigi. U vezi s prijedlogom direktorija velikih sila dolaze takve tendencije do izražaja i u pokušajima da se općenito ograniči miješanje velikih sila u balkanske probleme. Stvaranje regionalnog bloka trebalo je učvrstiti ugled malih država, koje bi u međunarodnom forumu istupale jedinstveno. U Balkanskom paktu trebalo je primijeniti slične tendencije, kao pri potpisivanju Organizacijskog pakta Male antante.

Značajni i praktički prvenstveni uvjet za regionalni pakt u jugoistočnoj Evropi predstavlja proturevizionistički karakter budućeg bloka, a naročito suglasnost njegovih članica da se potvrdi i zajamči postojeći teritorijalni status quo. Kakva se važnost pripisivala tom proturevizionističkom karakteru budućeg Balkanskog pakta najbolje pokazuje izjava M. Titulescu potkraj 1933. godine. Tada je rekao: »Revizija znači rat, pa iz toga razloga mi ne želimo reviziju.«¹⁷⁹ Ali, problemi revizije i osiguranja granica na Balkanu neo-

¹⁷⁹ M a c h a r a y, R.: *The Struggle for the Danube and Little Entente*, London 1938, 140.

bično su složeni, jer prelaze okvire jugoistočne Evrope kao geografske i političke oblasti. Dok su u pitanjima osiguranja granica mogle balkanske države doći relativno brzo do uzajamnog sporazuma, problem osiguranja granica bio je mnogo složeniji. Javlja se bitno pitanje, protiv koga treba osigurati granice. Da li općenito, od bilo koje agresije, odnosno pokušaja teritorijalne promjene, ili tek u konkretnim slučajevima. Problem granica je za sobom automatski povlačio i mogućnost sukoba s velikim silama. Pojedine balkanske države nisu imale interesa da podupiru osiguranje granica svojih susjeda protiv velikih sila. Tih načela su se između dva svjetska rata pridržavale sve male države. Savez ili blok malih država imao je samo ograničeno značenje, a doseg i međusobne obveze partnera koncentriraju se u obrani protiv revizionističkih zahtjeva, odnosno u obrani protiv agresije male države. Obrana od agresije velike sile rješavala se u suradnji s drugom velesilom. Takva načela u potpunosti se primjenjuju i pri stvaranju Balkanskog pakta. Države jugoistočne Evrope nisu željele preuzeti i one obveze koje su se ticale napada neke velesile i zbog toga se njihov interes morao koncentrirati samo na osiguravanje granica u okviru Balkana i protiv napada neke balkanske države. Iz tih je razloga problem osiguranja teritorijalnog status quo-a protiv bugarskog revizionizma vrlo važan element u zbližavanju država jugoistočne Evrope. Pritom je karakteristično da članice Balkanskog pakta nisu uoče pomišljale na osiguravanje granica protiv mađarskog revizionizma, tj. shvaćaju garanciju samo u nekom regionalnom smislu.

Tijekom procesa zbližavanja i poboljšavanja odnosa između balkanskih država 1933, rješavanje pitanja Bugarske i njezina revizionizma odigralo je vrlo važnu ulogu. S jedne strane zbog toga što države jugoistočne Evrope žele pridobiti Bugarsku za sporazum uz uvjet da potvrdi teritorijalni *status quo*, a s druge strane potrebna im je Bugarska s gledišta održanja postojeće izjednačenosti snaga u toj oblasti. Različit pristup pojedinih država jugoistočne Evrope prema negativnom stavu Bugarske da potvrdi teritorijalni status quo na Balkanu utječe na cjelokupne diplomatske odnose u toj oblasti i još više ih komplicira. Ali, i u ovakvoj situaciji prevladava nastojanje da se na poluotoku stvori proturevizionistički blok, koji bi garantirao granice zemalja potpisnica. Osim općih i po našem mišljenju prvorazrednih i osnovnih uzroka i uvjeta za stvaranje balkanskog pakta, značajnu ulogu su odigrali i specijalni interesi pojedinih balkanskih država, kao što ćemo sada konkretno pokazati. Također je potrebno posvetiti pažnju balkanskim konferencijama s gledišta društvenih posljedica.

Na XXVII međunarodnom mirovnom kongresu u listopadu 1929. godine u Ateni bila je prihvaćena rezolucija da Međunarodni mirovni biro u Ženevi sazove konferenciju balkanskih naroda radi poboljšanja odnosa između naroda i država na poluotoku. Važnu ulogu je u tome odigrao grčki političar S. A. Papanastasiou. Na inicijativu Međunarodnog biroa održana je od 5. do 12. listopada 1930. prva balkanska konferencija u Ateni.

Tijekom druge polovice dvadesetih godina postojali su uvjeti za zbližavanje balkanskih država na društveno-političkom polju što se očituje u organiziranju svebalkanskih sportskih igara, u uzajamnim posjetima predstavnika

umjetnosti, literature i sl.¹⁰⁰ Pritom postoje dvije, u principu različite koncepcije za rješenje problema političkog, gospodarskog i teritorijalnog karaktera, koje je s jedne strane istakla marksističko-lenjinistička strana a s druge buržoaski politički krugovi, stranke i pojedinci. Naravno, obje spomenute grupacije pristupaju tim pitanjima s klasnog stajališta. Komunističke partije su istakle i propagirale borbu za ideju Balkanske radničko-seljačke federacije,¹⁰¹ dok je druga strana težila ujedinjenju balkanskih država u okviru već postojećeg društvenog poretka a uz vodeću ulogu buržoaskih političara. Komunističke partije udružene u Balkanskoj komunističkoj federaciji već od njihova nastanka zaokuplja pitanje ujedinjenja država na Balkanu, a na njegovo rješenje gledaju s klasnog stajališta. Osnovni preduvjet za rješavanje složenih suprotnosti vide u likvidaciji postojećeg društvenog poretka i pobjedi socijalističke revolucije. U konkretnoj politici bore se protiv šovinističkih raspoloženja, protiv zloupotrebe nacionalnih manjina u suparništvu između pojedinih država i bore se za prijateljstvo i suradnju balkanskih država. Složene probleme žele riješiti u okviru Balkanske federacije radničko-seljačkih država što je ne samo u suprotnosti s načelima proklamiranim na balkanskim konferencijama već i u suprotnosti s načelima pripremanog regionalnog bloka. U okvirima Radničko-seljačke federacije balkanskih država trebalo je sva složena pitanja rješavati kompleksno. Alternative koje su nudili i uskoro i realizirali buržoaski političari nisu se uopće ticale osnovnih problema i nikada se i nije pomišljalo na to da se uklone svi sporni problemi. S obzirom na postojeći društveni poredak prevladava buržoaska koncepcija, a to se očituje i u tome što su balkanske konferencije (1930 – 1933) organizirali razni buržoaski političari, javni radnici, znanstvenici i sl. čime je bio već a priori određen njihov cilj i karakter.

Po svojim načelima i tendencijama, balkanske konferencije su nastavak ideje buržoaskog pacifizma u Evropi dvadesetih godina. Imaju mnogo zajedničkih crta i ciljeva. Potrebno je naglasiti da su sve okolnosti ograničavale značajne konferencije i smanjivale domet prihvaćenih zaključaka, jer u njima vladajući slojevi država-sudionica nisu igrali odlučujuću ulogu. Na balkanskim konferencijama aktivno su nastupali prvenstveno bivši politički radnici i javni kulturni radnici, ali ne i aktivni članovi vlade. Pojedine iznimke, kada su članovi delegacija bili zastupnici vladajućih političkih stranaka, ništa ne mijenjaju na stvari. S druge strane, prirodno je da su se delegacije balkanskih država o svojim postupcima na konferencijama konžultirale s vladajućim krugovima, dok se vlade za prihvaćanje zaključaka balkanskih konferencija nisu nikada osjećale obvezanim. Tijekom vremena konferencije su pružale pojedinih državama, napose Bugarskoj, priliku da na njima istaknu svoje zahtjeve i iskoriste taj forum da pred njime iznesu i svoje političke ciljeve, koje se inače nisu usudivale prezentirati službeno. Unatoč svim tim činjenicama na balkanskim konferencijama izražene su koncepcije i donijeti zaključci dalekosežnog

¹⁰⁰ Arsov, P.: Buržuaznoto dvizenje za balkansko razbiratelstvo (Balkanskite konferencii 1930-1939 gg), *Godišnik na katedrite po naučen komunizăm i istorija na BKP pri viššite učebni zavedenija*, Kniga I-II, Sofija 1968, 1-3.

¹⁰¹ Arsov, P.: cit. d., str. 8.

značaja, ali njihova vrijednost bila je tek teoretska. Naime, vlade jugoistočne Evrope nisu bile spremne da se njima rukovode niti da ih ozbiljnije ocijene, a na njihovu realizaciju nisu ni pomišljale.

Osnovna zamisao prve balkanske konferencije u Ateni bila je da se postigne takvo zbližavanje balkanskih država i naroda koje bi dovelo do unije. Pritom se pod unijom nije razumijevala konfederacija, već je za uzor trebao poslužiti Savez država (Staatenbund) prije 1870. Prema nazorima pristaša ove ideje, napose Papanastasioua, nije trebalo ograničavati suverenitet budućih članica nego je prvenstveno trebalo isključiti svaki ratni sukob između država-članica, i to na osnovi multilateralnog sporazuma. Potanju karakteristiku uvedenog principa daje završna rezolucija, u kojoj se zahtijeva da se ministri vanjskih poslova balkanskih država sastaju svake godine. Multilateralni sporazum je nadalje trebao sadržavati obveze prema kojima će se sporni problemi rješavati mirnim putem, a u slučaju prekršaja i upotrebe nasilja, sudionici pakta bi pružili međusobnu pomoć.¹⁸²

Velik dio diskusije bio je posvećen pitanjima suradnje na gospodarskom, kulturnom i socijalnom polju. Razmišljalo se o mogućnosti djelomične carinske unije, donijete su sugestije o stvaranju studijskih i informacijskih biroa u pojedinim državama, predlaže se suradnja između kreditnih zavoda, razmjena profesora i studenata i tome sl. Osjeća se želja za momentanim značajnim uspjesima, a konačni cilj bio je i nadalje balkanski savez. Istodobno javljaju se i mnoga sporna pitanja. Na primjer trebalo je odlučiti hoće li se na dnevnom redu savjetovanja naći i pitanje nacionalnih manjina i sl.¹⁸³ Druga balkanska konferencija održana je 20 – 26. listopada 1931. u Carigradu, a svojim se programom nadovezivala na rad prve konferencije. U oblasti politike raspravljalo se o prijedlogu Balkanskog pakta a u završnoj rezoluciji istaknut je zahtjev da se njegov sadržaj precizira do početka slijedeće konferencije. Bilo je osnovano šest odbora, koji su imali za cilj zbližavanje država kako na gospodarskom i političkom tako i na kulturnom polju i trebali su osigurati suradnju u prometu, zdravstvu i sl. Bilo je predloženo da se osnuje Međubalkanska trgovinska i industrijska komora u Carigradu (prijedlog je bio ostvaren 1932. godine), institut za povijest balkanskih država, poštanska unija i avionski promet i sl. Rad konferencije bio je usmjeren na široku oblast suradnje i mnogi prijedlozi bili su zaista pažnje vrijedni, ali naišli su na vrlo malu podršku vlada.¹⁸⁴

Treća balkanska konferencija održala se u Bukureštu od 22. do 28. listopada 1932. Sadržaj ove konferencije sličan je onome prethodne. Primljen je prijedlog Balkanskog pakta koji je bio objavljen već u svibnju 1932. u Ateni. U načelu polazi od principa istaknutih na prvoj balkanskoj konferenciji, a izrađen je na osnovi Lige naroda, ženevskog protokola iz 1924. i ugovora zaključenih u Locarnu. Pretpostavlja preuzimanje obveze o nenapadanju, mirnog rje-

---

¹⁸² R i p k a , H.: Prva balkanska konferencija, Vanjska politika, Praha 1930, 1018; Kaškin, I. S.: Balkanskije konferencije. Obrazovanie Balkanskoj Antanty (1930-1934 gg.), *Slavjanski sbornik Saratovskogo universiteta*, 1972, 10.

¹⁸³ Geshkoff, c. d., 183.

¹⁸⁴ AMZV, Političke vijesti II, kutija. 162, bez broja, Carigrad, 16. 11. 1931; 18. 5. 1932, 14. 6. 1932; Arsov, P.: cit. d., 31-33.

šavanja spornih pitanja, uzajamne pomoći u slučaju napada koje od balkanskih država, arbitražu i nastoji riješiti i pitanje nacionalnih manjina.¹⁸⁵ Od konferencije u Budimpešti može se pratiti brz pad značenja balkanskih konferencija. To se pokazalo na četvrtoj balkanskoj konferenciji u Solunu od 5. do 11. studenoga 1933. na kojoj su prije svega bila razmatrana ekonomska pitanja.¹⁸⁶ Diplomatska aktivnost vlada balkanskih država potisnula je u pozadinu neslužbene pregovore na konferencijama. Posljednje zasjedanje Odbora održalo se 31. ožujka 1934, ali prijedlozi za saziv slijedeće konferencije više se nisu ostvarili.¹⁸⁷

Značenju balkanskih konferencija posvećivala se relativno velika pažnja, a primijećeno je da se njihovo značenje često i precjenjivalo.¹⁸⁸ U principu treba razlikovati društveno-gospodarsko-kulturno i političko značenje, tj. doprinos balkanskih konferencija stvaranju regionalnog bloka u jugoistočnoj Evropi, a to je s gledišta našeg istraživanja prvorazredno pitanje. Balkanske konferencije nedvojbeno su dale svoj doprinos postizavanju pozitivnih rezultata. To je stvaranje mnogih svebalkanskih institucija, propagiranje zblizavanja između naroda i država jugoistočne Evrope, uzajamnog upoznavanja posredstvom svebalkanskih časopisa i sl., ali nisu mogli zbog svog neslužbenog karaktera riješiti važnije političko-ekonomske probleme. Unatoč postojećim sporovima, nastalim razmimoilaženjima, zloupotrebi i iskorištavanju zasjedanja konferencija za političke ciljeve pojedinih vlada, značenje balkanskih konferencija i djelatnost Odbora predstavljaju pozitivni iako ponešto ograničeni doprinos zblizavanju balkanskih naroda.¹⁸⁹

Sa stanovišta političko-diplomatskog razvoja na Balkanu doprinos balkanskih konferencija bio je minimalan. Prijedlozi za zaključivanje multilateralnog ugovora, koji su bili izneseni na I – III konferenciji dovode do zaključka da postanak balkanskog pakta ima stanovite korijene i u tim tendencijama. Dva plana nisu se razlikovala samo po sadržaju, formi i ciljevima, već su i uzroci i uvjeti nastanka bili posve različiti. Balkanskim konferencijama može se pripisati stanovita relativno ograničena zasluga za stvaranje regionalnog sporazuma. Pružale su naime moralno-društvenu podršku, koja je poslužila u obrazloženju potrebe o zaključivanju multilateralnih sporazuma na Balkanu. S druge strane, naročito u Beogradu nisu zadovoljni što se na konferencijama pretresa i pitanje nacionalnih manjina.¹⁹⁰ Jugoslavenski politički krugovi nakon potpisivanja Balkanskog pakta otvoreno predlažu da se konferencije odgode na neodređeno vrijeme. Smatraju da bi konferencije mogle postati tribina za intrige uperene protiv regionalnog sporazuma, i to od onih koji ga nisu potpisali.¹⁹¹ Upravo tim razlozima treba objasniti zašto se u slijedećem razdoblju nije nastavilo sa zasjedanjem konferencija. Budući članovi Balkanskog pakta nisu htjeli rješavati sve probleme političko-eko-

¹⁸⁵ AMZV, Političke vijesti II, kutija 162, bez broja, Bukurešt, 9. 12. 1932; I. S. Kaškin: cit. d., 14.

¹⁸⁶ AMZV, PZ, Atena, br. 36, 23. 11. 1933; Chandan, K. S.: cit. d. 263 – 264.

¹⁸⁷ Kerner, R. J. – Howard, H. N.: cit. d., 134.

¹⁸⁸ Geshkoff, T. I.: cit. d., 230.

¹⁸⁹ Kaškin, I. S.: cit. d., 25.

¹⁹⁰ DDF-1-III, dok. 25, str. 51.

¹⁹¹ DASIP – TP 1938, f. 30, br. 101, Beograd, 21. 2. 1934.

nomsko-kulturnog karaktera, već samo stanovita pitanja od diplomatsko-vojnog značenja, a to se i pokazalo u konkretnim pripremanjima za Balkanski pakt krajem 1933. i početkom 1934.

10. Aktivnost Male antante na Balkanu u drugoj polovici 1933.

Tijekom prve polovice 1933. godine sve više rastu strahovanja Male antante od ekspanzivne politike Italije. Istodobno je primijećeno da je Rim morao promijeniti svoje prvobitne planove i prilagodio se razvoju međunarodne situacije. Na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Sinaji od 23. do 27. rujna 1933. polazi se od konstatacije da je Njemačka središnji problem cijelog međunarodnog razvoja, ali da je ključ za rješenje situacije Italija. E. Beneš je, ocjenjujući cjelokupnu situaciju konstatirao: »Ako se Hitlerov režim održi, čini se da će neminovno doći do međunarodnog konflikta, tj. praktički postoji mogućnost da će za dvije do tri godine izbiti rat.« S obzirom na tadašnju izolaciju Njemačke mnogo je važnijom i opasnijom smatrana politika Italije. Mala antanta je ovako podijelila glavne ciljeve rimske politike: »1. nastojati oslabiti vojnu moć Francuske, 2. ponešto povećati vojnu moć Njemačke, Mađarske i uopće svih poraženih država, 3. pa na taj način unijeti u klauzule o razoružanju, i ako bude moguće, i u klauzule o teritorijalnoj podjeli, barem manje izmjene, 4. provoditi takvu politiku neprestano svojim »bascule à chantage« sad na strani Francuske, sada na strani Njemačke i tako bitno utjecati na evropsku političku konstelaciju u vlastitu korist.«¹⁹²

Do promjena u političkim ciljevima Italije dolazi poglavito zbog toga što Mussolini uz suradnju Njemačke nije uspio poremetiti postojeću ravnotežu u Evropi. Revizionistička politika Rima izazvala je velik otpor, a u palači Chigi bili su svjesni da Italija još nije spremna za eventualni vojni sukob u koji bi je Njemačka mogla uvući. Prema mišljenjima članova Male antante, Mussolini je »umanjio agresivnost svoje politike zato što se želio približiti Francuskoj; umirivao je Mađare i uvjerio ih da svoje revizionističke planove odgode, jer sada ih ne bi ostvarili, a vrijeme će već samo donijeti teritorijalne revizije ugovora i promjene u političkoj ravnoteži Evrope«. Glavnim ciljevima Italije smatra se ugovor s Njemačkom o Austriji i eventualno formiranje bloka u koji bi ušle Njemačka, Austrija, Mađarska i Italija. Nadalje Mala antanta smatra da Rim i Berlin žele međusobno podijeliti utjecajne sfere. Italija bi imala odlučujući utjecaj u Podunavlju i Balkanu, a Njemačka na sjeveroistoku. Napetost koja vlada između SSSR-a i Njemačke omogućila bi Mussoliniju da koketira s Moskvom. Na kraju savjetovanja triju ministara konstatiralo se: »Upravo zbog ove koncepcije i današnjih povoljnih prilika za njezino ostvarenje, ta je politika veoma opasna. Iz toga razloga Mala antanta mora smatrati Italiju koja je u sadašnje vrijeme nositelj takve politike, za ključ u rješavanju situacije, mada Njemačka predstavlja s vojnog i materijalnog stajališta mnogo važniji faktor.« U takvoj situaciji Mala antanta je htjela objasniti Francuskoj kako gleda na cjelokupni razvoj. Upozoravala ju je kako je opasno što Francuska svojom politikom povlađivanja Italiji potpomaže ostvarenju njezi-

---

¹⁹² AUML, fond Mala antanta, kutija 3K 3/11. Zasjedanje Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23.-27. 9. 1933. Osobni zapisnik E, Beneša.

nih planova. Nadalje tri su države odlučile da će reagirati politički, tj. međusobno i izvana će prikazivati svoje trajno političko jedinstvo, koje iz dana u dan jača; odlučile su reagirati i vojno, tj. pripremiti se tijekom dviju ili triju godina na oružani sukob; reagirat će i ekonomski, tj. gospodarski će izgraditi Malu antantu, i to ne samo u čisto gospodarsko-trgovinskom interesu, već naročito i prvenstveno u interesu potpune autarhije u slučaju rata. Ovi ciljevi i tumačenja međunarodne situacije bili su prihvaćeni kao osnovne smjernice Male antante, mada među njezinim članicama nije vladalo jedinstvo u ocjenjivanju navedenih pitanja. Naročito je Titulescu bio sklon voditi diplomatsku igru u smislu jednakog zblizavanja s Njemačkom, a isto tako on »pokazuje skrivenu težnju da se dogovori s Italijom, što se ne može prikriti niti onda kada napada Italiju« – konstatira se u čehoslovačkom izvještaju.¹⁰³ Istodobno javljaju se nesuglasice oko pitanja daljnje gospodarske izgradnje Male antante. Titulescu želi odmah poduzeti potrebne korake, dok je Beneš za perspektivni plan. Što se tiče odnosa sa SSSR-om, konstatira da je pristupiti zajedničkom priznavanju, pri čemu Jevtić nije bio protiv, ali nije izrazio niti suglasnost. U stavu prema Poljskoj, Jugoslavija, napose Rumunjska, drže se rezervirano.¹⁰⁴

Različiti nazori i neslaganja u odnosu na cjelokupnu međunarodnu situaciju formalno nisu bili uočljivi, jer se u komuniciranju ne spominju U završnim pregovorima uspelo ih je ublažiti, ali ne i potpuno ukloniti. U praksi plan daljnjeg gospodarskog jačanja Male antante nije se ostvarivao prema zacrtanim smjernicama sinajskog savjetovanja, a isto tako je bilo s političkim odnosima prema SSSR-u i velikim silama uopće.

Suprotnosti između članova Male antante najviše dolaze do izražaja u balkanskim problemima. S formalne strane protuslovlja se koncentriraju na pitanje posjeta kralja Aleksandra Euksinogradu i Borisova posjeta Rumunjskoj. U načelu radi se o daljnjem razvoju politike Male antante prema Bugarskoj i uopće o razvoju politike na Balkanu. Naročito je bilo važno kako bi jednostrano zblizavanje Jugoslavije, odnosno Rumunjske i Sofije utjecalo na političku podjelu snaga na Balkanu. Čim je Titulescu doznao za planirani Aleksandrov posjet Euksinogradu, odmah je kategorički bio protiv. Nasuprot tome E. Beneš podupire stajalište Jugoslavije uz obrazloženje da bi »s obzirom na izoliranost Bugarske bila učinjena velika pogreška. Do sada se Jugoslaviji uvijek pripisivala odgovornost što je u sličnim pokušajima ostajala prema Bugarskoj tvrda. Aleksandar mora dokazati da ne sprečava sporazum«, tvrdi ministar vanjskih poslova ČSR-a. Cijeli je problem bio ponovno razmatran u prisutnosti Aleksandra i Carola i nakon dugih diskusija, rumunjski su predstavnici uspjeli da Boris bude pozvan u posjet Rumunjskoj. Direktno iz Sinaje bio je poslan telegram poslaniku Stoiciu u Sofiju u kojem Carol predlaže Borisu susret na Dunavu.¹⁰⁵ Kralj Aleksandar, Jevtić i Beneš nerado popuštaju pod Titulescuovim pritiskom, to više što smatraju da bi takav postupak mogli Bugari shvatiti kao ulagivanje. Očito postoji tendencija

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

da se najprije prodube jugoslavensko-bugarski odnosi, a tek poslije poboljšaju i odnosi između Sofije i Bukurešta.

Stav Rumunjske prema jugoslavensko-bugarskim odnosima bio je u prvoj polovici 1933. godine vrlo oprezan i u Bukureštu se taj problem ocjenjuje s neskrivenim nepovjerenjem. U tom razdoblju u Sinaji su se prvi put pojavila vrlo oštra neslaganja.

Pod utjecajem daljnjeg razvoja, u Rumunjskoj raste nepovjerenje prema eventualnim posljedicama jednostranog zblizavanja Beograda i Sofije, jer bi ono moglo utjecati na političke prilike na Balkanu. Tu stranu rumunjske politike treba uvijek imati na umu kad govorimo o regionalnom savezu na Balkanu mada je često bila prikrivana najrazličitijim argumentima. S druge strane ni Beograd nije želio dopustiti zblizenje između Sofije i Bukurešta, a može se reći da mu nije odgovaralo niti paralelno rješavanje toga problema. U Beogradu se u načelu polazi od uvjerenja da treba što prije postići neki napredak u odnosima Jugoslavije i Bugarske i tek poslije nastaviti s politikom zblizavanja između Bukurešta i Sofije. Naročito su se bojali da bi u obratnom slučaju Bugarska bila još manje popustljiva. Iz tih razloga Aleksandar i Jevtić zauzimaju prema Bugarskoj mirniji stav. Jugoslavenski kralj dođuše izjavljuje da će Borisu postaviti uvjet: »Ako vam je stalo do sporazuma, morate jasno odustati od teritorijalne revizije.« Ali u Sinaji se znalo da će Beograd voditi mnogo mirniju politiku. Navedene tendencije došle su do izražaja pri ocjenjivanju planiranog Titulescuova posjeta Sofiji, Ankari i Ateni.

Posjet rumunjskog ministra vanjskih poslova Ankari imao je za cilj potpisivanje prijateljskog sporazuma između dvije zemlje. »Titulescu je postigao sporazum između Turske i Male antante sličan onome grčko-turskom, tj. »traité de garantie«, koji je imao osigurati međusobnu diplomatsku podršku u pitanjima granica« — konstatira se u čehoslovačkom izvještaju o pregovorima u Sinaji.¹⁰⁶

Prvi put se u okvirima Male antante konkretno raspravljalo o novim ugovorima između balkanskih država, s ciljem da se osiguraju postojeće granice. N. Titulescu iznosi koncepciju, koja samo dalje razvija slične planove R. Arasa, nadovezuje se na rezultate grčko-turskog ugovora, te održava postignute rezultate zblizavanja između Turske i Male antante. Između Titulescuovih zahtjeva i planova R. Arasa iz travnja 1933. godine, te njegovih prijedloga o kojima je s E. Benešom razgovarao na gospodarskoj konferenciji u Londonu, može se jasno uočiti kontinuitet mada je rumunjski ministar vanjskih poslova u toku pregovora u Sinaji pošao dalje u tim pitanjima. To dokazuju konkretni rezultati postignuti za vrijeme posjeta Ankari i Ateni u listopadu 1933. Koncepcija koju je N. Titulescu iznio, u krajnjoj konzekvenciji izolira Bugarsku na Balkanu. Prvenstveno tako shvaća Jevtić Titulescuov prijedlog. Jugoslavenski ministar vanjskih poslova imao je principijelne prigovore na njegove prijedloge i postavio je slijedeća pitanja: »1. je li dobro da je Bugarska izolirana, 2. kakva je vrijednost takve garancije za nas i zbog čega da mi osiguravamo azijske granice Turske«. Titulescu je svoj prijedlog branio argumentom da bi takav razvoj na kraju prisilio Bugarsku da postupa drugačije. Jevtić, suprotno tome, polazi od uvjerenja da se u interesu Jugoslavije i

¹⁰⁶ Ibidem.

Rumunjske treba sporazumjeti s Bugarskom i završava: »Dokle god se ne pokaže da Bugari i nadalje inzistiraju na svojoj revizionističkoj politici, agresiji i na politici bugarskog komiteta, ne smijemo poduzimati ništa što bi moglo onemogućiti zblizavanje. Dakle, treba čekati.«¹⁹⁷ O problemu se još govorilo na sjednici 27. rujna u prisutnosti obaju kraljeva. Nije došlo do razgovora o garanciji i ugovora s Turskom, ali »konstatiralo se da će se pokušati zaključiti sporazum s Bugarskom. Ako to ne bi uspjelo, donijet će se nova odluka o idućim koracima.« Stalni savjet prihvatio je potpisivanje ugovora o prijateljstvu i arbitraži između Rumunjske i Turske.¹⁹⁸

Na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Sinaji pojavile su se dvije osnovne koncepcije daljnje političke aktivnosti balkanskih država – članica Male antante u oblasti jugoistočne Evrope, koje su se u potpunosti nadovezivale na prethodni razvoj. Ujedno su izražavale specifičnost planova i potreba rumunjske i jugoslavenske vanjske politike. U njima su sadržane i sve postojeće suprotnosti između Beograda i Bukurešta, te država Balkanskog poluotoka. Pritom je zanimljivo, pa i simptomatično da diskusija o zaključivanju graničnih ugovora na Balkanu nije bila obuhvaćena u zajedničkom zapisniku, koji je bio sastavljen na osnovi zasjedanja.¹⁹⁹ To znači da je koncepcija zblizjenja s Bugarskom bila u principu prihvaćena uz spomenute uvjete. Trenutno se nije računalo na zaključivanje graničnih ugovora s ostalim balkanskim državama, već samo na sklapanje ugovora o prijateljstvu i arbitraži. Put ka jedinstvu balkanskih država imao se ostvariti postepeno, i to na osnovi spomenutih instrumenata. To je koncepcija koju Jugoslavija želi provesti u život, a Čehoslovačka je podupire. Sa službenog i formalnog stanovišta činilo se da je u pitanjima daljnjeg postupanja bilo postignuto jedinstvo mišljenja. S druge strane, bez obzira na to što se zbog Jevtićeva neslaganja s graničnim ugovorima na Balkanu nije diskutiralo o tom pitanju, Titulescu nije odustajao od svojih ideja: s uspjehom ih je realizirao za vrijeme posjeta Ankari i Ateni. Može se reći da je rumunjski ministar vanjskih poslova vrlo slobodno shvaćao odluke sinajskog savjetovanja. Međutim, postupao je taktično i spretno, te je uspio iskoristiti zaključke sinajskog zasjedanja za ostvarivanje svojih planova i koncepcija.

Poslije zasjedanja u Sinaji razvija Mala antanta na Balkanu aktivnu politiku, koja je u skladu s principima dviju spomenutih koncepcija. To dokazuje i odobrenje Aleksandrova posjeta Bugarskoj, Turskoj i Grčkoj.

Početak listopada 1933. jugoslavenski kralj ostvaruje planirane posjete s ciljem da stvori na Balkanu obrambeni sustav protiv Italije.²⁰⁰ U načelu Aleksandar je nastojao provoditi svoju ideju, koju je zastupao i u Sinaji – »Balkan balkanskim narodima«. Njegov put nije imao konkretan cilj već je prvenstveno želio stvoriti sve preduvjete za zblizavanje balkanskih država i na taj način oslabiti utjecaj Italije u jugoistočnoj Evropi. Poslije posjeta obavijestio je čehoslovačkog poslanika u Beogradu Wellnera da »najvažnijim sma-

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ AMZV – Mala antanta, Procès-verbal sa zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23. – 27. 9. 1933. bez broja.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Hoptner, Y. B.: cit. d., 19.

tra posjet Bugarskoj. Putem je pokazao dobru volju da se složi sa svim balkanskim državama, napose s Bugarskom.²⁰¹

Dugotrajan razgovor Aleksandra i Borisa u Euksinogradu 3. listopada 1933. godine ticao se uzajamnih odnosa dviju država i eventualnog sporazuma balkanskih država. Jugoslavenski kralj je oštro odbijao politiku VMRO-a i označio ju je kao najveću zapreku u ostvarivanju zблиžavanja između dviju država. Boris nije htio poduzeti odlučnije korake u tom pravcu.²⁰² U oblasti vanjske politike bugarski car je ponovno uvjeravao Aleksandra da nije nikome obavezan, jer ne želi provoditi avanturističku politiku. Naglašavao je značenje suradnje između dviju država i obavijestio Aleksandra o svojem razgovoru s Mussolinijem. Interes što ga je Aleksandar pokazao pokušavao je Boris iskoristiti da dobije neke teritorijalne ustupke. Za trajnu promjenu političkog kursa prema Beogradu otvoreno traži Caribrod i Piroć, te priznavanje i ustupke za bugarsku manjinu u Makedoniji.²⁰³ Aleksandar je odlučno odbio Borisove zahtjeve iz strateških i političkih razloga. Jugoslavija se prvenstveno bojala precedensa u odnosu na ostale države, ali jugoslavenski kralj iznosi i druge argumente. Naime, ispravak jugoslavenskih granica u korist Sofije izazvao bi slične zahtjeve Bugarske na svim ostalim njezinim granicama, a to bi prouzrokovalo komplikacije na cijelom Balkanu. Isto tako je odbio Borisove zahtjeve u pitanju Makedonije.²⁰⁴

Rezultati razgovora pokazali su svu dubinu neslaganja između dviju država. To je u praksi dovelo do posjeta Borisa Beogradu krajem 1933. S druge strane, ova činjenica potvrđuje da je Jugoslavija imala i nadalje interesa za zблиžavanje s Bugarskom. Veoma je važan završni dojam Aleksandra, koji je konstatirao u razgovoru s francuskim poslanikom u Beogradu Naggiarom slijedeće: »Opravdano se može vjerovati da bugarska vlada u sadašnje vrijeme izbjegava svako savezništvo bilo s kojim od susjeda i radije ostaje u izolaciji nego da novim potpisivanjem prizna granice prema Neuillyskom ugovoru.«²⁰⁵ U Aleksandrovu posjetu Turskoj i Grčkoj radilo se zapravo samo o izmjeni mišljenja. Ali, razgovori s turskim državicima imali su u cjelini uzevši veći domet nego se trenutno pretpostavljalo. Jugoslavenski kralj je dao Kemal-paši nedvojbeno na znanje da je Beograd protiv revizije mirovnih ugovora i da radi na održanju i učvršćenju sadašnjeg stanja. Uvjeravanje turskog predsjednika da je »stav Turske jednak, mada se tako javno ne izražava.«²⁰⁶ u punoj mjeri navješćuje dubinu promjena u koncepciji turske vanjske politike. Rezultati Aleksandrova puta neobično su visoko ocijenjeni, kako u javnosti tako i u tisku. U svakom slučaju pridonijeli su zблиžavanju stavova i upoznavanju s pogledima na suvremene probleme političkog razvoja na Balkanu. U danoj etapi razvoja u Beogradu su se nadali da će do stvaranja novog bloka doći vrlo skoro. To se najbolje vidi iz Jevtićeve ocjene Aleksand-

²⁰¹ AMZV, PZ, Beograd, br. 76, 7. 11. 1933.

²⁰² DDF – 1 – IV, dok. 292, str. 538-539.

²⁰³ DDF-1-IV, doc. 292, str. 538-539; AMZV, PZ, Bukurešt, br. 72, 1. XI. 1933. J. Šebi je informacije pružio jugoslavenski poslanik u Bukureštu Boško Čolak-Antić.

²⁰⁴ DDF – 1 – IV, dok. 292, str. 538-539.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ AMVZ, PZ, Beograd, br. 72, 13. 10. 1933: razgovor Jevtića i Wellnera.

rova posjeta. Čehoslovački poslanik Weller ovako je interpretirao njegove riječi: »Ako se radi o sklapanju Balkanskog pakta analognog s ugovorom u Locarnu, gospodin Jevtić ne misli da će do njega tako brzo doći, ali smatra da kraljev put predstavlja ipak korak bliže. Ugovor bi bio vjerojatno zaključen između Jugoslavije, Rumunjske, Grčke i Turske. Bugarska će se jedva odlučiti da pristupi ugovoru.²⁰⁷

Jugoslavenska koncepcija zblizavanja nije bila dokraja izrađena i Beograd suviše ne požuruje zaključivanje toga sporazuma. Iako su u Beogradu prilično skeptični u pogledu pristupanja Bugarske sličnome sporazumu, u cijelom tom razdoblju ulažu znatne napore da pridobiju Sofiju. Prilično respektiraju stanovište Sofije i nastoje pronaći putove kako Bugarska ne bi ostala na Balkanu u izolaciji. Naročito nakon posjeta N. Titulescu balkanskim državama, u Beogradu nisu suviše oduševljeni izolacijom koja prijete Bugarskoj.

11. Titulescuov put po Balkanu u listopadu 1933.

U drugoj polovici 1933. godine najveću aktivnost radi zaključivanja sporazuma na Balkanu razvija Rumunjska. Napose ministar vanjskih poslova Titulescu ima izrađenu čvrstu koncepciju, koju nastoji ostvariti na svoj već poznati vehementni način. Od potpisivanja Organizacijskog pakta Rumunjska učvršćuje odnose s državama Male antante, iako gledišta N. Titulescu nisu uvijek istovjetna s nazorima njegovih ministarskih partnera iz Male antante. Neriješena pitanja sa Sovjetskim Savezom, nejasan odnos prema Italiji i koketiranje s Njemačkom krajnje su suprotnosti rumunjske vanjske politike i uzrokuju njezinu politiku taktiziranja.

U oblasti Balkana Rumunjska se politika aktivizirala upravo u skladu s neuspjelim pokušajima sklapanja sporazuma sa SSSR-om i Italijom i bila je to svojevrsna nadoknada za izolaciju Bukurešta u međunarodnim pitanjima. U proljeće i ljeto 1933. došlo je do prilično značajnog zblizavanja u stavovima Rumunjske i Turske, i to ne samo u okvirima Male antante, već i u bilateralnim odnosima. Ta činjenica doprinosi stvaranju veoma povoljne atmosfere pred posjet rumunjskog ministra vanjskih poslova Ankari. Rumunjska je bila neobično osjetljiva na politički razvoj na Balkanu i naročito ljubomorno pratila akcije svoga partnera iz Male antante – Jugoslavije. Pitanje očuvanja postojeće ravnoteže snaga u jugoistočnoj Evropi imalo je u Rumunjskoj važnu ulogu i politički krugovi uvijek paze da se ta ravnoteža ne naruši.²⁰⁸ Početkom tridesetih godina, napose tijekom priprema za regionalni sporazum izbija problem zblizavanja između Bugarske i Male antante u prvi plan. Nakon neuspješnih pregovora o poboljšanju odnosa između Bukurešta i Sofije početkom 1933. otpočinju u prvoj polovici 1933. godine ozbiljniji pokušaji za rješavanje jugoslavensko-bugarskih problema. Reakcija Bukurešta je žešća, naročito nakon susreta Aleksandra i Borisa na kolodvoru u Beogradu 18. rujna 1933. U punoj mjeri izrazila se na zasjedanju Stalnog savjeta Male an-

²⁰⁷ AMZV, PZ, Beograd, br. 72, 13. 10. 1933.

²⁰⁸ Kuzmanova, N.: Rumunija i diplomatska podgotovka na Balkanski pakt (oktombri 1933 g. – februaru 1934 g.) *Istoričeski pregled*, br. 3, Sofija 1970, 19.

tante u Sinaji. Postupci Bukurešta pod utjecajem su strahovanja od eventualnih posljedica što ih može imati jugoslavensko-bugarsko zблиžavanje na položaj Rumunjske na Balkanu. Zahtjev za paralelnim poboljšavanjem odnosa imao je spriječiti da među dvjema slavenskim državama ne dođe do čvršćeg saveza i do postepene realizacije panslavizma na Balkanu.²⁰⁰ Suglasnost i otvoreni zahtjev za paralelno zблиžavanje Jugoslavije, Rumunjske i Bugarske još ne znači da su u Bukureštu u toj etapi vidjeli glavni cilj svoje politike na Balkanu u poboljšanju odnosa sa Sofijom. S toga stanovišta nije bilo odlučujuće što je Mala antanta u Sinaji zaključila da se pokuša zблиžiti s Bugarskom, već je bitno na koji način i kojim metodama će se takva politika realizirati. Pregovori u Sinaji pokazali su da postoji bitna razlika između jugoslavenskog i rumunjskog pristupa pitanju konsolidacije političkih prilika na Balkanu. N. Titulescu je već u Sinaji govorio o zaključivanju ugovora koji bi ne samo potvrdili već i jamčili sadašnji teritorijalni status quo. U praksi je taj zahtjev značio da je garancija granica bila uperena prvenstveno protiv bugarskog revizionizma, a istodobno automatski isključuje Sofiju iz regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi. Opće je poznato da Bugarska nije ni uz koje uvjete htjela pristati na ponovno formalno potvrđivanje teritorijalnog status quo-a na Balkanu i da apsolutno nije pristajala na garantiranje granica. Govoriti u takvoj situaciji o zблиžavanju sa Sofijom i postavljati pritom kao uvjet garantiranje granica značilo je izolirati Bugarsku i isključiti je iz eventualnog sporazuma. N. Titulescu postupao je točno prema navedenoj šabloni i nije pokušao iznaći druge oblike za zблиžavanje balkanskih država. U počecima konkretnih priprema za Balkanski pakt jednoznačno je postavio kao uvjet budućeg sporazuma osiguravanje teritorijalnog status quo-a na principu multilateralnog sporazuma i odbijao je samu pomisao na to da bi se buduće zблиžavanje između balkanskih država moglo ostvariti na osnovi nekih drugih oblika. Sveukupni ciljevi rumunjske vanjske politike nisu izmakli pažnji diplomata i veoma dobro obaviješteni čehoslovački poslanik u Bukureštu J. Šeba ovako se izrazio: »Geslo ravnoteže snaga nije izgubilo na svojoj utjecajnosti i sada se stalno ponavlja. To je također bio razlog da Titulescu pokuša ostvariti Balkanski pakt, kojim bi petrificirao sadašnje granice, a na što Bugarska nije mogla pristati.«²¹⁰

Uvažavajući sve spomenute činioce ne bismo željeli tvrditi da je jedini i glavni stimulans Titulescuovih akcija na stvaranju obrambenog bloka bilo strahovanje od bugarsko-jugoslavenskog zблиžavanja. Prvorazrednu ulogu igraju činjenice od općeg značenja, skrenuli smo pažnju na njih, ali ne mogu se zanemariti niti spomenuti primjeri. Isto tako ne postoje nikakvi izravni dokazi koji bi opravdali tvrdnju da je Titulescu ciljao samo na to da se Bugarska isključi iz budućeg regionalnog sporazuma. Ministar vanjskih poslova Rumunjske postupa vrlo vješto upravo zato da ne bi dao povoda za takav zaključak. Na drugoj strani njegovi konkretni postupci na pregovorima u Sofiji, Ankari i Ateni opravdavaju našu tvrdnju da se takav njegov cilj ne može odbaciti, ali zasigurno se pregovori u Sofiji nisu odvijali u duhu pregovora u Sinaji.

²⁰⁰ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 93, 30. 12. 1933; Mančev, K.: cit. d., 148.

²¹⁰ AMZV — Pristigli telegrami, br. 835/33, Bukurešt, 29. 12. 1933.

N. Titulescu je bio prvi rumunjski ministar vanjskih poslova koji je posjetio Sofiju (12. listopada 1933). Tom prilikom, vodio je razgovore s Borisom i predsjednikom Mušanovom. Poziv za posjet glavnom gradu Bugarske uručio je Titulescuu A. Malinov, već u vrijeme londonske gospodarske konferencije. Dugo nije donijeta konačna odluka o posjetu, i tek na konferenciji Male antante u Sinaji, Titulescu je nakon odobrenja Jevtića i Beneša izjavio da će otputovati u Sofiju.²¹¹ Rumunjski ministar je na pregovorima s bugarskim državniciima nastupao veoma energično i u ime cijele Male antante. Izjavio je da u danoj situaciji nije moguće raspravljati o teritorijalnoj reviziji. Cijeli razgovor postavio je tako da je prvenstveno u interesu Bugarske da pronade put za zbližavanje s Malom antantom. Prema informacijama koje je pružio čehoslovačkom i jugoslavenskom poslaniku dao je Borisu i Mušanovu slijedeću izjavu: »Mala Antanta od Bugarske ne traži ništa, ništa joj ne nuda, te ne prijete da će je opkoliti niti izolirati.« Ali, da bi Bugari postali svjesni svoje situacije i položaja, Titulescu ih izričito upozorava da imaju samo dvije mogućnosti: »1. zbližavanje s Malom antantom uza sve koristi što ih donosi takva sveza, i 2. opkoljenje koje Mala antanta ne želi i kojim ne prijete Bugarskoj.«²¹² Titulescu je u Sofiji dao do znanja da se o reviziji ne može pregovarati i neposredno je zahtijevao da oslabe odnosi između Bugarske i Italije. Pritom je polazio od osnovne koncepcije slabljenja utjecaja velikih sila na Balkanu i od nastojanja da balkanske države same rješavaju svoje probleme bez miješanja velesila. Njegovo postupanje u Sofiji i kasnije pri organiziranju Balkanskog pakta nije potpuno u skladu s navedenim ciljevima jer je praktički samo diktirao uvjete, a nije Bugarskoj pružio čak niti nadu u stanovitu kompenzaciju. U krajnjoj konzekvenciji prisiljavao je Sofiju da potraži pomoć drugdje, ponajprije od velikih sila. Jedino je u razgovoru davao nade da će se u slučaju poboljšanja odnosa između Bugarske i Rumunjske moći govoriti o promjeni položaja bugarske manjine u Rumunjskoj, u smislu pružanja stanovitih ustupaka na području školstva i kulture.

Predsjednik bugarske vlade Mušanov ponovio je nakon Titulescuovih prijedloga svoju prethodnu izjavu da njegova vlada ne traži reviziju, već samo realizaciju svih odredbi mirovnih ugovora i to je postavio kao uvjet sporazuma.²¹³ Iz navedenog razgovora vidi se da je Bugarska u toj etapi razvoja forsirala prije svega pitanje izlaza na Egejsko more.

Titulescu je u Sofiji formalno postupao u skladu sa zaključcima Stalnog savjeta u Sinaji i forsirao je zbližavanje između Bugarske i Male antante neobično energično i kategorično. Daljnji razvoj, napose pregovora u Ankari i Ateni dokazuje da posjet Bugarskoj nije imao osobitog smisla, a glavni je cilj kanio postići tek u Turskoj i Grčkoj. U vezi s tim važna su dva pitanja: je li već imao smišljen plan za pripremanje regionalnog sporazuma o garantiranju granica na Balkanu i je li ga u Sofiji ponudio Bugarima. Na osnovi njegove izjave na pregovorima u Sinaji može se tvrditi da je bio zaokupljen idejom garantiranja granica putem šireg pakta, ali u Sofiji nije o tome kon-

²¹¹ *AUML*, fond Mala antanta, kutija 3, K/11. Zasedanje Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23. – 27. 9. 1933. Zapisnik E. Beneša.

²¹² *AMZV*, PZ, Sofija, br. 52, 14. 10. 1933; *DASIP – TP*, f. 18, br. 324, Sofija, 14. X. 1933.

²¹³ *Ibidem*.

kretno govorio.²¹⁴ Bugarima je svoj plan iznio tek kasnije, kada je uspio pridobiti Tursku i Grčku. Taktički Titulescuov postupak moguće je interpretirati s raznih aspekata: kao način pritiska na Bugarsku; kao nastojanje da je izolira ili kao realno ocjenjivanje situacije, tj. da Sofija nikada ne bi pristala na takav sporazum zbog revizionističke politike. Pretpostavljamo da je zbir svih navedenih komponenata utjecao na Titulescuovo djelovanje. Konkretan rezultat njegovih pregovora bio je pristanak bugarskih političara da krajem listopada 1933. posjete Rumunjsku.²¹⁵

Slijedeća stanica rumunjskog ministra vanjskih poslova bila je Ankara. U Turskoj je Titulescu zatekao vrlo povoljnu situaciju za stvaranje regionalnog sporazuma na Balkanu. Stvaranju povoljne atmosfere pridonijeli su mnogi činioци. To su prethodni prijedlozi R. Arasa za zbližavanje balkanskih država, rumunjsko-turske konzultacije o sklapanju međusobnog sporazuma, te Aleksandrov posjet Carigradu i zajednički interesi Ankare i Bukurešta, odnosno Atene. Jugoslavensko-bugarsko zbližavanje izazivalo je nepovjerenje u političkim krugovima u Turskoj i Grčkoj, i to ne samo zbog straha od slavenske opasnosti već i zbog mogućnosti daljnjeg učvršćivanja utjecaja Male antante što bi se ostvarivalo na štetu dviju država. Slična strahovanja, iako u drugom obliku, postoje i u Rumunjskoj, tako da već prije Titulescuova posjeta postoji niz problema o kojima obje zemlje imaju istovjetne nazore. U takvoj situaciji dakle radilo se samo o preciziranju nekih pitanja, da bi se moglo prići sklapanju ugovorom izraženih zajedničkih pogleda na sadašnje probleme evropskog i prije svega političkog razvoja na Balkanu. Predmetom razgovora u Ankari bila su pitanja revizionizma, konačna priprema i potpisivanje rumunjsko-turskog ugovora o prijateljstvu, nenapadanju i arbitraži, te problem obrambenog pakta na bilateralnoj, odnosno multilateralnoj osnovi.

Problem odnosa Turske prema reviziji mirovnih ugovora bio je u to vrijeme u biti već riješen. Titulescu je mogao samo konstatirati isto što i prije

²¹⁴ U razgovoru s čehoslovačkim »chargé d'affaires« u Ateni Višekom, Titulescu je izjavio da je u Sofiji postavio pitanje »da li Bugarska želi garantirati današnji teritorijalni *status quo* ili ne želi. Ako ne želi, onda će četiri balkanske države međusobno zaključiti sporazum o osiguranju granica i Bugarska će se vlastitom krivnjom izolirati.« Mušanov je navodno odgovorio da je »voljan osigurati granice, ali se neće vezati i pismeno«. AMZV, PZ, Atena, br. 33, 25. 10. 1933.

Nakon susreta Carol – Boris na Dunavu (30. 10. 1933), kada je Titulescu govorio o svebalkanskom sporazumu, Mušanov je bio iznenađen i rekao je poslaniku P. Maxu: »Ovdje u Sofiji nije Titulescu ništa takva predlagao.« AMZV, PZ, Sofija br. 59, 6. 11. 1933.

Bugarski poslanik u Pragu Dorev informirao je početkom prosinca E. Beneša: »Na svome prvom putu, kada je Titulescu posjetio Sofiju, govorio je samo o sporazumu s Jugoslavijom i Rumunjskom, dok sada, poslije posjeta Ankari, postaje advokatom sporazuma petorice.« CDIA, f. 176, op. 6, a. e. 2377, 33.

I Mušanov je u cirkularnom telegramu od 15. studenog 1933. javljao da Titulescu u Sofiji predlaže rumunjsko-bugarsko-jugoslavenski pakt. Daneva – Michova, Ch.: Njako aspekti na diplomatsketa podgotovka na Balkanskijat pakt (1934), *Sbornik v čest na akademik Dimitar Kosev*, Sofija 1974, 303.

²¹⁵ Ch a n d a n, K. S. : Les nouveaux Balkans, Paris 1934, 173.

njega Aleksandar – da je Kemal-paša odlučno protiv revizije.²¹⁶ Veoma glatko su protekli i pregovori o ugovoru o prijateljstvu. Već u kolovozu 1933, oblikovao je Titulescu prijedlog tako da se oteža mogućnost bilo kakve agresije.²¹⁷ Potpisivanje ugovora o prijateljstvu, nenapadanju i arbitraži, do kojeg je došlo između Turske i Rumunjske 17. listopada 1933. bilo je tek svečano potvrđivanje postignutih rezultata. Bit problema ne nalazi se međutim u zaključivanju spomenutog ugovora, već u spremnosti obju država da preuzmu obveze o garantiranju status quo-a na Balkanu. Ugovor od 17. listopada predstavlja kraj u prethodnoj etapi razvoja, ali za vrijeme Titulescuova posjeta došlo je do konkretnih poticaja za višim oblicima uzajamnih odnosa koji u spomenutom ugovoru još nisu sadržani. Nije bitno koja je strana podnijela prijedlog za garanciju granica²¹⁸ jer su se u tom razdoblju obje države u principu slagale sa spomenutom idejom, mada je Titulescu, s obzirom na složenost problema, morao postupiti taktično. Ugovorom od 17. listopada stvoreni su definitivni preduvjeti za zbližavanje između četiri balkanske države, pri čemu svaka od njih pristupa ideji garantiranja granica iz drugih pobuda. Tijekom pregovora u Ankari riješen je također trenutni stav Turske prema pitanju remilitarizacije, ali nisu postojali objektivni uvjeti za zaključivanje Crnomorskog pakta o kojem se govorilo 1933. godine. Članice tog pakta imale su biti neke balkanske države i SSSR.²¹⁹

Rezultati razgovora u Ankari pokazuju da je Turska odustala od prethodnog načela neutralnosti i izrazila spremnost da preuzme veće obveze na Balkanu. Potvrdio se i prethodni otklon Ankare od politike Rima i zabilježeno je zbližavanje s Malom antantom i Francuskom. Tijekom Titulescuova posjeta Ankari stvoreni su konkretni uvjeti za regionalni sporazum na Balkanu. Na taj je način rumunjski ministar vanjskih poslova podvostručio napredak postignut u prethodnom razdoblju, odnosno, sve planove R. Arasa, Kemal-paše i kralja Aleksandra, te im je dao konkretan cilj. U tom duhu nastavio je i na pregovorima u Ateni. Grčki političari nisu bili oduševljeni idejom regionalnog sporazuma na Balkanu kojime bi se imale garantirati postojeće granice. Tradicionalna politika Atene, više primiti nego pružiti ev. partnerima, sve više dolazi do izražaja, zbog straha od reakcije u Italiji. Tadašnja nezainteresiranost Grčke za rješavanje srednjoevropskih pitanja u slučaju sklapanja pakta s Jugoslavijom i Rumunjskom, s druge strane pozitivan stav Turske,

²¹⁶ *DASIP* – TP, f. 18, br. 371, 9. 11. 1933; *AMZV* – Prispjeli telegrami br. 687, Ankara, 16. 10. 1933.

²¹⁷ Campus, E.: cit. d., str. 100.

²¹⁸ Prema Titulescuovoj izjavi čehoslovačkom otpravniku poslova Hanaku, predsjednik Kemal-paša je ponudio obrambeni pakt za zajedničke granice, no što je on odbio, navodno iz obzira prema Bugarskoj. *AMZV*, PZ, Ankara br. 18, 18. 10. 1933.

Treba primijetiti da Titulescu već u Ankari takav pakt ne odbija i poslije posjeta Beogradu i susreta Carol – Boris na Dunavu, poručuje u Prag, prema riječima čehoslovačkog poslanika u Bukureštu J. Šebe: »Dogovorio sam pakt četvorice, Rumunjske, Turske, Grčke i Jugoslavije o uzajamnom osiguranju granica, a u ponedjeljak na Dunavu sam isto ponudio i Bugarskoj.« *AMZV*, Prispjeli telegrami, br. 730, Bukurešt, 2. 11. 1933.

²¹⁹ Campus, E.: cit. d., str. 100.

interes Grčke da osigura svoje granice protiv revizionističkih zahtjeva Bugarske, te strahovanja od jugoslavensko-bugarskog zblizavanja i cjelokupan utjecaj negativnog stava Grčke prema Titulescuovim prijedlozima, prisiljavaju vladine krugove da zauzmu pozitivan stav prema projektu Balkanskog pakta. U razgovoru s vodama opozicije Venizelosom i Papanasstasioum nastojao je rumunjski ministar vanjskih poslova riješiti dva osnovna pitanja; isključiti negativnu reakciju Italije i raspršiti strahovanja od eventualnog ujedinenja Male antante i Balkanskog pakta. Titulescu je primio sve Venizelosove ograde protiv multilateralnog sigurnosnog pakta i suglasio se s idejom bilateralnog pakta za garantiranje granica. Istodobno je izjavio da je za sudjelovanje Bugarske u paktu, što je opet Venizelos smatrao važnim argumentom u slučaju eventualnih primjedbi Italije. I Papanasstasiou je nakon razgovora s Titulescuom promijenio svoj stav. Grčka vlada bila je spremna prihvatiti i pakt četiriju balkanskih država.²⁰⁰ Taktičkim postupkom uspio je Titulescu uvjeriti vladu i opoziciju u potrebu stvaranja proturevizionističkog bloka u jugoistočnoj Evropi, ali problemi spojeni sa sudjelovanjem Grčke nisu bili definitivno odstranjeni. Pregovori u Ateni trenutno su utjecali na eventualnu formu regionalnog sporazuma. Čehoslovački poslanik u Beogradu Wellner, poslije razgovora s rumunjskim ministrom vanjskih poslova javlja u Prag: »Sam Titulescu ne smatra Balkanski pakt djelotvornim s obzirom na to što bi izazvao paniku i jer cilj može biti postignut i bilateralnim ugovorima kojima će balkanske države međusobno osigurati granice.«²⁰¹ U danoj etapi Titulescu je taktički odabrao formu bilateralnih ugovora. Ta koncepcija bila je tek privremena i trebala je spriječiti, ev. ublažiti reakciju Italije, zadovoljiti opoziciju u Grčkoj i formalno stvoriti dojam da će se raditi o ugovoru pet balkanskih država. Više je nego vjerojatno da je to trebalo djelovati umirujuće i na Jugoslaviju, tj. pokazati respekt prema zahtjevima Beograda i da se Bugarska ne postavi pred svršen čin. Upravo taj zahtjev naglašavali su u Beogradu kad je svratio Titulescu, završavajući kružni put po Balkanu.

Jugoslavenski političari nisu bili oduševljeni rezultatima pregovora, koje je postigao Titulescu u Sofiji i bojali su se susreta Carol – Boris na Dunavu. Nastojali su utjecati na Titulescu i obvezati ga da Bugari prilikom susreta vladara ne steknu dojam da su već opkoljeni i da moraju postupati kako im nalaže ta činjenica. Naročito su tražili da rezultat puta, tj. Titulescuova kombinacija četiriju balkanskih država, ne bude Bugarima prikazana kao gotova stvar. Titulescu je obećao da će sve želje Beograda poštovati.²⁰² Međutim, prilikom susreta između Borisa, Carola, Mušanova i Titulescu na Dunavu 30. listopada 1933, rumunjski političari postupali su drugačije. Kasnije se Titulescu izgovarao da je Carol izabrao drugi način, ali to ništa ne mijenja na stvari. Prema čehoslovačkim izvorima »Carol je upozorio Borisa da Bugarskoj ne preostaje ništa drugo nego da se priključi Balkanskom paktu o nenapadanju i garantiranju granica koji bi trebao biti sklopljen u trajanju od 10

²⁰⁰ AAN–MSZ, Posolstwo RP Vieden, S. 30, dok. 3/45, P.III. 1/R/6. Atena, 2. 10. 1933.

²⁰¹ AMZV Prispjeli telegrami, br. 718, Beograd 27. 10. 1933.

²⁰² AMZV, PZ, Bukurešt, br. 72, 1. 11. 1933.

godina.²²³ Bugarski političari bili su neobično iznenađeni jer je postupak Rumunjske bio u suprotnosti s onim o čemu su s Mušanovom razgovarali Beneš i Aleksandar, pa i u suprotnosti s prijedlozima koje je iznio Titulescu prije nepunih mjesec dana za vrijeme posjeta Sofiji.²²⁴ Boris je napomenuo da bugarsko javno mnijenje ne bi bez kompenzacije i ustupaka druge strane pristalo da se Bugarskoj onemogućuje ostvarivanje njezinih opravdanih zahtjeva i tražio je da se u tom pogledu ne vrši nikakav pritisak.²²⁵ Razgovori nisu doveli do pozitivnih rezultata. Mušanov je odbio da dâ konkretan odgovor i tražio da se izjasni kasnije.

Uložio je prigovor da su granice balkanskih država već osigurane mirovnim ugovorima i da ih stoga ne treba paktom ponovno osiguravati.²²⁶

Tokom listopada 1933, u vezi s pojačanom diplomatskom aktivnošću na Balkanu a napose pod utjecajem Titulescuove aktivnosti, nastaje povoljna situacija za organiziranje regionalnog bloka na poluotoku. Slijedeći pregovori, mada također složeni, ne utječu više bitno na promjenu tog stanja. Titulescu je uspio nametnuti svoju koncepciju koja je u mnogo čemu odgovarala većini balkanskih država a u potpunosti je odgovarala ciljevima i interesima Rumunjske. Pritom je ministar vanjskih poslova Rumunjske birao metode koje su njemu odgovarale i nije se ustručavao davati proturječne izjave niti vlastitim saveznicima. Postigao je svoj cilj zbog toga što je u danoj etapi razvoja točno ocijenio najvažnija pitanja, koja su interesirala balkanske države i jer je na bazi osiguranja teritorijalnog status quo-a, proturevizionističke politike, nastojanja da se oslabi ovisnost o velikim silama i sl. konkretno ujedinio balkanske države. Dakako, pozitivnu ulogu u tom pravcu odigrale su i mirosljubive težnje cjelokupne evropske politike. Način kojim je postupao prema Bugarskoj, a priori je utjecao ne samo na tijek savjetovanja o Balkanskom paktu nego i na sveukupno značenje regionalnog saveza.

12. Jugoslavensko-bugarski odnosi u drugoj polovici 1933. god.

Razvoj odnosa između Beograda i Sofije bio je uvijek širi problem i nikada, ni u pozitivnom ni u negativnom smislu, nije se razvijao samo na bilateralnoj osnovi. Može se konstatirati da je proces zbližavanja i poboljšavanja odnosa između dviju država izazivao mnogo veću pažnju ostalih balkanskih država nego politika zaštitivosti i nepovjerenja.

Ni jedna druga bilateralna kombinacija između država jugoistočne Evrope nije izazivala toliko proturječnih akcija i strahovanja kao poboljšanje odnosa između dvije slavenske zemlje. Iz tih razloga rješavanje problema jugoslavensko-bugarskih odnosa zahtijevalo je da se uklone ne samo teške posljedice prošlosti, uzajamnog nepovjerenja i mnogih ostalih problema, već je trebalo uzimati u obzir i reakcije ostalih država na Balkanu. Pritom svi ovi

²²³ AAN – MSZ – Posolstwo RP Budapeszt 10, f. 4 – 7, P. III, 52/R/26. Bukurešt 7. 11. 1933. U izvještaju se kaže da je prijedlog dao Titulescu Mušanovu.

²²⁴ AMZV, PZ, Sofija br. 59, 6. 11. 1933.

²²⁵ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 72, 1. 11. 1933.

²²⁶ AAN – MSZ – Posolstwo RP Budapeszt 10, f. 4 – 7, P. III, 52/R/26, Bukurešt 7. 11. 1933.

opći problemi nisu bili jednako ocjenjivani u Beogradu i u Sofiji, jer su obje zemlje imale različite međunarodne obveze, različite ciljeve i morale su postupati s obzirom na stavove balkanskih država s bitno različitim gledištem. Bez obzira na sve spomenute probleme Jugoslavija je pokazivala najviše razumijevanja za nazore, ciljeve i potrebe vanjske politike Bugarske. Treba naglasiti da je Beograd prilagodio svoj odnos Sofiji, principima i potrebama vlastite vanjske politike. Vladajući buržoaski krugovi u Jugoslaviji, slično kao i u svim ostalim balkanskim državama, nisu bili spremni rješavati sporna pitanja na demokratski način, putem međusobnog razumijevanja i eventualnim ustupcima. U jugoslavensko-bugarskom zblizavanju pojavljuju se razne koncepcije i potrebno je u principu razlikovati težnje naprednih slojeva društva u obje države, prvenstveno težnje marksističko-lenjinističke strane, i težnje vladajućih buržoaskih krugova. Poboljšanje odnosa između Beograda i Sofije u to vrijeme prima većina stanovništva u obje zemlje sa simpatijama, što dođe stvara preduvjete da se kontakti prodube, ali u oblasti službenih diplomatskih odnosa odlučujuću ulogu imaju trenutni politički ciljevi i one ambicije partnera koje odgovaraju ciljevima vladajućih slojeva. Time ne želimo cijeli problem pojednostaviti i ne želimo nijekati pozitivni utjecaj povoljnog razvoja u službenim odnosima između obje države na Balkanu na produbljivanju prijateljstva u širokim društvenim slojevima. Ali sa stanovišta problema koje proučavamo, odlučujuću ulogu imaju ciljevi vladajućih slojeva u kojima vladaju kako pozitivne tendencije, tako prvenstveno perspektivne ambicije buržoaskih političara. One često prelaze okvire službeno dokumentiranog prijateljstva i trebale bi u budućnosti dovesti do ispunjenja eventualnih teritorijalnih zahtjeva na račun susjeda.

Koncepcija jugoslavenske vanjske politike na Balkanu razvijala se i u drugoj polovici 1933. pod izravnim utjecajem imperijalističkih ambicija Italije. Beograd je i nadalje nastojao ograničavati utjecaj Rima u jugoistočnoj Evropi i sa simpatijama se primaju nove tendencije u turskoj i grčkoj vanjskoj politici. To dokazuje ne samo zblizavanje Male antante i Turske, potpisivanje londonske konvencije o definiciji napada, već i planirano sklapanje jugoslavensko-turskog ugovora o prijateljstvu, neutralnosti i arbitraži. Pod utjecajem dvaju susreta Borisa i Aleksandra u rujnu i listopadu 1933, dolazi interes Beograda za zblizavanje sa Sofijom u prvi plan. Pritom treba konstatirati da se u drugoj polovici 1933. god. opaža veća inicijativa Sofije nego Beograda.

U principu ciljevi Jugoslavije u prvoj polovici 1933. godine u vrijeme zblizavanja s Bugarskom, ostaju isti i u idućem razdoblju. Sa stanovišta sveukupnog rješavanja spornih pitanja između Jugoslavije i Bugarske u prvom planu stoje problemi teritorijalne revizije, problemi nacionalnih manjina i VMRO-a. Beograd je u svim tim točkama zauzimao beskompromisan stav, tj. u principu je odbijao čak i raspravu o reviziji granica, ne namjeravajući pružiti nikakva kulturna, crkvena i politička, niti nacionalna prava bugarskoj manjini u Jugoslaviji i traži likvidaciju VMRO-a. Ali, problem revizije granica, napose problem osiguranja postojećeg teritorijalnog status quo-a ocjenjuje se u Beogradu drugačije nego u Rumunjskoj. Jugoslavija odbija uopće govoriti o ispravljanju granica, inzistira na postojećem teritorijalnom status quo-u i praktički traži od Bugarske da odustane od svih revizionističkih zah-

tjeva. Druga strana međutim respektira stanovište Sofije da ne može garantirati postojeće granice na Balkanu i Jevtić već na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Sinaji reagira protiv takvog Titulescuova zahtjeva.²²⁷ U principu Beograd je ponudio Sofiji izlaz iz političke izolacije i gospodarske koncesije. U perspektivi Bugarska se mogla nadati stanovitoj pomoći koju bi joj pružila Jugoslavija u ostvarivanju zahtjeva prema Grčkoj.²²⁸ Napredak u ostalim pitanjima ovisio je o povoljnoj situaciji u odnosima između dviju država, naime u Beogradu su naznačili da se može pretpostavljati takav razvoj. Bitno je da Jugoslavija, pod utjecajem razvoja na Balkanu nije tražila za zblježavanje s bugarskom ugovorne garancije za svoje granice, odnosno za granice ostalih balkanskih država u obliku bilateralnog ili multilateralne sporazuma. To je postalo veoma važno naročito u vezi s pripremanjem Balkanskim paktom i prvenstveno s Titulescuovim forsiranjem odbrambenog pakta. Više puta smo već skrenuli pažnju na to da su u Beogradu imali primjedbe na takve ugovore, a naročito su nastojali spriječiti da se Bugarska stavi pred svršen čin. Prema svemu može se reći da u Jugoslaviji nisu imali nikakvih iluzija. Vladalo je uvjerenje da će Bugarska odbiti ugovore na spomenutom principu i radije će ostati u izolaciji nego da ih potpiše. Jugoslavija nastoji spriječiti da Sofija i nadalje ostane pod utjecajem Italije i revizionističkih država i to doprinosi njezinu realnijem ocjenjivanju situacije na Balkanu.

U Beogradu nisu bili protiv sporazuma balkanskih država, baš naprotiv, podupiru slične tendencije, o čemu govori i Aleksandrov put u Bugarsku, Tursku i Grčku (1933. god.). Ali jugoslavenska koncepcija polazi od sporazuma između pet balkanskih država a uskoro se i forsira zahtjev za pristupanje Albanije.²²⁹ Nekadašnja parola »Balkan balkanskim narodima« poprima u ovom razdoblju konkretne oblike i u bitnim pitanjima i ciljevima Jugoslavije, Turske, Rumunjske i Grčke nije bilo principijelnih razlika. U Beogradu žele održati teritorijalni status quo, ograničiti utjecaj velikih sila na Balkanu, prvenstveno Italije, žele uspostaviti prijateljske odnose s državama na poluo-toku i sl., ali sve ove ciljeve žele postići što širim sporazumom država jugoistočne Evrope, a napose su spremni pristati i na drugu formu ugovora, kakvu forsira Rumunjska. Na osnovi postojećih i nama pristupačnih dokumenata ne može se govoriti o nekoj konkretnoj i prerađenoj formi svebalkanskog pakta, koji bi Beograd predlagao, ali jugoslavenski političari traže od Bugarske da pripreme sličnu formulaciju.²³⁰ U skladu s cjelokupnim stavom Sofije koji je bio Beogradu poznat, moglo se raditi o sporazumu koji ne bi garantirao granice na Balkanu, već bi rješavao postojeće probleme na drugoj platformi. Kasnije se razmišljalo o paktovima o nenapadanju, koje bi sklopile balkanske države. Spomenute činjenice nipošto ne znače da su u Beo-

²²⁷ *AUML*, fond Mala antanta, kutija 3, K/11 Zasjedanje Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23. – 27. 9. 1933.

²²⁸ DDF – 1 – V, dok. 30, str. 50

²²⁹ *A v r a m o v s k i*, Ž.: Italijanska penetracija u Albaniju, *Istorija XX veka. Zbornik radova V*, Beograd 1963, 146.

²³⁰ DDF – 1 – V, dok. 161, str. 317; *AMZV*, PZ, Sofija br. 65, 15. 12. 1933. Taj zahtjev je postavio Jevtić prilikom posjeta Borisa i Mušanova Beogradu u prosincu 1933. Informacije je dao Mušanov P. Maxu.

gradu bili spremni u principu odbaciti ideju o osiguranju granica eventualnim sporazumom samo između četiri države. O tome svjedoči i cirkularni Jevtićev telegram od kraja studenog 1933. godine u kojem je izvijestio o svojim razgovorima s R. Arasom o mogućnosti sklapanja uže političke i diplomatske suradnje s Turskom, Grčkom, Rumunjskom i Jugoslavijom. Konkretno je govorio o eventualnom stvaranju četvornog pakta koji bi garantirao i osigurao mir na Balkanu. Ako Sofija odbije pristup ugovoru, bio bi potpisan pakt četvorice koji bi učvrstio status quo na Balkanu a istodobno bi ostajao otvorenim za Bugarsku.²³¹ Cirkularni telegram B. Jevtića otkriva i drugu stranu jugoslavenskog stava prema zaključivanju Balkanskog pakta. Za Beograd postoje alternative: zbližavanje s Bugarskom ili potpisivanje šireg sporazuma u jugoistočnoj Evropi koji bi obuhvaćao četiri države, no najidealnija varijanta za Jugoslaviju bio bi sporazum pet balkanskih država. S druge strane, jugoslavenski političari nisu skrivali svoj skepticizam, tj. izražavali su sumnje hoće li Sofija biti spremna da sudjeluje u sličnom sporazumu.²³² Razvoj u drugoj polovici 1933. godine potvrđuje spomenute činjenice i sili Beograd da postepeno zauzima jednoznačno stanovište. Treba odlučiti što je u sadašnjoj etapi od prvorazrednog i odlučujućeg značenja za Jugoslaviju. Dakako, takva odluka nije mogla biti donesena samo na osnovi potreba i ciljeva vanjske politike Jugoslavije, već je u obzir trebalo uzeti i sve one posljedice do kojih bi došlo u slučaju jedne ili druge alternative. S obzirom na cjelokupni razvoj na Balkanu, širi politički domet i značenje, a s ciljem da se spriječi zaoštavanje odnosa između država na Balkanu, u Beogradu su bili prisiljeni dati prednost regionalnom sporazumu na bazi osiguranja postojećih granica, pa makar i uz sudjelovanje samo četiriju država, pred bilateralnim zbliženjem s Bugarskom a u krajnjoj konzekvenciji i pred mogućnošću sporazuma između pet država na osnovi pakta o nenapadanju. Ništa ne mijenja na stvari što se uskoro u Beogradu pojavljuju i druge koncepcije. Jugoslavija je bila prisiljena prihvatiti rezultate Titulescuova puta i usvojiti njegovu koncepciju sporazuma četvorice, iako je imala znatne prigovore, jer bi u suprotnom slučaju izazvala buru negodovanja, sumnjičenja i direktnu političko-diplomatsku reakciju Turske, Grčke i Rumunjske. Francuska također veherentno podupire stvaranje velikog Balkanskog pakta. Aleksandar se slaže s argumentima poslanika Naggiara da bi u protivnom slučaju u Bukureštu, Ateni i Ankari mogli sumnjati da postoji tajni sporazum između Bugarske i Jugoslavije, kojim bi Sofija odustala od prava na Makedoniju, a Beograd bi se obvezao da će podupirati bugarske pretenzije prema susjedima.²³³ Već prvi uspjesi u jugoslavensko-bugarskom zbližavanju koji su se očitovali prilikom susreta dvaju vladara, izazivaju skriveno i otvoreno negodovanje Rumunjske, Turske i Grčke. Da je Beograd iz bilo kakvih razloga odbijao potpisivanje sporazuma četvorice, izazvao bi time porast nepovjerenja i dalekosežne posljedice. S druge strane jugoslavenski političari nastoje na razne načine usporiti razvoj i utjecati na pregovore s Bugarskom da ne dođe do sklapanja sporazuma petorice. Konkretno smo pokazali kako su Aleksandar i Jevtić tijekom

²³¹ *DASIP* – LP 1933, I–5, br. 974, Beograd, 30. 11. 1933.

²³² *AMZV, PZ*, Beograd br. 72, 13. 10. 1933.

²³³ *DDF*–1–V, dok. 58, str. 115.

savjetovanja Male antante u Sinaji, pred Titulescuov posjet Sofiji i pred susret Boris – Carol na Dunavu, nastojali da pregovori s Bugarskom ostanu u njihovim rukama i da Bugari ne steknu dojam da su prisiljeni postupati pod pritiskom. Jugoslavija je htjela da Bugarska dobije na vremenu i pokušala je pridobiti za svebalkanski pakt.

Kralj Aleksandar je pretpostavljao da će se cijela stvar moći zaključiti poslije Borisova posjeta Beogradu i Bukureštu, tj. krajem siječnja 1934.²³⁴ Međutim razvoj situacije pokazao je neopravdanost ovih pretpostavki, napose u konkretnim pripremama za sporazum i načinu pregovora s Bugarskom.

Jugoslavensko stanovište u problemima zbližavanja s Bugarskom i u pitanju sklapanja Balkanskog pakta polazi od nastojanja da se ne dopusti prekid u postignutom poboljšanju odnosa sa Sofijom. I u jugoslavenskom generalštabu postoje mnogi utjecajni faktori skloni sporazumu s Bugarskom, kojim su pripisivali veće vojno značenje nego eventualnom sporazumu s Turskom i Grčkom.²³⁵

Vodeći predstavnici bugarske vanjske politike nisu se znali u drugoj polovici 1933. godine na vrijeme i točno orijentirati u novonastaloj i promjenljivoj situaciji na Balkanu. Ponude Turske za sklapanje trojnog pakta i interes Jugoslavije za zbliženje sa Sofijom mogli su izazvati dojam da Bugarska ima i nadalje mogućnost izbora partnera. Štoviše, poslije konferencije Male antante u Sinaji, kada je stiglo odobrenje za sastanak Borisa i Aleksandra i Titulescu posjećuje Sofiju, te je dogovoren susret Boris – Carol, činilo se da Mala antanta pokazuje izrazit interes za poboljšanje odnosa s Bugarskom. Susret Beneša i Mušanova u Ženevi 2. listopada 1933. godine potvrđuje ispravnost spomenutih ocjena. Konkretno smo pokazali da Mala antanta želi zbližavanje s Bugarskom, ali te su tendencije uvjetovane stanovitim promjenama u stavu Sofije prema problemima revizije mirovnih ugovora. Štoviše, pojedine članice Male antante imaju različite predodžbe o ciljevima i rezultatima poboljšanja odnosa s Bugarskom. Bez obzira na primjetnu inicijativu Male antante i njezine konkretne diplomatske korake, prvenstveno je Sofija morala izlaziti u susret Jugoslaviji i Rumunjskoj da bi proces uzajamnog zbližavanja postigao željeni napredak. U danoj situaciji Bugarska je bila slabiji partner pa je nastojala dobiti pomoć da spriječi opkoljenje na Balkanu u bilo kojem obliku.

Tijekom konkretnih diplomatskih akcija pokazalo se da vodeći predstavnici bugarske vanjske politike nisu u potpunosti svjesni svojeg položaja. Od susreta Boris – Aleksandar na beogradskom kolodvoru (18. rujna 1933) počinje intenzivnije zbližavanje s Jugoslavijom. Međutim, Boris i ostali politički faktori Bugarske smatraju da je upravo sada pogodno vrijeme da se konkretno govori o nekim teritorijalnim izmjenama.²³⁶ To se očitovalo i prilikom

²³⁴ DDF – 1 – V, dok. 58, str. 115.

²³⁵ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 736, Bukurešt, 8. 11. 1933; DDF – L – V, dok. 5a, str. 115.

²³⁶ Na primjer ljeti 1933, zastupnik političke organizacije »Zvono« Petko Penčev vodi pregovore s čehoslovačkim i jugoslavenskim poslanikom o uzajamnom zbližavanju Sofije i Beograda u slučaju da njegova skupina dođe na vlast. Za projugoslavensku orijentaciju tražio je teritorijalne ustupke u okolici Caribroda. Vidi detaljnije Bystrický, V.: *Prevrat 19. svibnja 1934. u Bugarskoj i Mala antanta. Slovansky přehled* br. 4, Prag 1968, 290 – 296.

susreta Borisa s Aleksandrom u Euksinogradu. Na taj je način Bugarska željela iskoristiti interes Male antante, a naročito Jugoslavije za poboljšanje uzajamnih odnosa i postići neke djelomične ispravke na jugoslavensko-bugarskoj granici.²²⁷ U vrijeme kada se na Balkanu tako intenzivno provode protorevizionističke tendencije koje sada ne podupire više samo Mala antanta, već i Turska i Grčka, takav postupak Bugarske je ne samo osuđen na neuspjeh već i otežava njezinu cjelokupnu političku poziciju na poluotoku. U Sofiji su vrlo brzo postali svjesni da su njihovi zahtjevi ne samo neaktualni, već i direktno štetni. Za vrijeme Titulescuova posjeta Sofiji Mušanov više nije govorio o teritorijalnim pretenzijama, već samo o pravima Bugarske na osnovi čl. 19. Lige naroda i Odredbi Neuillyskog ugovora. Nikako se ne može reći da bi Bugarska odustala od svojih revizionističkih zahtjeva, ali nagli razvoj na Balkanu prisiljava je da ograniči i konkretizira svoje pretenzije. U tom pravcu važnu je ulogu odigrala i činjenica da je Titulescu uspio pripremiti sporazum četvorice. Pred Bugarskom se ponovo pojavila prijetnja potpune izolacije na Balkanu, koja je sada trebala biti još i zagarantirana uzajamnim ugovorom država na poluotoku. U takvoj situaciji u Bugarskoj su vrlo brzo zaključili da jedini izlaz predstavlja suradnja s Jugoslavijom i zблиženje s Malom antantom. Jugoslavensko-bugarsko zблиžavanje postaje sve intenzivnije i osim već spominjanih ciljeva, Sofija nastoji spriječiti stvaranje Balkanskog bloka. Bugarski vladini krugovi i većina političkih činilaca vrlo brzo dolaze do zaključka da zблиžavanje s Jugoslavijom pretpostavlja momentano odustajanje od revizionističkih zahtjeva prema Beogradu u interesu spomenutih ciljeva.

U drugoj polovici 1933. stav bugarskog društva prema Jugoslaviji izrazito se mijenja, što pobuđuje pažnju ne samo na Balkanu već i u cijeloj Evropi. Ali, u političkim krugovima ostalih država jugoistočne Evrope takav razvoj odnosa izaziva strah i nepovjerenje u ciljeve dviju slavenskih država. Time se komplicira cjelokupna situacija. U Bugarskoj su svjesni da je potrebno poduzeti korake za zблиžavanje i s ostalim balkanskim državama da bi se na taj način paralizirao njihov otpor protiv zблиžavanja Sofije i Beograda. U svom govoru u Narodnom saboru 23. studenog Mušanov je veoma srdačno govorio o odnosima s Jugoslavijom, ali i s Grčkom i Turskom. Za razliku od prijašnjih govora, sada uopće nije spomenuo problem nacionalnih manjina.²²⁸ Iz inozemstva pristižu u Sofiju savjeti da se pokaže dobra volja za približavanje sa susjedima. U istom duhu govorio je s Mušanovom npr. i Beneš prilikom susreta u Ženevi 2. listopada 1933, kada bugarskom predsjedniku vlade savjetuje neka se za sada Bugarska približi ostalim državama bez pakta, pri čemu bi najveću pažnju trebala posvetiti zблиžavanju s Jugoslavijom.²²⁹ Sofija naročito želi poboljšati ekonomske odnose s Grčkom i Turskom. Već u rujnu 1933. dogovorili su se Mušanov i Tsaldaris u Ženevi da će početi s novim pregovorima radi likvidacije spornih financijskih pitanja. Razgovori su održani polovinom studenog, ali nakon mjesec dana dolazi do prekida jer su obje države ustrajale na svojim zahtjevima.²³⁰ Pozitivniji rezultati postignuti su u razgo-

²²⁷ DDF – I – IV, dok. 292, str. 538 – 539; AMZV, PZ, Bukurešt br. 72, 1. 11. 1933.

²²⁸ DASIP – LP 1933, I – 14, mjesečni izvještaj – studeni 1933.

²²⁹ AMZV, Prispjeli telegrami br. 830, Sofija, 28. 12. 1933.

²³⁰ AMZV, PZ, Atena br. 45, 20. 12. 1933.

voru s Turskom, jer je došlo do sklapanja bugarsko-turskog trgovinskog ugovora, potpisanog u Ankari 1933.²⁴¹

Ipak u Bugarskoj se najveća pažnja posvećuje sređivanju odnosa s Jugoslavijom i Malom antantom.

Već je polovinom studenoga 1933. K. Krofta na savjetovanju u Ministarstvu vanjskih poslova ČSR konstatirao da se »Bugarska već postepeno udaljuje od revizionističkog bloka i priklanja Maloj antanti«.²⁴² Dva tjedna kasnije bugarski poslanik u Pragu Dorev tvrdi K. Krofti da »Bugarska nije protiv sklapanja pakta s Jugoslavijom i Rumunjskom, ali ne želi da je na to prisiljavaju«.²⁴³ Početkom prosinca Mušanov je opunomoćio B. Vasiljeva da moli rumunjskog poslanika u Sofiji Stoicu da ga Titulescu primi ne bi li još jednom prodiskutirali cijelu situaciju, ali čini se da do posjeta u Bukureštu nije došlo.²⁴⁴ Ispitivanje interesa Bugarske za zблиženje s Malom antantom u principu je upereno protiv mogućnosti nastanka Balkanskog pakta i teško da je moglo uspjeti. I Francuska²⁴⁵ i Rumunjska suprotstavile su se takvoj alternativi. Krajem studenoga Titulescu je odbio Mušanovljev zahtjev da se promijeni formulacija predlaganog pakta na Balkanu. Ministar vanjskih poslova Rumunjske ne vidi mogućnost za drugi sporazum i smatra obrambeni pakt jedinom formom budućeg ugovora.²⁴⁶

Na taj način bugarska inicijativa s jedne strane teži zблиžavanju s Malom antantom, a, s druge strane, u Sofiji nastoje promijeniti buduće obveze Balkanskog pakta. U prvom slučaju nikako se nije radilo o pristupanju Bugarske Maloj antanti. Izjava Borisa i Mušanova, koju su dali predsjedniku mađarske vlade G. Gömbösu za vrijeme njegova posjeta Sofiji početkom studenoga, da Bugarska nije spremna pristupiti Maloj antanti ili Balkanskom paktu,²⁴⁷ nije imala veće važnosti. Pristupanje Maloj antanti pretpostavlja slaganje s postojećim granicama Bugarske prema Jugoslaviji i Rumunjskoj i Bugarska bi morala ove granice osigurati ugovorom. Na takav zahtjev nisu u Sofiji nikada htjeli pristati. U danoj etapi razvoja moglo je biti govora tek o nekom obliku pakta o nenapadanju, ali nemamo konkretnih dokaza da bi u to vrijeme došlo do nekih pregovora.

Negativan stav Bugarske prema obrambenom paktu proizlazi iz navedenih razloga. U Sofiji ne žele ponovno potvrditi Neuillyski ugovor i daju na znanje da ga smatraju provizorijem. Isto tako ne kriju da im je mirovni ugovor bio naturen i da nisu zadovoljni sadašnjim stanjem.²⁴⁸ U ovoj etapi ni jedna bugarska vlada ne bi mogla preuzeti obveze kojima bi garantirala postojeće granice na Balkanu, jer bi bila u istom trenutku svrgnuta. Protivljenje mirovnog ugovoru kao cjelini bilo je u Bugarskoj veoma snažno. Svako ponovno potvrđivanje teritorijalnog status quo-a na svim granicama kao uvjet

²⁴¹ *DASIP*–LP 1934, f. II, I–14 Turska, mjesečni izvještaj prosinac 1933.

²⁴² *AMZV*, Kroftina izlaganja na savjetovanjima 1933, br. 26, Prag, 16. 11. 1933.

²⁴³ *AMZV*, Kroftina izlaganja na savjetovanjima 1933, br. 28, Prag, 1. 12. 1933.

²⁴⁴ Campus, E.: cit. d., s. 110, Autorica ne navodi da li je došlo do posjeta.

²⁴⁵ DDF–1–V, dok. 58, str. 115–116.

²⁴⁶ Campus, E.: cit. d., s. 110.

²⁴⁷ OL–Küm. pol. 1933–32/516/465, Kanyin izvještaj Rimu. Bez datuma.

²⁴⁸ DDF–1–V, dok. 8, str. 11.

za zблиženje balkanskih država predstavljalo je za bugarske političare neprihvatljiv korak. Međutim u isto vrijeme bugarski političari nisu izradili nikakav protuprijedlog, kojim bi barem djelomice paralizirali Titulescuov uspjeh. Nisu imali dovoljno široku inicijativu i svu svoju pažnju koncentrirali su na zблиžavanje s Jugoslavijom odakle su očekivali i najveću pomoć. S tog stanovišta imao je pripreman posjet Borisa i Mušanova Beogradu veliko značenje.

Bugarski predstavnici posjetili su Beograd u prvoj polovici 1933. Već sama činjenica da je ostvaren službeni posjet vodećih političkih predstavnika Bugarske Jugoslaviji, dokazuje da je zблиžavanje između dviju država veoma uznapredovalo. I tisak koji stavlja susret u svečane okvire, pridonosi naglašavanju važnosti razgovora. Predmetom razgovora bila su mnoga pitanja. Bugarski car i predsjednik vlade uopće nisu govorili o teritorijalnim ustupcima. Jugoslavenski poslanik u Sofiji smatra da Boris i Mušanov prvenstveno traže sigurnost za ugrožavanu Bugarsku. Iz tog razloga, prema informacijama koje je dao Vukčević čehoslovačkom poslaniku u Sofiji P. Maxu, »bili su spremni da radi umirenja Grčke i Rumunjske potpišu neki balkanski pakt, ali morala bi se iznaći formula koja bi zadovoljila bugarsku narodnu svijest, a koju je Beograd, kako se to izričito konstatiralo, bio uvijek spreman poštovati.«²⁴⁹

Jugoslavenski političari također više ne spominju svoj zahtjev da Bugari odustanu od svoje revizionističke politike. Na pregovorima istupaju suzdržano i ne inzistiraju na tome da Sofija pristupi pripremanom sporazumu balkanskih država. Ujedno daju do znanja da bi bilo moguće pronaći neku formu, prihvatljivu i za Bugarsku.²⁵⁰ Kralj Aleksandar bio je spreman da poslije razgovora odgodi sklapanje Balkanskog pakta sve do Borisova posjeta Bukureštu, ali nakon tog razdoblja odlučio je da potpiše i pakt između četiriju balkanskih država.²⁵¹

S gledišta daljnjeg razvoja jugoslavensko-bugarskih odnosa veoma je važno da je Aleksandar uvjeravao bugarskog suverena da bi ga on osobno, zajedno s kraljem Carolom, veoma rado podržao ako razvoj bugarske politike izazove protudinastijsku reakciju. Također je obećao da neće podupirati panjugoslavensku politiku. Na taj je način želio raspršiti Borisova strahovanja da eventualni sporazum između Jugoslavije i Bugarske ne prouzrokuje stvaranje jedinstvene države svih južnih Slavena i srpsku hegemoniju u njoj. Aleksandar je skrenuo pažnju na probleme unutrašnje politike Jugoslavije, koji su isključivali realizaciju sličnih planova.²⁵²

U razgovorima je bila spomenuta mogućnost da u najskorije vrijeme dođe do pregovora o pojednostavljivanju pasoških formalnosti i o mogućnosti pristupanja veterinarskoj konvenciji i trgovinskom ugovoru.²⁵³

²⁴⁹ AMZV, PZ, Sofija br. 65, 15. 12. 1933. Za vrijeme susreta rekao je Mušanov P. Maxu da je »Jugoslavija (Jevtić) pokazala želju da Bugarska pristupi nekakvom balkanskom paktu, i to zbog toga da udovolji Grčkoj i Rumunjskoj«, ali za razliku od Vukčevićevih informacija, nije govorio o spremnosti da potpiše takav pakt.

²⁵⁰ DDF-1-V, dok. 161, str. 317-318; AMZV, PZ, Sofija br. 8, 2. 2. 1934.

²⁵¹ DDF-1-V, dok. 161, str. 317.

²⁵² DDF-1-V, dok. 150, str. 219.

²⁵³ Kerner, R. J. — Howard, H. N., cit. d., 123.

Sveukupni rezultati posjeta i atmosfera pregovora naišli su na veoma pozitivan odaziv u Jugoslaviji i Bugarskoj. Javno mnijenje pozdravilo je produbljivanje prijateljskih odnosa, a u Sofiji se osjetilo olakšanje jer je pronađen izlaz iz političke izolacije.

13. Stav Turske i Grčke prema stvaranju Balkanskog pakta

U jesen 1933. pala je u Turskoj definitivna odluka o daljnjem odnosu prema razvoju na Balkanu. Prvobitne koncepcije o stvaranju trojnog pakta između Ankare, Atene i Sofije pokazale su se nerealnima. Pokušaji da se s Bugarskom sklopi bilateralni sporazum na osnovi principa sličnih grčko-turskom ugovoru od 14. rujna 1933,²⁵⁴ također nisu urodili plodom. Neuspjeh pregovora s Bugarskom automatski je povećao nepovjerenje Turske prema Sofiji već i zbog aktivnosti komiteta. U Ankari izbija u prvi plan koncepcija momentalnog stvaranja šireg regionalnog sporazuma na Balkanu, koji s formalne strane znači zbližavanje Turske, Grčke i Male antante. Bilo bi međutim neispravno da turske stavove motiviramo samo neuspjelim pregovorima s Bugarskom. Već u travnju 1933. godine kad se ponovno rodila ideja o trojnom paktu, krajnji je cilj Turske bio širi sporazum na Balkanu. Također paralelno poboljšanje odnosa s Jugoslavijom i Rumunjskom signalizira da Ankara radi na ostvarenju takvih planova. Turska i Grčka imale su mnogo doirnih točaka s Jugoslavijom i Rumunjskom, ali su se razilazile s Bugarskom u pogledima na šira – opća pitanja. Veliki interes Bukurešta da sklopi Balkanski pakt, napose Titulescuova aktivnost, doprinose tome da su postignuti uspjesi u zbližavanju Turske i Male antante našli neposrednu primjenu u stvaranju regionalnog saveza u jugoistočnoj Evropi. Posjet rumunjskog ministra vanjskih poslova Ankari u listopadu 1933. jasno je pokazao da će se Turska bez posebnog pritiska složiti s višom formom obrambenog pakta na Balkanu, jer su slične tendencije u Turskoj veoma žive. Ta je tendencija u skladu s razvojem turske vanjske politike, te i dalje produbljuje promjene do kojih je u Ankari došlo na prijelazu 1932. u 1933. Ujedno podupire ciljeve koje Turska slijedi – ograničavanje utjecaja velikih sila. S druge strane, stvaranje Balkanskog pakta rješava i mnoge specifične probleme njezine vanjske politike.

Neuspjeh tursko-bugarskih pregovora i neslaganje Sofije s uvjetima i rezultatima grčko-turskog ugovora moglo je dovesti do radikalnijeg približavanja Bugarske Maloj antanti. Postepeno poboljšanje u odnosima između Sofije i Beograda signalizira da je Bugarska tražila put ka zbliženju ne samo sa svojim slavenskim susjedom već u krajnjoj konzekvcnciji i s cijelim Antantinim blokom. Već sami znaci takva razvoja uznemiraju Tursku jer je to moglo imati posljedice za njezin cjelokupni položaj na Balkanu. Turska također želi ograničiti manevarski prostor Bugarske i to je jedan od razloga koji utječe na stav Turske prema prijedlozima za stvaranje regionalnog sporazuma.²⁵⁵

---

²⁵⁴ OL – Küm. res. pol. 1933. 483 – 32 – 107. Zapis razgovora Gömbösa, Kanye, Ismet-paše i R. Arasa. Zapis je sastavio poslanik Tahy 9. 11. 1933.

²⁵⁵ DDF – 1 – IV, dok. 349, str. 627; Daneva – Michova, Ch.: cit. d. 300 – 304.

Veliko uznemirenje u Ankari izaziva i pomisao da bi pod utjecajem jugoslavensko-bugarskog zblizavanja moglo doći do stvaranja jedinstvene države Slavena na Balkanu. Prilikom posjeta mađarskih političara i predsjednika vlade Gömbösa, te ministra vanjskih poslova Kanye Ankari, krajem listopada 1933. bio je između Turske i Mađarske potpisan tajni protokol u kojem se obje države izjašnjavaju protiv takvog oblika jedinstva slavenskih država u Podunavlju.²⁵⁶

Prijedlog za stvaranje regionalnog sporazuma na Balkanu rješava specifične probleme turske države, jer ako dođe do pakta petorice, spomenuta bi pitanja potpala pod kontrolu svih balkanskih država, a one bi onemogućile realizaciju sličnih tendencija. Ako bi Bugarska odbila da pristupi Balkanskom paktu, pakt bi potpisale samo četiri države i time bi se također spriječila mogućnost jednostranog zblizavanja između Sofije i Beograda. Ujedno bi automatski otpala mogućnost da Bugarska, suradujući s Malom antantom istupa protiv interesa Grčke i Turske. U malo drugačijoj formi navedena strahovanja mogu se primijetiti i u Grčkoj i, kao što smo već rekli, u Rumunjskoj. Unatoč nepovjerenju i strahovanjima na koja smo upozorili, u Turskoj ipak žele uvrstiti Sofiju u pripremani regionalni sporazum na Balkanu. Stav Ankare prema tom pitanju bio je za razliku od stava Rumunjske i Grčke uvijek mirniji i Turska je formalno i službeno nastojala pridobiti, odnosno prisiliti Bugarsku na predlagani regionalni sporazum. R. Aras je npr. uvjeravao mađarske političare da neće u vremenu od šest do osam mjeseci poduzeti nikakve korake protiv Bugarske.²⁵⁷ Htio je time pokazati da neće žuriti sa sklapanjem Balkanskog pakta. Tijekom diplomatskih priprema R. Araš je pokušavao nagovoriti Sofiju da promijeni svoje stajalište, ali nije predlagao nikakav konkretan plan, koji bi rješavao složene probleme budućeg sporazuma iz drugog aspekta. U pitanjima ciljeva regionalnog sporazuma nije bilo principijelnih razlika između Rumunjske, Grčka, Turske i Jugoslavije, ali Ankara je, mada mnogo obazrivije i manje vehementno nego Beograd, predlagala i zahtijevala da pakt počiva na principu ugovora o nenapadanju. Turska je doduše forsirala takav zahtjev, ali nikada nije inzistirala na njegovoj realizaciji. U odlučujućim fazama pregovora na kraju se priklonila Rumunjskoj i Grčkoj, tj. dala je prednost obrambenom paktu pred sporazumom petorice na principu ugovora o nenapadanju. Ocjenjujući turske stavove treba imati na umu da je R. Aras u različitim prilikama davao mnoštvo različitih izjava s ciljem da prikaže politiku Ankare u što ljepšem svjetlu.

Tijekom studenoga, Turska se nadovezuje na uspjehe Titulescuova puta i sama počinje aktivno i s inicijativom djelovati u organiziranju regionalnog sporazuma. Samouvjerenost turske vanjske politike neobično je porasla pod utjecajem interesa što ga pokazuju Rumunjska i Mađarska, uslijed Aleksandrova posjeta i pripremanog pakta s Jugoslavijom. U vrijeme proslava 10. obljetnice postanka Turske republike, krajem listopada 1933, u Ankari su iskoristili situaciju da i službeno dokumentiraju porast svojeg ugleda. Jasno je

²⁵⁶ OL — Küm. res. pol. 1933—32—516/465. Kanyine informacije u Rim. Bez datuma.

²⁵⁷ OL — Küm. res. pol. 1933—32—516/465. Budapešt 4. 11. 1933. Razgovor Kanye i talijanskog *«chargé d'affaires»* Baldonija.

uočljiva tendencija da se odnosi sa Sovjetskim Savezom prikažu kao veoma srdačni i prijateljski. Pažnja koja je bila ukazana sovjetskoj delegaciji na čelu s K. J. Vorošilovom, daleko prelazi okvire diplomatskog protokola.²⁵⁸ U Ankari nedvojbeno pokazuju da na proslavama smatraju Vorošilova najdragocjenijim gostom, a manifestacije prijateljstva prema SSSR-u imaju ne samo opsežan već i prijateljski karakter. Cilj je ovog nastojanja da se učvrste pozicije vanjske politike i pokaže da Sovjetski Savez pruža podršku politici Ankare.

Turska želi osvježiti odnose sa SSSR-om jer je u posljednje vrijeme došlo do stagnacije uslijed komplikacija oko ulaska Ankare u Ligu naroda i aktivizacije turske politike na Balkanu, o čemu smo već također govorili. Sovjetski poslanik u Ankari Suritz napisao je u vezi s time: »Turska vlada je s razlogom računala s nezadovoljstvom Moskve u vezi s bučnom igrom oko stupanja u Ligu naroda i oko ideja panbalkanskog i srednjoevropskog bloka i jer je igra koju u posljednjih mjesec dana pokušava voditi turska vlada daleko prekoračila granice lojalnosti prema nama.« Prema mišljenju poslanika, cilj je ovih težnji »da im u vanjskoj politici damo potpuno odobrenje za njihovu balkansku politiku, a da osiguraju našu podršku u slučaju zaoštavanja problema tjesnaca«. Turska vlada želi izvući i sovjetski adut i povećati tako svoj ugled u očima balkanskih država, napose Jugoslavije i Rumunjske. Smatra da se R. Aras za takav postupak odlučio da bi olakšao »smirivanje« Bugarske i spriječio izolaciju Bugarske. Turska je također željela svojim potezima prema SSSR-u iskoristiti »rusku kartu« protiv Zapada, utjecati na V. Britaniju i učvrstiti pozicije svoje unutrašnje politike.²⁵⁹

Vorošilovljevi posjet i njegovi rezultati, te pažnja koju su turski predstavnici ukazali sovjetskoj delegaciji demonstrirala je prijateljske odnose dviju država. U tom je smislu tipična izjava Kemal-paše oficirima: »... raznesite po svim kasarnama vijest da je Sovjetski Savez jedini prijatelj Turske.«²⁶⁰ Učvrćenje odnosa sa SSSR-om u tadašnjem razvoju političke situacije na Balkanu znatno utječe na porast ugleda Turske. Tako i francuski poslanik u Ankari Kammerer smatra »rusko prijateljstvo za glavni oslonac turske politike.«²⁶¹

Nakon uspješnih proslava 10. obljetnice turske države, Ankara posvećuje pažnju razvoju na Balkanu. Neposredni joj je cilj potpisivanje pakta s Jugoslavijom, koji je imao biti sličan tursko-rumunjskom ugovoru. Prije svoga puta u Beograd R. Aras izjavljuje da multilateralni pakt na Balkanu ne smatra više aktualnim. Istodobno naglašava da s Bugarskom valja biti strpljiv.²⁶² Čak se i slaže s Kammererovom primjedbom da bi ipak trebalo olakšati Bugarskoj na taj način da se prihvate njezini teritorijalni zahtjevi i obećao je da će o tome govoriti u Beogradu.²⁶³ Mogli bismo navesti još mnogo najrazličitijih i kontradiktornih izjava R. Arasa. Turska je u tom razdoblju već pristala na svebalkanski sporazum, ali u pitanju forme još nije imala jasno izražen stav i željela je pridobiti Bugarsku za sporazum. Iz obzira prema reakcijama Italije ponašala se formalno suzdržano.

²⁵⁸ DVP SSSR, XVI, dok. 335, str. 599 – 601.

²⁵⁹ DVP SSSR, XVI, dok. 350, str. 624 – 625.

²⁶⁰ DVP SSSR, XVI, dok. 350, str. 626 – 627.

²⁶¹ DDF – 1 – IV, dok. 407, str. 274.

²⁶² AMZV, PZ, Atena br. 38, 28. 11. 1933; Ibidem, PZ, Ankara br. 24, 27. 12. 1933.

²⁶³ DDF – 1 – IV, dok. 410, str. 729.

Na svom putu u Beograd turski ministar vanjskih poslova navraća u Grčku, gdje se 24. studenog konzultira s atenskom vladom. Tijekom razgovora uvjerio se da grčki političari podupiru ideju o obrambenom paktu na Balkanu.²⁶⁴ Između Turske i Grčke postoji cijeli niz problema a kojima imaju obje države jednake, odnosno slične poglede. Između ostalog to je i pitanje suradnje s Malom antantom. Turska nije željela da bude uvučena u rješavanje problema srednje Evrope, a ta je mogućnost postojala s obzirom na to da su Jugoslavija i Rumunjska trebale postati članicama Balkanskog pakta.²⁶⁵ To u potpunosti potvrđuju i događaji iz listopada 1933, kada je Turska predlagala potpisivanje ugovora o nenapadanju između Mađarske i Grčke. Pred zaključivanjem pakta na Balkanu trebalo je na taj način, tj. po uzoru na mađarsko-turski ugovor, spriječiti da Turska i Grčka osiguraju granice Jugoslavije i Rumunjske i od Mađarske. Obje države nastoje postići ugovor s Jugoslavijom i Rumunjskom koji bi istodobno onemogućio bliži kontakt između Male antante i pripremanog Balkanskog pakta. Posjet turskog ministra vanjskih poslova Jugoslaviji imao je za cilj da obje države potpišu ugovor o prijateljstvu, nenapadanju i arbitraži. Osnove ugovora bile su već dogovorene prilikom razgovora R. Arasa i Jevtića na svjetskoj gospodarskoj konferenciji u Londonu, ljeti 1933.²⁶⁶ Ugovorom od 27. studenog 1933. obje se zemlje obvezuju da »neće protiv sebe upotrijebiti rat kao sredstvo narodne politike«, u spornim pitanjima koja se odnose na ugovorne strane podvrgavat će se Stalnom međunarodnom sudu, oformit će mirovni sud sa po pet sudaca sa svake strane i sl.²⁶⁷ Zaključivanje ugovora predstavlja daljnji značajni korak u poboljšanju uzajamnih odnosa između dviju zemalja. Tipično je da Turska pristupa zaključivanju ugovora, slično kao i u slučaju s Rumunjskom, tek nakon neuspjelih pregovora s Bugarskom, što dokazuje da je prvobitna tendencija Turske bila zbližavanje s državama na Balkanu od juga prema sjeveru.

U razgovorima u Beogradu važno mjesto zauzima pitanje priprema za Balkanski pakt. Jevtić i R. Aras razgovarali su o konkretnim mogućnostima bliskijih političkih diplomatskih odnosa putem zaključivanja sporazuma četvorice, koji bi imao osigurati mir na Balkanu.²⁶⁸ Prema daljnjem postupanju turskog ministra vanjskih poslova i prema nazorima jugoslavske vlade može se zaključiti da su u Beogradu nastojali uvjeriti R. Arasa kako je nužno pridobiti Bugarsku i prikazati Balkanski pakt kao svršenu stvar. Samo tako mogu se objasniti umjerene izjave koje je dao R. Aras za vrijeme kratkog posjeta Sofiji na putu iz Beograda. U njima naglašava potrebu da Bugarska pristane na suradnju s balkanskim državama.²⁶⁹

²⁶⁴ Campus, E.: cit. d., 107,

²⁶⁵ DDF – 1 – IV, dok. 407, str. 724.

²⁶⁶ *DASIP* – TP 1933, f. 18, br. 418, Ankara, 28. 12. 1933.

²⁶⁷ Vanjska politika 1933, Prag 1933, 756–759; *Politika*, 28. 11. 1933.

²⁶⁸ *DASIP* – LP 1933, I–5, br. 974, Beograd, 30. 11. 1933. cirkularni telegram.

²⁶⁹ *AMZV*, PZ, Beograd br. 83, 5. 12. 1933. U izvještaju se dalje kaže da je R. Aras rekao bugarskim novinarima da »mu niti u Ateni, niti u Bukureštu, niti u Beogradu nitko i nigdje nije predložio nekakav balkanski pakt i nije mu poznato da bi ga netko pokušao napraviti«.

U principu R. Aras i Jevtić dogovorili su da pokušaju uvjeriti Sofiju, ali ako ona odbije prijedloge za svebalkanski pakt, da će potpisati ugovor četvorice koji bi »fiksirao status quo na Balkanu i ostajao za Bugarsku otvoren«.²⁷⁰ Jugoslavija, a pod njezinim utjecajem i Turska, drže da treba i nadalje poduzimati korake da se pridobije Bugarska. Nasuprot tome, Titulescu već krajem listopada smatra takve pokušaje za gubitak vremena.²⁷¹ U ovakvoj situaciji istupa Grčka sa svojom inicijativom.

U Ateni su imali znatne teškoće oko prihvaćanja Titulescuova prijedloga za Balkanski pakt. Ograde koje ima Grčka tiču se reakcija Italije i eventualne suradnje između Male antante i pripremanog regionalnog sporazuma na Balkanu. Naime, Grčka bi nerado sudjelovala u rješavanju srednjoevropskih problema. S druge strane postoji cijeli niz razloga koji prisiljavaju Grčku da odobri koncepciju obrambenog bloka na Balkanu. Osim općih postoje još i specifični razlozi. I ovdje susrećemo mnoštvo istih razloga koje smo mogli zapaziti i u stavovima Rumunjske i Turske, ali pritom treba naglasiti da su neka od pitanja u Grčkoj veoma osjetljiva. U prvom redu u Ateni se pribojavaju jugoslavensko-bugarskog zbližavanja. Vide u njemu akutnu opasnost od prodora dviju država na Egejsko more, a još jače strahuju od jedinstvene slavenske države na Balkanu.²⁷² Atena nastoji svim silama spriječiti obje alternative, a to je prisiljava, unatoč ogradama koje ima, da pristaje na pripremani Balkanski pakt. Ali, te ograde nisu bile duga vijeka; štoviše, Grčka zajedno s Rumunjskom postaje najveći propagator potpisivanja Balkanskog pakta. Atenu najviše zanima osiguranje od bugarskog revizionizma, a ideju o široj djelotvornosti budućeg regionalnog sporazuma prihvaća bez simpatija. Osim toga, grčki političari vide u realizaciji Balkanskog pakta priliku da uvećaju ugled države.²⁷³

U drugoj polovici 1933. dolazi u odnosima između Grčke i Italije do stepene, ali primjetne stagnacije. Taj je proces u vezi s potpisivanjem sporazuma između Atene i Ankare, uslijed čega Grčka posve opravdano osjeća da je poraslo njezino međunarodno značenje. Zbog različitih pogleda na razvoj na Balkanu odnosi između Rima i Atene postaju sve hladniji. Grčka, doduše, tvrdi da je zainteresirana za pristupanje Bugarske pripremanom sporazumu, ali u Rimu ne polažu mnogo na slične izjave. Stvaran stav Grčke prema spomenutim problemima bio je veoma nejasan i Atena želi svim mogućim izjavama prikazati čitavu stvar u što boljem svjetlu. Opozicija, napose venizelisti naglašavaju potrebu da se Bugarska pridobije za regionalni sporazum,²⁷⁴ ali postupci vladinih krugova govore o postojanju sasvim suprotnih nazora. Unatoč svim izjavama, uvjeravanjima i tome slično, u postojećoj situaciji, Grčkoj najbolje odgovara ugovor između četiri balkanske države bez sudjelovanja Bugarske. Ako Bugarska ostane izolirana, mogli bi se riješiti svi

²⁷⁰ *DASIP* – LP 1933, I–5, br. 974, Beograd, 30. 11. 1933, cirkularni telegram.

²⁷¹ *AMZV*, Prispjeli telegrami, br. 718, Beograd, 26. 10. 1933.

²⁷² *OL* – *Küm. pol.* 1933 – 11/7 – 2574, Atena, 27. 8. 1933.

²⁷³ *N e j k o v*, P.: *Unruhiger Balkan. Erinnerungen ehemaligen bulgarischen Diplomaten*, Berlin 1963, 223 – 224.

²⁷⁴ *AAN* – *MSZ* – *Poselstwo RP Vieden*, S. 30 dok. 3/45, P. III. 1/R/5, Atena, 27. 10. 1933.

problemi grčke vanjske politike jer bi problemi jugoslavensko-bugarskog zblizavanja i odnosa između Sofije i Male antante dospjeli pod kontrolu ostalih država na Balkanu. Na taj način, u suradnji s Ankarom i Bukureštom Atena bi mogla kontrolirati, odnosno spriječiti sve negativne tendencije koje sa sobom donose obje alternativne razvoja na Balkanu. Nakon stanovite neodlučnosti koja se zapažala tijekom Titulescuova posjeta Ankari, Grčka se počinje intenzivnije zanimati za stvaranje Balkanskog pakta. O tome svjedoči i posjet generala Kondylisa Jugoslaviji, u studenome 1933, koji je imao za cilj da ispita kako daleko se došlo u jugoslavensko-bugarskom zblizavanju.²⁷⁵ Mnogo važniji je put grčkog ministra vanjskih poslova Maximososa u glavne gradove evropskih velesila. Trebalo je ocijeniti stav velikih sila prema aktivnosti na Balkanu. Već sama činjenica da Maximos polazi na takav put narušava u najvećoj mogućoj mjeri nastojanje da se ograniči intervencija velikih sila. Ujedno Maximos govori o Balkanskom paktu kao o praktički svršenoj stvari i time neposredno utječe na daljnji razvoj pregovora između država na Balkanu.

Svoj kružni put započinje ministar vanjskih poslova Grčke susretom s Jevtićem u Zagrebu. U to je vrijeme Grčka podosta uznemirena reprezentativnim dočekom koji je Beograd priredio Borisu, pa Maximos želi u prvom redu službenu potvrdu da se jugoslavensko-bugarsko zblizavanje ne odvija nauštrb Grčke. Ujedno je grčki ministar davao Jevtiću podršku u vezi s predstojećim razgovorima koje će voditi u Rimu.²⁷⁶

Prva stanica Maximosova puta po glavnim gradovima nekih velesila bio je Pariz, gdje je 26. prosinca vodio razgovore s Paul-Boncourom. Obavijestio je francuske političare o tome da je Grčka odlučila potpisati Balkanski pakt i pridobiti za nj i Bugarsku. Pritom je tvrdio da je Atena spremna i na neke ustupke, samo da Sofija pristane na Balkanski pakt. Kad je u razgovoru došao red na izlazak prema Egejskom moru, Maximos nije našao nikakva rješenja i praktički je odbio sličnu alternativu. Prema Legerovim informacijama, u Parizu su Maximosu preporučili da učini sve kako bi ipak pridobio Bugarsku. Nisu pokazivali slaganje s paktom između četiriju balkanskih država i spremni su zauzeti određeni stav tek nakon opredjeljenja Jugoslavije i Rumunjske.²⁷⁷

U Londonu, pak, ministar vanjskih poslova V. Britanije nije se želio otvoreno izjasniti o stavu prema problemima na Balkanu. Bugarskom poslaniku Hadžimiševu savjetuju da će biti dobro ako se Bugarska potruži da pronađe neku formulaciju, koja bi joj omogućila pristupanje paktu.²⁷⁸ Maximosu daju u Foreign Officeu do znanja da V. Britanija ne smatra sporazum na Balkanu potpunim bez sudjelovanja Bugarske. Kada je grčki ministar vanjskih poslova uvjerio britanske političare da Atena nije protiv ulaska Bugarske u

²⁷⁵ AMZV, PZ, Beograd br. 78, 17. 11. 1933.

²⁷⁶ Geshkoff, cit. d., str. 211; DDF – 1 – V, dok. 240, str. 482.

²⁷⁷ CDIA, f. 176, op. 6, a. e. 2435, str. 15 – 16, Pariz, 12. 1. 1933.

²⁷⁸ CDIA, f. 176, op. 6, a. e. 2435, str. 24 – 25, Cirkularni telegram Mušanova, Sofija, 18. 1. 1933.

pakt, u Foreign Officeu nisu više imali nikakve primjedbe na stvaranje Balkanskog pakta.²⁷⁹

Početak siječnja dolazi u Rimu do susreta Maximos – Mussolini. Maximos izvješćuje Mussolinija da su balkanske države odlučile sklopiti pakt o osiguranju granica. Mussolinijev odgovor je bio neodređen. U razgovoru s Maximosom Duce se zadržao prvenstveno na pitanju odnosa između Balkanskog pakta i Male antante. Grčki ministar vanjskih poslova uvjerio je Mussolinija da se ne radi o pravnom ili formalnom priključenju balkanskih država Maloj antanti.²⁸⁰ Iz razgovora je Maximos zaključio da Rim nema ništa protiv pripremanog pakta i javno je obznanio njegovo potpisivanje. U biti Italija se nije slagala s paktom i Mussolini je čak smatrao da je pakt uperen protiv interesa Italije. U tadašnjoj situaciji Mussolini nije davao Maximosu nikakve savjete niti prijedloge.²⁸¹

Maximosov put se u prvi tren mogao doimati kao potpuno uspješan, to više što je u Rimu izjavio da će pakt biti potpisan u najskorije vrijeme. I zaista, uspjeh je postigao već samim tim što nije istupao protiv sudjelovanja Bugarske, već je pokazivao interes da ona prihvati sudjelovanje u Balkanskom paktu. Svako od velesila pružio je upravo one garancije koje su one željele. Unatoč tome, bilo je očito da Bugarska ne pristaje na klauzule o garantiranju granica. Maximosu je morala biti ta činjenica poznata i zato sva njegova uvjeravanja o nastojanju da se pridobije Bugarska nemaju nikakva značenja i služe samo kao dokaz uspješno obavljenog posjeta. Pregovori u kojima želi dobiti Mussolinijevu suglasnost izazvali su negodovanje u Jugoslaviji. Jevtić je nezadovoljan i Maximosovom izjavom da se pakt neće odnositi na Albaniju.²⁸²

Bez obzira na sve ove činjenice, evropska javnost je doznala da će na Balkanu u najskorije vrijeme doći do regionalnog sporazuma. Ali u završnoj fazi priprema odnosi između zemalja potpisnica znatno su se zaoštrili, unatoč njihovom savezništvu u Maloj antanti.

14. Konferencija Male antante u Zagrebu

Gledišta članica Male antante o ciljevima, načinu i organizaciji, te značenju novog regionalnog bloka na Balkanu postepeno se sve više razlikuju i dovode do zaoštavanja u odnosima između Jugoslavije i Rumunjske. Osnovni uzrok leži u različitom pristupu problemu Bugarske, a uskoro, u drugoj polovici siječnja 1934, i problemu Albanije.

Rumunjska želi sklopiti Balkanski pakt što prije. Titulescu je od svojeg posjeta Sofiji i od pregovora s Borisom i Carolom krajem listopada 1933. na Dunavu uvjeren da daljnji pregovori s Bugarima nemaju više nikakva smisla. To je bio realan stav, s obzirom na to što Bugarska nije mogla ni u ko-

²⁷⁹ Nejkov, P.: cit. d., 224.

²⁸⁰ AMZV, PZ, Rim, br. 2, 7. 1. 1934.

²⁸¹ CDIA, f. 176, op. 6, a. e. 2435, str. 24 – 25, Cirkularni telegram Mušanova, Sofija, 18. 1. 1934.

²⁸² DDF – 1 – V, dok. 240, str. 483.

jem slučaju pristati na Titulescuove koncepcije. Stav Rumunjske je dakako pod utjecajem općih i specifičnih ciljeva i potreba Bukurešta. Razvoj događaja na Balkanu krajem 1933. i početkom 1934. uvjerio je Titulescu da je obrambeni pakt optimalno rješenje, koje u potpunosti odgovara interesima Rumunjske. Sve bolji jugoslavensko-bugarski odnosi i posjet Borisa Beogradu, polovinom prosinca, izazvali su buru negodovanja i porast strahovanja od slavenske prevlasti na Balkanu. Razvoj događaja dopijeva do stadija kada je moglo biti ugroženo i savezništvo Male antante. Čehoslovački poslanik u Rumunjskoj J. Šeba upozoravao je krajem prosinca 1933. da je »za sigurnost Male antante potrebno uzeti u obzir i tu okolnost, do kakvih bi promjena došlo u politici Rumunjske u slučaju da se ostvari neki bliskiji jugoslavensko-bugarski ugovor. Treba razmisliti ne bi li eventualni ugovor djelovao na Rumunjsku odbojno te bi potražila drugu orijentaciju. Iskustva s Avarescovom vladom trebaju biti opomena.«²⁸³ Slične opomene pristižu često iz Rumunjske, tako da su i u Pragu prihvatili Titulescuovu koncepciju Balkanskog pakta, dakako uz neprekidna nastojanja ČSR-a da se Sofija pridobije za regionalni sporazum na Balkanu.

Krajem studenoga i tijekom prosinca Titulescu je pripremio prijedlog Balkanskog pakta. U donošenju točnih formulacija sudjeluje i Politis. Prilikom susreta s E. Benešom u Košicama, 11. prosinca 1933. Titulescu je obavijestio ministra vanjskih poslova ČSR-a o rezultatima puta u Sofiju, Ankaru i Atenu;²⁸⁴ posjet je poprimio karakter antirevizionističke manifestacije Male antante. Tijekom prosinca ministar vanjskih poslova Rumunjske precizirao je ciljeve novog balkanskog sporazuma i putem u Košice je J. Šebi naglašavao slijedeće: »U slučaju komplikacija u srednjoj Evropi i mi i Jugoslavija moramo čuvati leđa od Bugarske. Za to mi je potpuno dovoljan Balkanski pakt četvorice, jer će Grčka i Turska biti u stanju zadržati Bugarsku, te bi Rumunjska i Jugoslavija imale slobodne ruke za srednju Evropu što će biti potrebno ne samo zbog Mađarske.« Prateći takve tendencije, Titulescu naglašava potrebu brze akcije jer prema njegovu mišljenju Italija pokušava u Turskoj i Grčkoj spriječiti sklapanje novog pakta. Istodobno upozorava da se za mjesec dana situacija može promijeniti a Ankara i Atena mogle bi se naći u talijanskom lageru.²⁸⁵ Nije bitno da se može sumnjati u realnost posljednje pretpostavke, već je bitno to da Titulescu želi provesti ideju o stvaranju pakta između četiriju balkanskih država. Upravo u tom pravcu pojavljuju se neslaganja između Beograda i Bukurešta što se izrazilo i za vrijeme konferencije Male antante u Zagrebu, a kasnije i na završnim pregovorima o Balkanskom paktu.

Poslije posjeta Borisa i Mušanova Beogradu u prosincu 1933, jugoslavenski politički krugovi nastoje dobiti na vremenu da stvore uvjete za ulazak Bugarske u pripremani regionalni sporazum u jugoistočnoj Evropi. Tijek pregovora sa Sofijom do te je mjere već vezao Jugoslaviju da je Beograd morao respektirati bugarsko stanovište. Nisu samo moralne obveze bile odlučujuće.

²⁸³ AMZV, PZ, Bukurešt br. 93, 30. 12. 1933.

²⁸⁴ AMZV – Kabinet 1933, br. 4820, 12. 12. 1933.

²⁸⁵ AMZV, PZ, Bukurešt br. 93, 30. 12. 1933.

Jugoslaviji je stalo do dobrih odnosa s Bugarskom prvenstveno zbog Italije, jer bi Sofija u slučaju izolacije mogla tražiti bliskije kontakte s Rimom. U jednom dijelu beogradskih krugova postojale su i šire koncepcije, koje su trebale dovesti do stvaranja jedinstvene države južnih Slavena. B. Purić je takve planove formulirao pred poljskim poslanikom u Beogradu na slijedeći način: »Za Jugoslaviju prvu etapu predstavlja unutrašnja konsolidacija, dakle zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca, a poslije će moći nastupiti drugi moment, priključenje Bugarske. Tako ujedinjeni i oslanjajući se na Jadransko i Crno more s pristupom Egejskome moru, svi južni Slaveni postat će isključivi vladari Balkanskog poluotoka, dok će druge države koje zauzimaju male prostore imati malen utjecaj.²⁸⁶

Hegemonističke ambicije jednog dijela jugoslavenskih krugova ne treba u to vrijeme precjenjivati mada ih treba uzimati u obzir. U to vrijeme važnija su pitanja koja stoje u konkretnoj vezi s razvojem situacije na Balkanu, napose težnja da se pronade način da se pridobije Bugarska za ideju regionalnog bloka. Jevtić je već u vrijeme Borisova posjeta Beogradu govorio o potrebi iznalaženja neke formulacije koja bi zadovoljila Bugarsku. Tijekom siječnja pošao je i dalje i u razgovoru s Naggiarom (18. siječnja) izjavljuje da bi po njegovu mišljenju bilo bolje ako u budućem paktu umjesto termina »garancija teritorijalnog status quo-a« bude riječ o garanciji sigurnosti ili o jamstvu a u ugovoru bi bila klauzula o nenapadanju s definicijom narušioa mira.²⁸⁷ Ako Bugarska ne pristane niti na takve uvjete, potpisao bi se pakt četvorice.

Situacija u Jugoslaviji mijenja se pod pritiskom saveznika relativno vrlo brzo i 20. siječnja Jevtić u razgovoru s KJoseivanovom više ništa ne govori o deklaraciji, koja je bila spominjana za vrijeme Borisova posjeta Beogradu, niti o paktu o nenapadanju, već govori samo o balkanskom sporazumu. Uvjera bugarskog poslanika da će učiniti sve kako bi se balkanske države su glasile s time da Bugarska pristupi kasnije.²⁸⁸ Jevtić smatra da treba pričekati s pristupanjem Bugarske s obzirom na stav javnog mnijenja u toj zemlji. Time bi se ujedno spriječio pad Mušanovljeve vlade, odnosno opasnost od atentata na vladu i cara.²⁸⁹ Istodobno Jevtić i Purić stavljaju KJoseivanovu do znanja da ne mogu prihvatiti zblizavanje s Bugarskom kao glavnu alternativu, a odbiti Balkanski pakt. Kao glavni argument navode sumnju koju bi izazvalo jugoslavensko-bugarsko zblizavanje u ostalim zemljama. Posebno bi se učvrstile sumnje da su se za vrijeme Borisova boravka u Beogradu vodili tajni razgovori o promjeni sadašnjeg poretka na Balkanu. U tom slučaju može se očekivati da će Grčka i Turska potpasti pod utjecaj Italije što predstavlja opasnost i za Bugarsku i za Jugoslaviju. Nadalje, Jevtić nije isključio mogućnost da bi istodobno mogle nastati komplikacije u Maloj antanti te bi narušile bit ovog savezništva. Purić je u svojim argumentima išao još dalje i tvrdio da bi se Turska i Grčka, ako Jugoslavija ne potpiše Balkanski pakt,

²⁸⁶ AAN – MSZ – Poselstwo RP Atena, f. 62–67, Beograd 17. 11. 1934. Purić je nadalje rekao: »Geslo i središte takve politike je slavenstvo i srodstvo koje se tako spontano i elementarno očitovale već u prvim kontaktima između Srba i Bugara, ove jeseni.«

²⁸⁷ DDF – 1 – V dok. 240, str. 482.

²⁸⁸ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2530, str. 1–3, Beograd, 20. 1. 1934.

²⁸⁹ Campus, E.: cit. d. str. 112.

obratile Italiji i time bi nastali preduvjeti za stvaranje jedinstvenog neprijateljskog bloka sve od Crnog do Jadranskog mora.

Rumunjska bi se priklonila Njemačkoj i tako bi razbila Malu antantu. Jugoslavija bi se našla izolirana bez nade na podršku Bugarske u čiju iskrenost sve do sada nije bilo vremena da se uvjeri.²⁹⁰ Unatoč spomenutim argumentima niti kasnije Beograd ne odbacuje planove da ugovore o sigurnosti zamijeni paktom o nenapadanju. Francuski poslanik u Beogradu Naggiar rekao je Kjoseivanovu, očito na osnovi svoga razgovora s Jevtićem od 18. siječnja: ako Bugarska nagovori Titulescu da odustane od klauzule o garanciji, Jugoslavija će se složiti.²⁹¹

Pod utjecajem svih spomenutih razloga u Beogradu su izradili koncepciju Balkanskog pakta uz sudjelovanje šest država. Jugoslavija je odbila prijedlog Bugarske za direktni sporazum između Sofije i Beograda, koji bi osiguravao granice obiju država,²⁹² te predlaže da se u novi regionalni sporazum primi i Albanija. S tom alternativom u Beogradu prvobitno nisu računali. Izbila je u prvi plan nakon što je Maximos, želeći se dopasti Talijanima, izjavio da se sa sudjelovanjem Tirane u paktu ne računa. Na neki način izjava grčkog ministra vanjskih poslova znači slaganje sa stanovitim protektoratom Italije nad Albanijom što bi isključilo mogućnost osiguranja granica na tom području. Povećala bi se mogućnost talijanske intervencije u poslove balkanskih država i tako bi oslabile tendencije da se smanji utjecaj velikih sila na Balkanu. Takav razvoj situacije ni u kom slučaju nije bio za Jugoslaviju prihvatljiv. Na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu 22. i 23. siječnja Jevtić je istupio sa zahtjevom da se i Albanija priključi regionalnom sporazumu na Balkanu. Prije zasjedanja Stalnog savjeta došlo je do susreta Titulescu — Jevtić prilikom kojeg jugoslavenski ministar vanjskih poslova traži da se omogući pristup Albanije Balkanskom paktu. Titulescu je telefonski obavijestio Maximosa i dobio njegovu privolu. Problem je međutim bio složeniji. Na zasjedanju Stalnog savjeta Titulescu je bio protiv momentalnog priključivanja Albanije vjerojatno zbog stava Italije. Nasuprot tome Jevtić je iskoristio situaciju i tražio da se »pakt formulira na taj način da se zaobide isključivanje Albanije«. Na Titulescuov prijedlog, trojica ministara odlučila su u pitanju Bugarske da će se ministar vanjskih poslova Rumunjske prilikom Borisova posjeta Bukureštu (krajem siječnja) interesirati kod Mušanova »za stanište bugarske vlade u vezi s Balkanskim paktom, a posebice da li je spremna pristupiti paktu. Ako bugarska vlada odbije da pristupi paktu, Titulescu će izvijestiti Mušanova o njegovu skorom potpisivanju. Ukoliko pristane na pakt, garanciju granica i teritorijalni status quo, Titulescu će Mušanovu predložiti tekst pakta.«²⁹³

Stalni je savjet prihvatio tekst predloženog Balkanskog pakta, koji su već četiri države prodiskutirale na prethodnim savjetovanjima. Ali, to pitanje

²⁹⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2530, str. 1—3, Beograd, 20. 1. 1934.

²⁹¹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 40, cirkularni telegram Mušanova, Sofija, 23. 1. 1934.

²⁹² DDF—1—V, dok. 290, str. 556.

²⁹³ AMZV, fond Mala antanta, »Procès verbal« sa zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu 22. — 23. 1. 1934, bez broja.

ipak nije skinuto s dnevnog reda, jer nakon razgovora s kraljem Aleksandrom, 23. siječnja jugoslavenska vlada traži:

»1. Jugoslavenska vlada zahtijeva da se politički pakt dopuni klauzulama, koje će obuhvatiti i vojne garancije. Jednostavan pakt ne donosi Jugoslaviji ništa efektivno i nije za nju od primarne važnosti.

2. Jugoslavenska vlada traži od gospodina Titulescua da upozna s tim zahtjevom tursku i grčku vladu, da bi u slučaju prethodnog sastanka četiriju ministara vanjskih poslova, koji gospodin Titulescu namjerava sazvati za 2. veljače 1934, mogla biti izvršena razmjena dokumenata koji bi obuhvaćali obveze kasnijih vojnih konvencija.

3. Jugoslavenska vlada predlaže da se pakt ograniči na nekoliko godina, npr. pet godina. Titulescu je izjavio da prima takvo ograničenje samo u vezi s vojnim konvencijama, ali predlaže da se valjanost političkog pakta ne ograničava.

4. Jugoslavenska vlada želi da se zaključi pakt i moli gospodina Titulescua da prilikom posjeta bugarskog cara Rumunjskoj naglasi odluku četiriju balkanskih država da bezuvjetno potpišu pakt, i to u najskorije vrijeme.«²⁹⁴

Nakon završenih razgovora s Aleksandrom, Stalni je savjet zaključio da »pakt ima biti eventualno dopunjen vojnim klauzulama i vremenski ograničen i u principu tako sastavljen da omogući pristupanje Albanije i Bugarske«. U telegramu sa zasjedanja u Zagrebu E. Beneš nadalje kaže da u slučaju da Albanija i Bugarska ne pristupe Balkanskom paktu, »pakt će biti dođue potpisan i bez njih, ali obje će države imati rezerviran ulazak i nastaviti će se i nadalje politikom zbližavanja sa Sofijom.«²⁹⁵

Iz čehoslovačkog izvještaja se vidi da Jevtić u Zagrebu nije ništa govorio o mogućnosti da se obrambeni pakt zamijeni klauzulama o nenapadanju kao što je o tome govorio 18. siječnja s Naggiarom. Ponovno je spomenuo to pitanje 29. siječnja, pitajući francuskog poslanika ne bi li bilo bolje zaključiti pakt o nenapadanju uz dodatak Politisovih klauzula o teritorijalnom status quo-u, ali bez klauzule o jamstvu.²⁹⁶ Jevtić pretpostavlja da bi takva formula bila za Bugarsku prihvatljivija a ujedno bi omogućila da se pridruži i Albaniji bez reakcija u Italiji. Sve to dokazuje da se Jugoslavija ne može odlučiti, ali istodobno želi iz trenutačne situacije izvući maksimalnu korist u pogledu sigurnosti Beograda protiv agresivne politike Rima. To se očitovalo u Zagrebu ne samo pristajanjem na predloženi obrambeni pakt četiriju država, već i dodavanjem vojnih klauzula. S druge strane postoji i ideja o paktu četvorice na osnovi ugovora o nenapadanju. Na pregovorima u Zagrebu Jevtić je u interesu Jugoslavije naglašavao tek opću tendenciju da se pridobije Bugarska za pakt, da ne bi izazvao protivljenje Titulescua i da dobije njegovu suglasnost i u pitanjima Albanije. Kako pokazuje četvrta točka zahtjeva jugoslavenske vlade u Beogradu Jevtić je želio izvršiti i stanoviti pritisak na Sofiju, odnosno taktički je tako postupao da bi sva odgovornost za stvaranje Balkanskog pakta bez sudjelovanja Bugarske pala na Rumunjsku i Titulescua, koji je imao u Bukureštu voditi pregovore s Mušanovom. Cilj je Jugoslavije bio da

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 21. – 35, Prag, 24. 1. 1934.

²⁹⁶ DDF – 1 – V, dok. 290, str. 557.

osigura u svakom slučaju maksimalno jamstvo i spriječi da ne dođe do pogoršanja odnosa sa Sofijom u slučaju da bude potpisan samo četvorni sporazum.

Važan je uzrok takva postupka i pitanje Albanije. Jugoslavija već tijekom dvadesetih godina s nepovjerenjem prati učvršćivanje talijanskog utjecaja u Albaniji. Strahovanja da bi Rim mogao iskoristiti teritorij Albanije za agresiju na Jugoslaviju bila su realna. Italija se koncentrirala na političko-ekonomski prodor u Albaniju, želeći stvoriti bazu za svoju ekspanziju i ugroziti Jugoslaviju s boka.²⁹⁷ U tom je pogledu vrlo značajno potpisivanje pakta između Rima i Tirane 1926, kojim je Italija garantirala politički i teritorijalni status quo u Albaniji.²⁹⁸ Početkom tridesetih godina Italija je u više navrata ponudila Albaniji da stvori carinsku uniju, pa to čini i krajem 1932.²⁹⁹ Jugoslavija se u borbi protiv carinske unije nije znatnije eksponirala i prepuštala je inicijativu V. Britaniji i Francuskoj. U vezi s tim incident u Trogiru interpretirao se kao nastojanje Italije da svrati pozornost na komplikacije između Beograda i Rima i dotle iskoristi situaciju za stvaranje carinske unije s Albanijom.³⁰⁰

Talijanski projekt je propao već u siječnju 1933. kad je uspostavljena vlada Pandelija Evangelija. Ali odlučujuću ulogu za neuspjeh talijanskih planova ima protivljenje V. Britanije i Francuske.³⁰¹

Neuspjeh projekta carinske unije, ekonomske poteškoće izazvane svjetskom gospodarskom krizom te strahovanja Jugoslavije da će Italija prodrijeti u Albaniju dovode već početkom 1933. do intenzivnijeg zbližavanja između Beograda i Tirane.³⁰² U Albaniji postepeno slabi talijanski utjecaj, a to se očituje i u opozivu mnogih Talijana s njihovih funkcija u vojsci i sl. Kralj Ahmed Zogu počinje pokazivati velik interes za suradnju s Francuskom, jer je trebao financijska sredstva da riješi tešku gospodarsku situaciju. Ujedno pokazuje interes i za zbližavanje i suradnju s Jugoslavijom i Malom antantom. U isto vrijeme i Beograd pokazuje interes da pruži financijsku pomoć Albaniji. Ali, takvi prijedlozi nisu vodili pozitivnim rezultatima. U Parizu pokazuju da zbog Albanije ne namjeravaju zaoštriti svoje odnose s Italijom i savjetuju Tirani da se s molbom za financijsku pomoć obrati Ligi naroda.³⁰³ Jugoslavenska vlada nastoji pridobiti Tiranu za plan na osnovi kojeg bi Albanija proglasila neutralnost pod zaštitom Lige naroda čime bi se ograničio talijanski utjecaj u toj zemlji a sama Jugoslavija izmakla bi financijskim žrtvama.³⁰⁴ Postupci Jugoslavije i Francuske, napose njihova neodlučnost, nisu djelovali pozitivno na politiku kralja Ahmeda Zogua i Albanija traži i druga rješenja za svoju političku situaciju. U jesen 1933. dolazi s prijedlogom

²⁹⁷ Avramovski, Ž.: *Balkanske zemlje i velike sile 1935 – 1937*, Beograd 1968, 9.

²⁹⁸ Jovanović, J. M.: cit. d. I. svezak, 260.

²⁹⁹ AMZV, Prispjeli telegrami br. 662, Tirana, 19. 12. 1932; Ibidem, Prispjeli telegrami br. 672, Bukurešt, 23. 12. 1932.

³⁰⁰ OL – Kum. pol. 1933 – 16/27 – 65, Beograd, 6. 1. 1933.

³⁰¹ Avramovski, Ž.: *Ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine, Istorija XX veka, Zbornik radova V*, Beograd 1963, 183.

³⁰² Vinaver, V.: *O neuspjehu jugoslavensko-albanske trgovine 1929 – 1934. godine, Gjurmine albanologjike*, № 2, Priština 1969, 172.

³⁰³ DDF – 1 – III, dok. 329, 407, str. 471, 589 – 590.

³⁰⁴ Avramovski, Ž.: *Ekonomska penetracija ...* str. 185.

da će se pripojiti grčko-turskom paktu od 14. rujna 1933,³⁶⁶ ali pokušaj nije uspio. U tako složenoj situaciji Atena i Ankara ne žele da se i u tom pravcu angažiraju protiv Italije.

U vezi s pripremom i skorim potpisivanjem Balkanskog pakta Jugoslavija ispituje mogućnost da i Albanija pristupi pripremanom regionalnom sporazumu. Vijesti iz Tirane nisu bile negativne, ali albanski političari traže da ih Jevtić bliže obavijesti o ciljevima pakta.³⁶⁷ Nakon potpisivanja Balkanskog pakta Albanija »intimno želi da pristupi Balkanskom paktu, što bi značilo prvi korak u nastojanju da se ograniči utjecaj Italije«. ³⁶⁷ Ali, albanska vlada nije prihvatila nikakvu definitivnu odluku. Ujedno se pribojavala obveze da neće moći potpisati dvojne ugovore bez suglasnosti ostalih potpisnika pakta.³⁶⁸

Problem Albanije, slabljenje talijanskog utjecaja u toj zemlji, te eventualno sudjelovanje Tirane u Balkanskom paktu, veoma su složena pitanja, rješenje kojih, dakako, nije ovisilo samo o nazorima i tendencijama ove zemlje i planovima Jugoslavije, odnosno ostalih država na Balkanu. Tijekom 1933. pogoršala se ekonomska situacija u Albaniji, a pritisak Italije sve više raste. Tirana tada nastoji poboljšati odnose s Jugoslavijom, te učvrstiti gospodarske kontakte s Čehoslovačkom i Grčkom. U Beogradu pokušavaju ograničiti utjecaj Italije gospodarskom pomoći, ali to se moglo realizirati samo većim angažmanom V. Britanije i Francuske. Ovi pokušaji pojavljuju se upravo tada kada se priprema i realizira prijedlog Pakta četiriju velesila, tako da je pitanje Albanije moglo automatski postati problemom »velike« politike, tj. moglo je narušiti odnose između zapadnih velesila i Italije što u Londonu nisu nikako željeli. Iz tog aspekta treba promatrati i pitanje ulaska Albanije u Balkanski pakt. Na savjetovanju u Beogradu 3. i 4. veljače četiri su države odlučile da pošalju u Tiranu kopiju prijedloga za Balkanski pakt, ali s obzirom na postojeće odnose između Italije i Albanije smatraju da pristupanje Tirane regionalnom sporazumu nema naročite vrijednosti. Istodobno savjetuju albanskoj vladi da pristupi londonskoj konvenciji o definiciji napada što bi trebalo pokazati kakve su sve njezine mogućnosti u danoj političkoj situaciji.³⁶⁹ Članovi novog sporazuma ostavili su Albaniji mogućnost da pristupi Balkanskom paktu i kasnije.

15. Završne pripreme i potpisivanje Balkanskog pakta

Krajem 1933. i početkom 1934. vanjska politika Turske ima i nadalje prorevizionistički karakter. Pod izrazitim utjecajem govora V. M. Molotova i M. M. Litvinova od 28. i 29. prosinca 1933. formirao je turski predsjednik vlade İsmet-paša stav Turske prema reviziji mirovnih ugovora i problemima razoružanja. Predsjednik tumači nastojanje da se provedu ispravci granica ne samo kao politiku revizionizma već i kao težnju da se nasiljem i vojnim pu-

³⁶⁶ DDF – I – V, dok. 141, str. 278.

³⁶⁷ AMZV, Prispjeli telegrami br. 44, Tirana, 23. 1. 1934.

³⁶⁷ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2461, Tirana, 10. 2. 1934.

³⁶⁸ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 79, Tirana, 7. 2. 1934.

³⁶⁹ DDF – I – V, dok. 336, str. 639 u bilješki.

tem postigne nova teritorijalna podjela na kontinentu. U takvoj situaciji Turska se sve više slaže u shvaćanju razvoja u Evropi s Francuskom i kako uvjerava Ismet-paša sovjetskog poslanika u Ankari Suritza i s politikom SSSR-a. Turski predsjednik vlade smatra da su »upravo države koje šire ideju o reviziji onaj faktor koji ugrožava mir.«³¹⁰ U tom razdoblju Turska je za najakutniju opasnost smatrala talijansku politiku. Ismet-paša je u razgovoru sa Suritzom (27. siječnja) jasno pokazao da Turska nije u Balkanski pakt ušla s prevelikim oduševljenjem. Nastojao je stvoriti dojam da Turska nema drugog izlaza, jer bi u slučaju da ga je odbila dospjela u jugoistočnoj Evropi u izolaciju.³¹¹ Slične tendencije možemo naći u to vrijeme i u izjavama R. Arasa. Očito je da su na pozicije Turske utjecale ograde Sovjetskog Saveza prema pripremanom savezu, negativni stav Italije, te izjave V. Britanije da u pakt treba učlaniti i Bugarsku.

Turska na sve strane izjavljuje kako želi da i Bugarska sudjeluje u paktu. Diplomati u Ankari imaju dojam da je R. Aras u pitanju Balkanskog pakta veoma rezerviran.³¹²

Tijekom druge polovice siječnja turska vanjska politika ponovno stoji pred pitanjem budućeg uređenja Balkanskog pakta, tj. da li će u paktu sudjelovati samo četiri ili pet država. To je imalo za posljedicu da su u Ankari s jedne strane prihvaćali i podržavali prijedloge koje je iznio Jevtić na konferenciji Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu i suglasili su se s vojnim konvencijama budućeg sporazuma, a s druge strane su pokazivali interes da se za Balkanski pakt pridobije i Bugarska. Ismet-paša i R. Aras uvjeravali su bugarskog poslanika Antonova (22. siječnja) da Turska nije prestala s nastojanjima da i Bugarska pristupi paktu. Pritom su naglasili da je turska vlada spremna razmotriti sve uvjete koji bi omogućili bugarskoj vladi da pristupi Balkanskom paktu i da će podržavati zahtjeve Sofije. R. Aras pošao je još dalje i nije Antonovu spominjao osiguranje granica, već je govorio o bazi »za garantiranje sigurnosti ili jednostavnije rečeno o spokoju na granicama i bazi za ispunjenje odredaba ugovora i svih prava (podrazumijeva se Neuillyskog) koje nam on pruža kad se isključe sva vojna pitanja« — javlja poslanik u Sofiju. R. Aras pretpostavlja da će s tom formulacijom uspjeti u Grčkoj i izrazio je nadu da će pridobiti Rumunjsku. Prema njegovu mišljenju Jugoslavija nema razloga da bude protiv. Također je zahtijevao da Bugarska formira svoje zahtjeve i obećao je da će ih podržati.³¹³

Prije odlaska R. Arasa na zasjedanje u Beograd, koje se imalo održati 3. i 4. veljače, turska je vlada imala dva tajna sastanka. Između ostalog govorilo se i o tome da li treba ministar vanjskih poslova putovati u Beograd preko Bukurešta ili Sofije. Govorilo se i o posljednjem pokušaju da se utječe na Bugarsku unatoč tome što su za vrijeme posjeta Bukureštu Boris i Mušanov (25. do 27. siječnja 1933) odbili potpisati regionalni pakt o garantiranju granica. Nakon konzultacije s Titulescuom, otputovao je R. Aras u Beograd preko Bu-

³¹⁰ DVP SSSR, XVII, dok. 1, str. 13–14.

³¹¹ Ibidem.

³¹² CDIA, f. 176, po. 6, a.e. 2435, str. 66–67, Ankara, 28. 1. 1934.

³¹³ CDIA, f. 176, op. ž, a.e. 2435, str. 35, Ankara 22. 1. 1934.

kurešta.³¹⁴ Spomenute činjenice u biti nisu utjecale na stav Turske. O tome svjedoči i razgovor R. Arasa koji je vodio za vrijeme kratkog prekida u glavnom gradu Rumunjske s čehoslovačkim poslanikom. Turski ministar vanjskih poslova izjavio je da »na pregovorima o Balkanskom paktu jasno istupaju dvije politike: rumunjsko-grčka, koja suviše žuri i želi Balkanski pakt pod svaku cijenu pa makar se radilo i o četvornom sporazumu bez Bugarske; druga skupina, jugoslavensko-turska opreznija je i radije ne žuri toliko ako bi time mogla postići pristupanje Bugarske«. Turski ministar vanjskih poslova je nadalje rekao da ne smatra dogovaranja svršenima. Dao je do znanja da će predložiti Beogradu da se učini posljednji pokušaj kako bi se pridobila Bugarska na osnovi nove formule. O tom je pitanju Šeba izvještavao: »Na upozorenje da je Mušanov ponudio bilateralni pakt o nenapadanju odgovorio je R. Aras da to ovisi o tome što Bugarska misli pod pojmom nenapadanja. Ako je spremna prihvatiti definiciju o nenapadanju na taj način kao što je bilo odlučeno u Londonu 4. srpnja 1933 (bilješka V. B.), moglo bi se govoriti o prihvaćanju novog pakta.«³¹⁵ Ovakvo Arasovo stanovište zaista je pažnje vrijedno, jer samo nekoliko dana prije toga rumunjsko-bugarski pregovori završili su bez rezultata. Prilikom posjeta Borisa i Mušanova Bukureštu, krajem siječnja 1933, trebalo je posljednji put pokušati pridobiti Bugarsku. Posjet vodećih bugarskih ličnosti planirao se već duže vrijeme, a trebalo je da ispita konačne mogućnosti pristupanja Sofije paktu. Tijekom pregovora Titulescu nije Mušanovu olakšao situaciju i svoje prijedloge je izložio veoma striktno i kategorično. Govorio je u ime četiriju balkanskih država i tražio je od predsjednika bugarske vlade da se suglasi s predloženim uvjetima regionalnog sporazuma. Obećao je da će Bugarska dobiti ekonomske olakšice, da će se riješiti sporni problemi s Rumunjskom i da će biti odobrena izgradnja mosta preko Dunava.³¹⁶

Titulescu je međutim odbio da dâ Mušanovu tekst pakta i samo mu je izdiktirao njegova dva načela; potvrda teritorijalnog status quo-a i uzajamno garantiranje balkanskih granica. Predsjednik bugarske vlade odbio je ove zahtjeve s obrazloženjem da »u povijesti ne postoji slučaj da jedan narod ponovno dobrovoljno potpiše natureni ugovor«. ³¹⁷ Mušanov je predložio da se potpiše bilateralni pakt o nenapadanju o sadržaju kojega se nije uopće govorilo jer je tu alternativu Titulescu a priori odbijao. Rezultati razgovora znače za Titulescu važan argument, tj. da se Bugarska ni uz koje uvjete ne namjerava suglasiti s ulaskom u Balkanski pakt koji bi garantirao postojeći teritorijalni status quo. Nakon što je u Turskoj i Grčkoj uspio s jugoslavenskim zahtjevima u pitanju vojne konvencije i garantiranja albanskih granica,³¹⁸ stekao je prije savjetovanja u Beogradu neobično jaku poziciju. Ali, da bi mogao realizirati svoju koncepciju, morao je voditi tešku bitku s jugoslavenskim vodećim ličnostima.

³¹⁴ AMZV, PZ, Ankara br. 1, 29. 1. 1934.

³¹⁵ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 8, 5. 2. 1934.

³¹⁶ Kuzmanova, N.: cit. d. 27.

³¹⁷ CDIA, f. 176, op. 6, a. 2435, str. 51 – 52; AMZV, PZ, Sofija br. 8, 2. 2. 1934; Ibidem PZ, Bukurešt br. 10, 7. 2. 1934.

³¹⁸ AMZV, Prispjeli telegrami br. 61, Bukurešt, 29. 1. 1934.

Uoči pregovora četiriju balkanskih država u Beogradu nastala je zanimljiva situacija, jer su u pitanjima forme budućeg Balkanskog pakta postojale bitne razlike između Jugoslavije i Turske s jedne, te Rumunjske i Grčke s druge strane. Dok Atena i Bukurešt pomišljaju samo na multilateralni pakt o uzajamnoj pomoći, koji bi garantirao teritorijalni status quo, Jugoslavija i Turska priklanjaju se dvjema alternativama. Obje države traže način i formu kako da uvrste Bugarsku u regionalni sporazum, tj. respektirale su protivljenje Sofije garanciji granica, dok su na drugoj strani bile suglasne s tendencijama Rumunjske i Grčke. O tome svjedoči Jevtićevo istupanje na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu i suglasnost Turske u vezi s vojnim konvencijama. Motivacija takvog postupanja Ankare i Beograda zbir je svih uzroka na koje smo skrenuli pažnju. Možemo reći da vrlo važnu ulogu igra strah od neuspjelih pregovora o stvaranju sporazuma u jugoistočnoj Evropi što bi moglo loše utjecati na cjelokupne prilike na Balkanu. Treba naglasiti da se istovjetnost, odnosno bliskost gledišta Jugoslavije i Turske odnosi samo na formu budućeg pakta, ali ne i na sve njegove ciljeve. U Beogradu i Ankari mnogo se govorilo o sklapanju svebalkanskog sporazuma na osnovi paktova o nenapadanju s dodatkom londonske klauzule o određivanju narušioaca mira, koja bi forma valjda bila prihvatljiva i za Bugarsku. S druge strane Jugoslavija ne želi provoditi ove prijedloge jer hoće učlaniti Bugarsku u Balkanski pakt i želi stvoriti uvjete za daljnje zbližavanje sa Sofijom. Beograd nastoji spriječiti izolaciju Bugarske, mada je mogao s pravom smatrati da će u zbližavanju sa slavenskim susjedom u slučaju potpisivanja Balkanskog pakta doći do prekida. I upravo ovdje leži osnovna razlika između stanovišta Jugoslavije i Turske mada su u Ankari protiv značajnijeg učvršćenja odnosa dviju slavenskih država. Slaganje, odnosno istovjetnost gledišta Beograda i Ankare u pogledu forme pakta ne igra odlučujuću ulogu u njihovim postupcima u završnoj fazi savjetovanja o regionalnom bloku. Turska je unatoč prethodnim deklaracijama i stanovitoj podršci jugoslavenskim zahtjevima u principu stajala na jednakim pozicijama kao Rumunjska i Grčka, jer je R. Aras bio potpuno svjestan kuda bi se usmjerio razvoj kada bi Beograd proveo svoju volju. I nastojanje da spriječi krah pregovora prisiljava turskog ministra vanjskih poslova da pristane na Titulescuovu koncepciju. Iz navedenih razloga bila je pozicija Titulescu i Maximosa uoči razgovora u Beogradu mnogo jača i ovdje treba tražiti uzroke njihova uspjeha. Pritom međutim treba naglasiti da Titulescuov prijedlog predstavlja unatoč mnogim nedostacima u ovoj etapi razvoja višu formu garancije sigurnosti i jamstva protiv revizionističke politike nego što je eventualni pakt o nenapadanju. Razgovori u Beogradu (3. i 4. veljače 1934) protekli su u vrlo napetoj atmosferi, a naročito oštre bile su kontroverzije između Titulescu i Jevtića, te Titulescu i kralja Aleksandra. Praktički, iza svih zahtjeva i prijedloga Rumunjske i Jugoslavije krije se pitanje odnosa prema Bugarskoj, tj. kako će se u budućnosti razvijati stav pojedinih zemalja, napose Jugoslavije, prema Sofiji. Svim sudionicima bilo je u interesu da se osigura teritorijalni status quo i bili su jedinstveni u nazorima da treba ovaj cilj postići zajedničkom akcijom, ali htjeli su to postići različitim načinima i metodama. I u takvim uvjetima Jugoslavija nastoji dobiti na vremenu da može nastaviti politiku zbližavanja s Bugarskom. Jevtić i Aleksandar ponovno istupaju sa zahtjevom za pakt o nenapadanju, pa

da i na taj način omogućće pristup Bugarske. U mnogo čemu i R. Aras podupire prijedloge Beograda, ali iz razloga koje smo već spomenuli čini to nedosljedno i neodlučno.³¹⁹ Prirodno je da su prijedlozi i zahtjevi Jugoslavije naišli na otpor Rumunjske i Grčke, pa je tijekom razgovora naglo skrenuo na pitanje jugoslavensko-bugarskih odnosa. Ovom konstatacijom nikako ne želimo umanjiti značenje diplomatskih i političkih nastojanja balkanskih država i ograničiti ih samo na rješavanje međusobnih neslaganja, te ignorirati mnoge pozitivne ciljeve država na Balkanu. U Beogradu međutim pristaju na mnoge zaključke samo iz obzira prema spomenutom problemu Bugarske. Otpor i strah Rumunjske od jugoslavensko-bugarskog zbližavanja, odnosno bilateralnog sporazuma, bio je tako snažan da je Titulescu prilikom ručka u rumunjskom poslanstvu u Beogradu 17. veljače, tj. u vrijeme nakon potpisivanja Balkanskog pakta, rekao Jevtiću: »Da ste zaista pomišljali na srpsko-bugarski sporazum, usprotivili bi se ne samo Turci, već i Grci. I ja osobno bih se usprotivio, s obzirom na čl. 6. Organizacijskog pakta Male antante.«³²⁰

Na sastanku u Beogradu nastale su prve komplikacije u vezi s trajanjem Balkanskog pakta. Titulescu je za »vječni« pakt, odnosno za vrijednost od najmanje 10 godina, dok je kralj Aleksandar za ograničavanje pakta s vrijednošću od najviše 5 godina. Na taj je način Jugoslavija željela zaštititi svoje odnose s Bugarskom u budućnosti. Neslaganja između Titulescu i Aleksandra u pogledu trajanja pakta idu tako daleko da kralj direktno okrivljuje rumunjskog ministra da želi samo svoj osobni uspjeh i zapostavlja opće interese.³²¹ To se očituje i u znatno složenoj formulaciji o dužini trajanja pakta.³²² Ovaj neobičan čl. 8. tajnog protokola Titulescu je komentirao francuskom poslaniku na slijedeći način: »Oni (Srbi) ne žele 'vječni' pakt, koji bi se uostalom mogao poništiti u bilo kojem trenutku. Ali, sada ih imam, jer sam klauzulu o poštovanju pakta tako redigirao da je se više nikada neće moći osloboditi.«³²³

Jugoslavenski političari bili su prisiljeni odustati od zamisli da se Bugarska pridruži paktu. Sofija se nije slagala i to je Mušanov jasno izjavio Titulescuu prilikom posjeta Bukureštu. Da je Bugarska potpisala eventualni ugovor o nenapadanju samo iz taktičkih razloga, bio bi ugrožen mir na Balkanu, a zajedno s njime i antirevizionistička politika. To su argumenti koji ne utječu samo na konačan stav Turske, već i Jugoslavije. Zbog toga, u novonastaloj situaciji i kralj Aleksandar i Jevtić nastoje da bude sporazum formuliran što preciznije, te dopunjen vojnim konvencijama, pa da na taj način vrijedi i ako napad balkanske države na državu-potpisnicu pakta bude izvršen zajedno s nebalkanskom državom i traže garancije za granice balkanskih država.³²⁴ Ostali sudionici pregovora u principu su usvojili jugoslavenske zahtjeve, što se i vidi po prihvaćenim obvezama.

³¹⁹ DDF – 1 – V, dok. 336, str. 638.

³²⁰ DDF – 1 – V, dok. 472, str. 893.

³²¹ DDF – 1 – V, dok. 403, str. 752.

³²² Nakon dvije godine trebalo je odrediti definitivno trajanje pakta. U tom vremenu sporazum se nije mogao poništiti. Ukoliko se ne bi u dvije godine odredio rok trajanja, pakt bi vrijedio pet godina a u narednom bi se razdoblju automatski produljivao. AMVZ, Prispjeli telegrami br. 81, Beograd, 7. 2. 1934.

³²³ DDF – 1 – V, dok. 403, str. 753.

³²⁴ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 17, 6. 3. 1934; DDF – 1 – V, dok. 336, str. 639.

Turska, Grčka, Jugoslavija i Rumunjska parafirale su u Beogradu više dokumenata, koje su kasnije svečano potpisale u Ateni, 9. veljače 1934. Tekst pakta koji je od prihvaćenih dokumenata jedini objavljen, sadržava preambulu i tri člana. U preambuli, osim pozivanja na Briand-Kellogov pakt i na Ligu naroda, države-potpisnice izražavaju spremnost da uvažavaju dogovorene obveze i sačuvavaju dosadašnji teritorijalni poredak na Balkanu. Član prvi određuje da četiri države »međusobno garantiraju sve svoje balkanske granice«. Član drugi obvezuje ih da će se »dogovoriti o mjerama, koje bi bilo nužno poduzeti ako budu tangirani njihovi interesi u okviru tog sporazuma«. Nadalje, da neće poduzimati nikakve političke akcije protiv bilo koje od balkanskih država, koja nije potpisala sporazum, a da se pritom međusobno ne konzultiraju, te da neće prihvatiti nikakve političke obveze prema drugoj balkanskoj državi bez suglasnosti zemalja-potpisnica. Član treći predviđa da i ostale balkanske države mogu pristupiti paktu, ali ne bez suglasnosti svih zemalja-potpisnica.³²⁵ Na savjetovanju u Beogradu četiri zemlje nisu precizirale što razumijevaju pod pojmom »balkanske granice«.

Veoma je važno parafiranje tajnog protokola od 8 članova u kojem su obveze zemalja-potpisnica potanko razrađene. Točka prva utvrđuje da se agresor određuje prema londonskoj definiciji o narušiocu mira. U točki drugoj garantiraju se balkanske granice zemalja-potpisnica. U najvažnijoj trećoj točki kaže se: »Ako nebalkanska država napadne zemlju-potpisnicu, te se napadu pridruži istodobno ili kasnije neka balkanska država, pakt postaje djelotvoran i protiv te balkanske države.« Točka četiri određuje da vojne konvencije imaju biti pripremljene u roku od 6 mjeseci. Točka pet potvrđuje da pakt nije u suprotnosti s prethodnim obvezama zemalja-potpisnica. Točka šest precizira da se pod pojmom »uvažavati dogovorene obveze« razumijevaju mirovni ugovori i ugovori između balkanskih država. Točka sedam konstatira da bi zemlje-članice bile riješene obveze prema onome članu pakta koji bi izvršio agresiju prema londonskoj definiciji. Točka osam sadržavala je osim već spominjane dužine trajanja pakta i ovu uvodnu rečenicu: »Priznavanje sadašnjih granica od strane zemalja-potpisnica definitivno je...« Ova formulacija je kasnije izazvala stanovite komplikacije.³²⁶

U pitanju Albanije, u Beogradu nisu prihvatili pismenu obvezu, već samo usmeni sporazum, koji polazi od hipoteze o iskrcavanju talijanske vojske u toj državi. Prema izjavama koje su Jevtić, R. Aras i Titulescu dali poslaniku Naggiaru, u navedenom slučaju albanske bi jedinice sigurno prekoračile jugoslavensku granicu, pa bi Beograd na osnovi točke jedan i tri tajnog protokola tražio primjenu principa garancije, jer bi se radilo o agresiji po londonskoj definiciji o narušiocu mira. Točka tri tajnog protokola odnosi se na morske granice. Na zasjedanju Jugoslavija je nadalje zahtijevala da se Bugarskoj i Albaniji omogući pristupanje Balkanskom paktu što su ostale zemlje-potpisnice odbile.³²⁷ To je pitanje sadržano u čl. 3. objavljenog dokumenta i njegovo rješenje iziskivalo je suglasnost svih zemalja-potpisnica. Praktički to

³²⁵ Vanjska politika 1934, Prag 1934, 163.

³²⁶ AMZV, Kabinet 1934, br. 872, Beograd, 19. 3. 1934; DDF-1-V, dok. 329, str. 626-627.

³²⁷ DDF-1-V, dok. 336, str. 639.

znači da su jugoslavensko-bugarski odnosi dospjeli pod kontrolu članova Balkanskog pakta, jer se isključivala mogućnost bilateralnog sporazuma između Sofije i nekog od članova regionalnog bloka bez suglasnosti ostalih članova.

Sa savjetovanja u Beogradu poslale su sve tri države istovjetne note Sofiji u kojima su je ukratko obavijestile o sadržaju pakta. Ujedno su konstatale da pakt o nenapadanju, koji je predlagao Mušanov ne može nadomjestiti Balkanski pakt i može predstavljati tek njegovu dopunu. Izrazile su spremnost da pregovaraju s Bugarskom o takvom paktu, ali na osnovi londonske definicije o određivanju narušioaca mira.³²⁸

Pregovori u Beogradu predstavljaju završni dio priprema za Balkanski pakt. U njima se u konkretnom obliku koncentriraju raznolike tendencije, planovi i ciljevi zemalja-potpisnica. Ministri vanjskih poslova postupaju pod utjecajem osobnih ambicija i sl. Rezultat pregovora dokazuje da su četiri države pronašle zajednički jezik i da će ukloniti međusobna neslaganja. Jugoslavija se suglasila s koncepcijom obrambenog pakta jer joj je u to vrijeme bio korisniji nego eventualno zbliženje s Bugarskom. Ujedno nastoji da ne dođe do prekida prijateljskih odnosa sa Sofijom.

Svečano potpisivanje pakta obavljeno je 9. veljače 1934. u Ateni uz sudjelovanje ministara vanjskih poslova. U glavnom gradu Grčke bila su potpisana četiri teksta. U prvom redu službeni, objavljeni dokument koji sadržava preambulu i tri člana parafirana već u Beogradu, te tekst tajnog protokola također parafiran u Beogradu i završni protokol, koji potanje određuje granice balkanskih država.³²⁹ Nadalje deklaraciju u kojoj se konstatira da »Turska neće ni u kojem slučaju biti obavezna sudjelovati u bilo kakvoj aktivnosti protiv SSSR-a«. Ta je proklamacija postala dio pakta na zahtjev SSSR-a, a u Ateni ju je prezentirao R. Aras.³³⁰

Kasnije, pod pritiskom opozicije i Italije imala je grčka vlada primjedbe na treću točku tajnog protokola, jer na osnovi nje bi Atena mogla doći u oružani sukob s Rimom. U političkoj praksi treća točka tajnog protokola znači da je pakt djelotvoran samo u slučaju agresije balkanske države a zemlje-potpisnice nisu bile dužne priteći u pomoć ako su agresiju izvršile samo velike sile. Ali članice sporazuma mogle su doći u sukob s velikom silom ako bi balkanska država izvršila agresiju zajedno s nebalkanskom državom. Teoretska mogućnost za takvu alternativu bila je najvjerojatnija, jer sama Bugarska nije mogla napasti neku od balkanskih država. Mada se radilo samo o veoma zamršenom teoretskom pitanju, u Ateni žele a priori isključiti mogućnost sukoba s Italijom. Stav Grčke proizlazi iz njezina cjelokupnog stava prema velikim silama, što se i konkretno pokazalo prilikom završnih priprema za Balkanski pakt. Vlada je vodila s opozicijom oštru bitku za sadržaj pakta. Posebno je Venizelos osuđivao pripremanje Balkanskog pakta, jer se prema nje-

³²⁸ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 84, Beograd, 5. 2. 1934.

³²⁹ Pod tim pojmom bile su na zasjedanju u Ateni 9. 2. 1934. određene granice Jugoslavije, s Rumunjskom, Grčkom, Bugarskom i Albanijom, a također Grčke s Albanijom, Bugarskom i Turskom, tursko-bugarska i rumunjsko-bugarska. *DASIP* – TP 1938, f. 30, br. 205, Jevtićev telegram od 17. 2. 1934; DDF – 1 – V, dok. 370, str. 688.

³³⁰ DVP SSSR, XVII, dok. 51, str. 130; DDF – 1 – VI, dok. 239, str. 535.

govu mišljenju nije povelu dovoljno računa o stanovištu Italije i nije se osigurao ulazak Bugarske.³³¹

Britanski poslanik u Ateni Waterlow intervenirao je 27. siječnja, a nekoliko dana kasnije i Italija s ciljem da se u Balkanskom paktu računa i s Bugarskom. Rim je pošao dalje i zatražio da grčko-albanske i posebno albansko-jugoslavenske granice ne budu obuhvaćene odredbama o garanciji granica. Maximos nastoji ovo stanovište nametnuti na pregovorima u Beogradu,³³² ali se povukao pod pritiskom ostalih sudionika pregovora. Ali, na zahtjev Grčke, vojne konvencije nisu bile precizirane u Beogradu, već je do toga trebalo doći tek kasnije.

Predsjednik Tsaldaris imao je poteškoća s opozicijom i u vrijeme pregovora u Beogradu. Papanasstasiou šalje u Beograd pismo u kojem propagira svoj prijedlog za Balkanski pakt, poznat još s balkanskih konferencija. Također je zahtijevao da se omogući pristupanje Bugarske i Albanije.³³³ Grčka vlada je i unatoč poteškoćama u unutrašnjoj i vanjskoj politici odlučila potpisati Balkanski pakt zbog već spomenutih razloga, te zbog nesprenosti u vojnom pogledu. Tsaldaris nastoji da što prije dođe do sklapanja pakta, jer želi steći garanciju u slučaju napada Bugarske.³³⁴ U interesu jačanja pozicija grčke vlade pred izbore, odlučeno je da će se potpisivanje Balkanskog pakta obaviti u Ateni. Ali, niti ta činjenica nije utjecala na cjelokupnu unutrašnju politiku, te opozicija ponovno oštro napada, posebno treći član tajnog protokola. Pod pritiskom venizelista, Maximos je 4. ožujka 1934. bio prisiljen objaviti deklaraciju, prema kojoj Grčka ne može ni u kojem slučaju doći u sukob s nebalkanskom velesilom.³³⁵ Komplikacije do kojih je došlo u vezi s ovim pitanjem, a koje više ne ulaze u okvire našeg istraživanja, narušavaju savezništvo Balkanskog pakta i slabe njegovo značenje. U pojedinim zemljama otežavaju ratifikaciju pakta koja je već bila odgođena do proljeća. Postepeno su ipak sve zemlje-potpisnice ratificirale pakt, tako da je on i formalno stupio na snagu.

16. Vanjska politika Bugarske u vrijeme završnih priprema za Balkanski pakt

U političkim krugovima Bugarske i njezinoj široj javnosti pojavljuju se krajem 1933. i početkom 1934. proturječna raspoloženja u odnosu prema susjedima, te prema cjelokupnome razvoju u Evropi, napose na Balkanu. S jedne strane na kontinentu sve više jača destruktivna politika fašističkih velesila, napose Njemačke, koja podupire revizionističke ciljeve, dok s druge strane sve više jača antirevizionistički lager i dolazi do zblizavanja između Francuske i SSSR-a, a te su velesile bile u stanju zaustaviti njemačku ekspanziju i spriječiti njezinu agresivnost. Razvoj međunarodne situacije dokazuje da u

---

³³¹ AAN – MSZ – Poselstwo RP Atena 41, f. 12 – 13, br. 3165, Atena, 25. 1. 1934.

³³² AMZV, PZ, Atena, br. 8, 13. 2. 1934.

³³³ Geshkoff, T. I.: cit. d., 212 – 213.

³³⁴ DDF – 1 – V, dok. 323, str. 618.

³³⁵ DDF – 1 – V, dok. 464, str. 871.

Evropi postoje snage sposobne da se aktivno suprotstave nacističkim planovima. Uspjeh politike Trećeg Reicha očituje se u potpisivanju pakta o nenapadanju s Poljskom (26. siječnja 1934.) i predstavlja protutežu zbližavanju Moskve i Pariza, te prvim znacima kolektivnog organiziranja sigurnosti. Razvoj međunarodne politike ni u kojem pogledu nije pogodan za neke korjenite promjene u vanjskoj politici Bugarske. Štoviše, u vezi s aktivizacijom diplomatske djelatnosti država na Balkanu, Sofija je morala usredotočiti svu svoju pažnju na događaje u jugoistočnoj Evropi i nastaviti kursom koji je postepeno provodila tijekom 1933. Forsiranje revizionističkih planova u opadanju je, mada se ponekad izražavaju i drugačije tendencije. Pažnju bugarske javnosti u potpunosti zaokuplja pitanje postanka Balkanskog pakta i iznalaženja sredstava kako da se odupre ponovnom opkoljavanju na Balkanu, tj. kako da spriječi stvaranje regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi. Pristom ne traži mogućnost za realizaciju svojih ciljeva u suradnji s revizionističkim blokom, tj. prvenstveno s fašističkim velesilama, nego u suradnji s Malom antantom, Francuskom, V. Britanijom i posebno s Jugoslavijom.³³⁰ U principu, Bugarska ne odustaje od svojih teritorijalnih pretenzija, ali niti u to vrijeme ne traži putove za suradnju s revizionističkim državama da bi pomoću njih ostvarila svoje ciljeve. Službeno se uopće nije govorilo o konkretnim zahtjevima, iako je bilo očito da se najveći akcent stavlja na pitanje izlaska na Egejsko more. Odatle i nastojanja Bugarske da se zbliži s Jugoslavijom, jer kao što smo rekli, u Sofiji se nadaju da će obje zemlje zajednički realizirati svoje ciljeve na račun Grčke. Nakon sastanka vladara obje država u Beogradu, jugoslavensko-bugarsko zbližavanje postaje sve intenzivnije, a za Sofiju predstavlja najvažnije sredstvo u borbi protiv stvaranja regionalnog sporazuma četvorice. Na drugoj strani, nisu u javnosti uopće istupali protiv ostalih balkanskih država, unatoč tome što nije bilo sumnje da Rumunjska i Grčka ulažu velike napore da dođe do Balkanskog pakta na osnovi garancije teritorijalnog *status quo-a*. Na taj način žele bugarski vladajući krugovi eliminirati opravdan zahtjev balkanskih država da stvore regionalni blok. Štoviše, da bi ublažili trajno negativan stav prema garanciji *status quo-a*, tj. revizionistički sadržaj vanjske politike, u Sofiji naglašavaju svoj interes za zbližavanje s balkanskim državama, a u krajnjoj konzekvenciji bili bi spremni da zaključe pakt o nenapadanju. Taj je razvoj pun kontroverzija, taktiziranja, te se s pravom može posumnjati u iskrenost bugarskih prijedloga, ali činjenica je da je uzrokovao snažne stresove i doveo do promjene u mišljenju bugarskog društva, kao još nikada do tada, sve do kraja svjetskog rata.

Nije potrebno sumnjati u to da su na takve stavove prisiljeni i bugarski političari i javnost, ali s druge strane istina je i to da izlaz iz situacije nisu tražili u savezništvu s onim državama koje su imale negativan stav prema nastojanjima četiriju balkanskih država da potvrde teritorijalni *status quo* u jugoistočnoj Evropi. U stanovitoj mjeri Sofija je bila prisiljena prekršiti principe svoje vanjske politike, tj. ne angažirati se u blokovima, sačuvati neutralnost i ne stupiti u savez s nekom od država i sl. jer je sa svojim susjedima željela potpisati pakt o nenapadanju, pa tako spriječiti da ne bude sa svih strana opkoljena. To međutim nipošto nije značilo da je Bugarska namjeravala odustati

³³⁰ Mančev, K.: cit. d., 153, 157.

od svojih teritorijalnih zahtjeva. S tim u vezi često se nameće pitanje ne bi li pakt o nenapadanju, dopunjen eventualnim paktom o narušiocu mira, odnosno neka druga formulacija multilateralnog ugovora, bila sretnije rješenje za jugoistočnu Evropu od Balkanskog pakta. Nije moguće odgovoriti na tako postavljeno pitanje, ali valja konstatirati da se u tom pravcu nisu poduzimali nikakvi koraci i da su Rumunjska i Grčka *a priori* odbijale razmatrati mogućnost spomenutog oblika zbližavanja između država u jugoistočnoj Evropi. Prilikom priprema za Balkanski pakt, balkanske zemlje nisu iskoristile sve mogućnosti, a bugarske prijedloge nisu uopće uzimale u obzir. Pri donošenju cjelokupne ocjene problema postanka Balkanskog pakta, ne smije se gubiti iz vida da je Bugarska prisiljena u stanovitoj mjeri povući se i predložiti pakt o nenapadanju. Njezini prijedlozi imali su spriječiti postanak regionalnog sporazuma na bazi garancije *status quo-a*. Pribjegava taktiziranju i nastoji se okoristiti neslaganjima između četiriju država i praktički je njezina politika destruktivna. S druge strane, ne treba idealizirati postupanje ostalih država — način na koji vode pregovore sa Sofijom, na koji iznose svoje prijedloge i kako uopće ne respektiraju bugarske zahtjeve, i to ne samo u teritorijalnim pitanjima, već i u pitanju manjine i kulture i sl. Toliko puta naglašavan interes država jugoistočne Evrope da i Bugarska uđe u Balkanski pakt, oduvara od činjenice da Sofiji nije bio službeno niti formalno iznesen odgovarajući prijedlog, na osnovi kojega bi se moglo pregovarati i o kojemu bi mogla Bugarska donijeti svoj sud. Česta ispitivanja terena, posebice od strane Titulescu, nisu mogla nadoknaditi službenu formu. S druge strane očito je da spomenute formalnosti ne bi mogle bitnije utjecati na pregovore o stupanju Bugarske u pakt. Ali, za cjelokupni razvoj situacije karakteristična je formalna strana.

Poslije sastanka u Beogradu, bugarski političari nisu žurili da ispune svoje obećanje i izrade formulu koja bi im omogućila ulazak u Balkanski pakt. Naravno, pritom se nije pomišljalo na garanciju granica, već na ugovore o nenapadanju. U Sofiji su nastojali iskoristiti interes što ga je Jugoslavija pokazivala za bugarsko članstvo u paktu i na diplomatskim pregovorima prepuštaju inicijativu Beogradu da sami ne bi morali predložiti točniju formulaciju. Kasnije se Bugarska pravda i skreće pažnju na složenu situaciju unutrašnje politike,³²⁷ ali to je ne samo neuvjerljivo, već dokazuje da Bugarska balansira. Ispunjavanje danog obećanja od strane Bugarske moglo je samo olakšati pozicije Jugoslavije jer je Beograd slične tendencije ne samo podržavao već ih je i sam provodio. Razvoj događaja je signalizirao da su razgovori o Balkanskom paktu uznapredovali, ali u Sofiji su još uvijek samo pasivno očekivali. Maximosov put u Zagreb, Pariz, London i Rim, te njegove izjave o skorom potpisivanju Balkanskog pakta izazvale su u Bugarskoj veliko uznemirenje, što se opet vode pregovori bez njezine neposredne prisutnosti.³²⁸ I cijeli niz drugih signala iz inozemstva trgnuo je bugarske političare iz pasivnosti i utjecao na oživljavanje odnosa između Beograda i Sofije. Francuski poslanik u Sofiji Cambon intervenirao je 16. siječnja 1934. kod Mušanova da pot-

³²⁷ DDF — 1 — V, dok. 276, str. 526 — 527.

³²⁸ AMZV, PZ, Sofija, br. 4, 22. 1. 1934.

piše Balkanski pakt. U isto vrijeme iz Londona neprekidno pristižu vijesti da u Foreign Officeu očekuju od Bugarske da izradi prihvatljivu formulaciju. Slične vijesti stižu i iz Beograda, s tim da bi Jevtić imao bugarski prijedlog iznijeti na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu.³³⁹

U takvoj situaciji, predsjednik vlade Mušanov koncentrirao se na pokušaje da utječe na stajalište Jugoslavije, Čehoslovačke i Francuske, a kasnije i Turske. Birao je razne načine da postigne barem odgodu potpisivanja Balkanskog pakta. Smatrao je da je veoma važno unaprijed utjecati na zasjedanje Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu. Sofija se ipak nije odlučila da iznese svoj prijedlog formulacije za Balkanski pakt. Bugarski poslanik u Beogradu Kjoseivanov konzultirao se na neposredan Jevtićev zahtjev s Mušanovom, jer jugoslavenski ministar vanjskih poslova nije mogao poduzeti predviđeni put u Sofiju. Nakon povratka, Kjoseivanov u razgovoru s Jevtićem ništa ne govori o paktu o nenapadanju i jedino traži odgodu potpisivanja obrambenog pakta.³⁴⁰ Prema dostupnim dokumentima, bugarski političari su počeli prilično općenito govoriti o paktu o nenapadanju tek za vrijeme zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu, a konkretno 22. siječnja s čehoslovačkim i 23. siječnja s francuskim poslanikom u Sofiji.³⁴¹ Čini se da je već prije toga datuma, tj. 22. siječnja poslao Mušanov u Beograd sličan prijedlog. Kasnije je Jevtić (29. siječnja) spomenuo Naggiaru da je Mušanov ponudio da učini nešto za sporazum između Sofije i Beograda, a isključivo za garanciju jugoslavensko-bugarskih granica, što je on odbio smatrajući da je takav prijedlog uperen protiv ostalih bugarskih susjeda.³⁴²

U vezi sa zasjedanjem Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu, zamolio je Mušanov čehoslovačkog poslanika u Sofiji P. Maxa (22. siječnja) da otputuje za E. Benešom u Beograd, gdje je slijedećeg dana završavalo zasjedanje triju ministara. Budući da do puta nije došlo, izručili su posredništvom čehoslovačkog poslanika E. Benešu Mušanovljevu poruku u kojoj se kaže da je moguće ostvariti između Bugarske i ostalih balkanskih država pakt o nenapadanju.³⁴³

Diplomatska aktivnost i prijedlozi za pakt o nenapadanju svjedoče o tome da su bugarski političari u potpunosti shvatili ozbiljnost situacije. U Sofiji su veoma brzo shvatili da neće moći spriječiti zaključenje Balkanskog pakta, pa da čak niti forsiranje jugoslavensko-bugarskog zbližavanja, te ev. ustupci Beogradu ne mogu ništa promijeniti na stanju stvari. Dok su se u prethodnom razdoblju mogli nadati da će suradnja s Jugoslavijom moći spriječiti stvaranje regionalnog bloka i da će Beograd iz obzira prema razvoju odnosa sa Sofijom odbiti takvu alternativu,³⁴⁴ u vrijeme pred konferenciju Male antante u Zagrebu situacija se promijenila. Prijedlog da se sa susjednim zem-

³³⁹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 24 – 25. Cirkularni telegram od 18. 1. 1934.

³⁴⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2530, str. 1 – 3, Beograd, 20. 1. 1934.

³⁴¹ DDF – 1 – V, dok. 256, str. 504; AMZV, PZ, Sofija, br. 4, 22. 1. 1934.

³⁴² DDF – 1 – V, dok. 290, str. 556 – 557. Iz francuskih dokumenata ne može se točno odrediti kada je Mušanov iznio svoj prijedlog. Vijest Naggiara je od 29. 1. 1934.

³⁴³ AMZV, PZ, Beograd br. 14, 7. 2. 1934.

³⁴⁴ AMZV, PZ, Bukurešt, br. 10, 7. 2. 1934.

ljama napravi pakt o nenapadanju svjedoči o tome da Sofija pod pritiskom događaja želi suradnjom s balkanskim zemljama spriječiti da bude opkoljena. Ujedno je na taj način željela promijeniti i sadržaj pakta, koji joj nije odgovarao. Bugarskoj se u tom razdoblju radilo o tome da ne mora odustati od svoje politike revizionizma, te da i dalje može zahtijevati, makar samo teoretski, teritorijalne izmjene i da ne bude opkoljena. Bugarski političari svjesni su da će morati učiniti ustupke. Pritom paze da stanoviti ustupci ne bi imali dalekosežne posljedice i da se njima bitno ne izmijene koncepcije njezine vanjske politike, prvenstveno u pogledu revizionizma. Sadržaj predlaganih paktova o nenapadanju u potpunosti potvrđuje spomenute činjenice.

U Sofiji nisu potanje formulirali principe paktova o nenapadanju. Imalo se raditi tek o nekoj općoj deklaraciji o nenapadanju, koja bi se oslanjala na Briand-Kelloggov pakt. Nadalje bi se na stanoviti način pozivali na 19. član Lige naroda, tj. prema tom članu nije se isključivala mogućnost revizije granica. S iznimkom pakta koji je bio ponuđen Jugoslaviji, o sadržaju kojega nemamo konkretne informacije, Bugarska nije ni u tom razdoblju mogla, odnosno htjela, konkretnije formulirati prijedlog za pakt o nenapadanju. Istakla je doduše takvu ideju, ali istodobno je tražila formulaciju koja bi joj barem u okviru Lige naroda dopuštala da nadalje ističe svoje revizionističke zahtjeve. Za vrijeme posjeta Borisa i Mušanova Bukureštu također se nije pobliže definirao niti sadržaj pakta o nenapadanju. Predsjednik bugarske vlade opravdava potrebu da se ispune obveze čl. 48. Neuillyskoga ugovora o ekonomskom izlazu na Egejsko more.³⁴⁵ Time je ujedno htio dati do znanja da bi i ta pitanja trebala naći mjesto u budućim paktovima o nenapadanju. Kasnije su se pogledi na sadržaj pakta razvijali u različitim smjerovima. Bugarska je željela ugovor o nenapadanju, sličan poljsko-njemačkom ugovoru.³⁴⁶ U razgovorima s Jugoslavijom naznačila je da će pristati i na londonsku konvenciju o definiciji napada, ali da ima neke ograde.³⁴⁷ Sve do potpisivanja Balkanskog pakta nisu se vodili konkretni pregovori, a kasnije se pitanju pristupalo s drugog aspekta, jer su partneri već slijedili različite ciljeve kao što je to bio slučaj i prije potpisivanja regionalnog sporazuma.

Nedosljedno postupanje Bugarske u provođenju ideje o paktu o nenapadanju, nejasan sadržaj i smisao takvog ugovora, te politika očekivanja i taktiziranja nisu stvarali preduvjete da prijedlozi Sofije u većoj mjeri utječu na razvoj događaja. U biti, susjedne zemlje s pravom smatraju da se ne radi ni o čemu drugome nego o nastojanju da se odgodi potpisivanje Balkanskog pakta, te da se izmijeni njegov sadržaj i cilj i da se stvore potrebni preduvjeti za daljnje jugoslavensko-bugarsko zblizavanje, tj. da se nastavi sa zahtjevima, koji su bili u suprotnosti s rezultatima postignutim u zblizavanju između država na Balkanu. Iz tih razloga odbijale su prijedloge Sofije. Bugarska niti u vrijeme neposrednih priprema za Balkanski pakt nije bila sposobna da zbog svoje unutrašnje politike i krutog shvaćanja ciljeva vanjske politike, te iz obzira prema VMRO na vrijeme donese konkretne i promišljene prijed-

³⁴⁵ CDIA, f. 176, op. 6. a.e. 2435, 51; AMZV, PZ, Bukurešt, br. 10, 7. 2. 1934.

³⁴⁶ DGFP – C – II, dok. 411, str. 759.

³⁴⁷ AMZV, PZ, Beograd, br. 36, 11. 5. 1934.

loge i tako skrene razvoj na poluotoku. Računa se na pomoć iz inozemstva, taktizira se, želeći iskoristiti neslaganja između četiriju država, te se provodi politika očekivanja, umjesto da se pokuša aktivno utjecati na razvoj situacije. To dokazuje i nastojanje da se osigura pomoć od Francuske i Turske.

Bugarska je osim Beograda i Čehoslovačke željela pridobiti i Francusku. Mušanov je povjerio Batalovu, bugarskom poslaniku u Parizu da prije Paul-Boncourova nastupa u senatu, gdje je imao govoriti o Balkanskom paktu, obavještuje francuskog ministra vanjskih poslova o stavovima Sofije. Predsjednik bugarske vlade htio je iskoristiti činjenicu da se Pariz eksponirao za jugoslavensko-bugarsko zbližavanje, te je neslaganje s Balkanskim paktom obrazlagao protivljenjem javnog mnijenja. Izjavio je da u slučaju Balkanskog pakta bez sudjelovanja Bugarske, dakle protiv nje, »kod nas neće biti nezadovoljstva koje bi bilo upereno protiv politike zbližavanja s Jugoslavijom«. Uvjerao je Pariz da je spreman dati susjedima garancije, ali ništa nije rekao o kakvim se garancijama radi.³⁴⁸ Batalov je isto tako imao intervenirati kod E. Herriota i zatražiti pomoć. Akcija Mušanova nije donijela pozitivne rezultate. Francuski diplomati, posebno Naggiar u Beogradu, savjetuju Kjoseivanovu da Bugarska izradi pakt ili deklaraciju koju je Mušanov obećao prilikom posjeta Jugoslaviji i koju Jevtić čeka već mjesec dana.³⁴⁹ Na taj je način Francuska formalno ublažila svoj stav, ali ipak poručuje u Sofiju da nedvojbeno podržava nastojanja za stvaranje šireg sporazuma i neće biti niti protiv četvornog pakta da štiti interese Bugarske.³⁵⁰ U Parizu izjavljuju da bi voljeli da i Bugarska pristupi paktu ako se nađe odgovarajuća formulacija. Ne bi imali primjedbe ni da se eventualno ispusti klauzula o garanciji granica i da se nadomjesti ugovorom, koji odgovara i Bugarskoj a prihvatljiv je četirima državama.³⁵¹ Stav Francuske bio je u skladu s njezinim cjelokupnim planom na Balkanu. U njezinu je interesu da ne dođe do pogoršanja u jugoslavensko-bugarskim odnosima, u stavu Sofije prema Parizu i da se spriječe čvršći kontakti Bugarske i Italije. U takvoj situaciji Mušanov nije mogao steći značajniju podršku Francuske za svoje planove. Razgovori bugarskog poslanika u Ankari Antonova i R. Arasa (22. siječnja 1934), o sadržaju kojeg smo govorili, daju Mušanovu mogućnost da utječe na stav Turske. Bugarska nastoji iskoristiti ugovor o prijateljstvu, koji je sklopljen između dvije države i prijedloge R. Arasa u kojima nije bilo riječi o garanciji granica, te obećanja da će dati podršku zahtjevima Sofije i tako želi utjecati na cjelokupni razvoj. Bugarski političari vrlo dobro znaju da se priprema Balkanski pakt. Isto tako im je poznato na kojim osnovama. Nikada međutim, s iznimkom razgovora koji su vodili Mušanov i Titulescu u Bukureštu u siječnju 1934, nisu od svojih susjeda oficijelno tražili prijedlog za sklapanje regionalnog bloka. Nije u njihovu interesu da sudjeluju u formalnim razgovorima i da se tako obvezuju, ali nadaju se da će neslaganja između balkanskih država spriječiti zaključenje sporazuma. Nakon spominjanog razgovora s R. Arasom, veoma aktivan i iskusan

³⁴⁸ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435 str. 22, Sofija, 17. 1. 1934.

³⁴⁹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2530, str. 7–9, Beograd, 20. 1. 1934.

³⁵⁰ DDF – 1 – V, dok. 276, str. 526–527.

³⁵¹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 60, Pariz, 30. 1. 1934.

diplomata kakav je bio Antonov predlaže da već iz taktičkih razloga i različitih nazora, koji vladaju između četiri zemlje, Bugarska ne započne s pregovorima o prijedlozima turskog ministra vanjskih poslova.³⁵² U principu njegovo je mišljenje prihvatio i predsjednik vlade Mušanov, koji moli Antonova da zatraži od R. Arasa točnu formulaciju, a ako bi bilo moguće, i pismeno. Pritom je trebalo paziti da turski ministar vanjskih poslova ne stekne dojam da je Bugarska počela pregovore nego da jednostavno traži točne informacije.³⁵³ Naravno R. Aras nije dao nikakvu pismenu izjavu, ali Antonov je iz razgovora od 26. siječnja zaključio da će »Balkanski pakt biti po zlu poznat pakt o nenapadanju, jer isključuje sve obveze vojne suradnje u slučaju nasilne povrede granica.«³⁵⁴ Nije važno što je Antonov veoma slobodno i u biti netočno interpretirao nazore R. Arasa. Važno je da Bugarska nije pokazivala maksimalno ozbiljan interes za razgovore, koji se tiču sadržaja i forme regionalnog sporazuma i nije tako utjecala na stav Turske. Svojim postupkom izazvala je dojam da nema interesa za zajedničku osnovu suradnje između balkanskih država i da samo taktizira i očekuje ne bi li spriječila nastajanje regionalnog bloka u jugoistočnoj Evropi. Tako je samo povećala sumnje Rumunjske i Grčke u neiskrenost svojih ciljeva i dopustila da se posumnja u značenje, a posebno u ozbiljnost njezinih prijedloga o paktu o nenapadanju, te posredno omogućila provedbu koncepcije obrambenog pakta. Nakon posjeta Borisa i Mušanova Bukureštu, a posebno poslije susreta ministara četiriju država u Beogradu, 3. i 4. veljače, Bugarska se usredotočila na objašnjavanje svog negativnog stava prema pristupanju Balkanskom paktu. Kad je već bilo očito da će u jugoistočnoj Evropi doći do regionalnog sporazuma na osnovi garancije granica, u Sofiji su odlučili da će barem djelovati na diplomatske krugove i javno mnijenje kako u vlastitoj zemlji tako i u inozemstvu, u vlastitu korist. Ujedno su htjeli u najvećoj mogućoj mjeri izbrisati nepovoljan dojam, koji su u nekim zemljama izazvali svojim neslaganjem. Posljednja argumentacija pozivala se na Pakt Lige naroda i Briand-Kelloggov pakt za dokaz da je prihvaćanjem navedenih obveza Bugarska ipak pokazala spremnost da sačuva mir. Pozivajući se nadalje na prijedlog o paktu o nenapadanju, Mušanov je instruirao bugarske predstavnike u inozemstvu: »Bugarska i danas drži da bi takvi paktovi mogli biti sasvim dovoljni za garanciju mira, te smatra da su najdjelotvornije sredstvo u ostvarivanju prijateljskih sporazuma i doprinosa povjerenju između svih balkanskih država.« Mušanov ovako tumači neslaganje s Balkanskim paktom: »Naše pristupanje značilo bi da dobrovoljno odustajemo od prava koja nam pruža Pakt Lige naroda i koji predstavlja mogućnost promjene sadašnjeg stanja mirnim rješavanjem i uz sveopću suglasnost.«³⁵⁵ U principu, isti argumenti pojavili su se i u javnom vladinu proglasu od 8. veljače a kasnije u Mušanovljevu govoru u Narodnom sobranju.³⁵⁶

³⁵² CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 35, Ankara, 22. 1. 1934.

³⁵³ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 41, Sofija, 23. 1. 1934.

³⁵⁴ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 50, Ankara, 26. 1. 1934.

³⁵⁵ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 77–78. Cirkularni telegram Mušanova, Sofija, 7. 2. 1934.

³⁵⁶ Kerner, R. J.-Howard, H. N.: cit. d., 131.

Balkanski pakt znači ponovnu potvrdu za izolaciju Bugarske na Balkanu. Ta činjenica u to vrijeme bitno ne utječe na koncepcije vanjske politike Sofije. Ne dovodi čak niti do pokušaja da preispita svoje ciljeve i postojeće odnose s Malom antantom, Francuskom, a posebice s Jugoslavijom. Ali, Bugarska nije niti tada uže surađivala s revizionističkim blokom i njezini odnosi s Rimom i dalje su slabili. Bugarska javnost i politički krugovi nisu u tisku napadali Jugoslaviju, odnosno njezine saveznike, s iznimkom VMRO-a.³⁵⁷ Doduše, dio bugarskog društva gaji nade da će uslijed jugoslavensko-bugarskog zbližavanja doći do odgode u potpisivanju Balkanskog pakta i kada se to nije ostvarilo, počinju napadi na Beograd,³⁵⁸ ali takve akcije nisu nikada poprimile šire značenje. U principu je javnost odobravalala vladine postupke, što se očitovalo i u Narodnom sobranju, jer je i opozicija izrazila suglasnost s vladom.³⁵⁹ Javljali su se tek pojedini glasovi protiv. Tako npr. nestor bugarskog novinstva M. Madžarov u dnevniku »Mir« i socijal-demokrat Pastuhov u dnevniku »Narod« pišu da je trebalo prihvatiti bilo kakav pakt. Sam Boris izrazio je razumijevanje za jugoslavenske stavove i u principu bila je suvišna i intervencija francuskog poslanika u Sofiji Cambona, koji je tražio da se ne napada Beograd.³⁶⁰ U Sofiji nisu ništa takvo namjeravali. Bugarska i nakon potpisivanja Balkanskog pakta želi nastaviti politiku zbližavanja s Jugoslavijom, jer smatra da je ta suradnja od odlučne važnosti za njezinu budućnost.³⁶¹ Suradnja je trebala izvesti Bugarsku iz izolacije, te iznutra oslabiti, eventualno razoriti Balkanski pakt. Međutim, realizacija tih ciljeva ovisila je o unutrašnjopolitičkom razvoju u obje države, te o međunarodnoj situaciji. U kasnijem razdoblju, u drugoj polovici tridesetih godina, uspjela je realizirati neke ciljeve i planove i tako oslabiti savezništvo regionalnog bloka jugoistočne Evrope.

Neslaganje Sofije s ulaskom u Balkanski pakt nije – općenito uzevši – izazvalo neka protubugarska raspoloženja. Naprotiv, stižu vijesti s izrazima solidarnosti, razumijevanja i suglasnosti, i to ne samo iz revizionističkih država, već i iz Francuske, V. Britanije i Čehoslovačke i sl. Na taj način pojedine države žele učvrstiti svoj utjecaj u Sofiji, odnosno, spriječiti pogoršanje u odnosima s Bugarskom. Razumijevanje, koje inozemstvo pokazuje za postupke Bugarske, djeluje umirujuće na društvenu svijest i potkrepljuje uvjerenje u ispravnost bugarskih postupaka, te ulijeva nade da će se u budućnosti moći ispuniti njezini revizionistički zahtjevi. Sklapanje Balkanskog pakta nije u većoj mjeri pogoršalo odnose sa susjednim zemljama. Obje strane i nadalje su pokazivale interes da se riješe sporna pitanja, ali ni u budućnosti nije u tom pogledu bio postignut uspjeh.

17. Velike sile i nastanak Balkanskog pakta

Početak tridesetih godina dolazi do diplomatske i političke aktivizacije velikih sila na Balkanu. Međutim, problemi jugoistočne Evrope u cjelokup-

³⁵⁷ DASIP – LP 1934, I – 14, br. 302, mjesečni izvještaj, siječanj 1934.

³⁵⁸ Mičeva, Z.: Balkanski pakt... str. 25.

³⁵⁹ Mančev, K.: cit. d. str. 359.

³⁶⁰ DDF – 1 – V, dok. 347, str. 659.

³⁶¹ DGFP – C – II, dok. 291, str. 547.

nom kontekstu međunarodnog razvoja ne nalaze se u prvom planu interesa velikih sila. Zbog rješavanja problema »velike« politike, velike sile ne zanimaju se suviše za nazore, ciljeve i planove država jugoistočne Evrope. To u konkretnom slučaju znači da prilikom sastanka Konferencije o razoružanju, te na konferenciji u Lausanni o reparacijama i prilikom rješavanja pitanja japanske agresije u Kini, velike sile nisu uzimale u obzir potrebe balkanskih država i slično tome niti ostalih malih država. Razvoj na Balkanu i odnosi između država na poluotoku tek su dio cjelokupnog diplomatskog događanja u Evropi i predstavljaju samo mogućnost, odnosno sredstvo u postizanju boljih odnosa između velikih sila. Za Italiju je Balkan prvenstveno bio objekt uzajamne trgovine, tj. Rim je bio spreman sporazumjeti se s Francuskom ako učvrsti svoje pozicije na Balkanu i uspije uvući države jugoistočne Evrope u svoju interesnu sferu. Upravo je agresivna politika Italije sporadički dovodila probleme toga dijela Evrope u središte pažnje političara i javnog mnijenja. Krajem 1932. i početkom 1933. upravo pod pritiskom neprekidnih napada Italije na Jugoslaviju, problem u odnosima ovih dviju država dovodi se u neposrednu vezu s očuvanjem mira na kontinentu. U principu je zaoštavanje odnosa između Jugoslavije i Rima tek sastavni dio, iako veoma važan, u sklopu cjelokupnih planova Italije u Evropi, Africi i Maloj Aziji. S druge strane, također u vezi s cjelokupnim razvojem u Evropi, pod utjecajem talijanske politike i reakcije balkanskih država na međunarodni razvoj aktivizira se diplomatska djelatnost velikih sila na Balkanu. Tako nastaje mogućnost za preraspodjelu snaga između velesila u jugoistočnoj Evropi, što je izvanredna prilika za Francusku.

U vezi s cjelokupnim rješavanjem položaja Francuske u Evropi, 1932. i 1933. Pariz osim drugih akcija, pokušava učvrstiti svoje pozicije u jugoistočnoj Evropi. Doduše ne može se reći da je francuska diplomacija provodila neke konkretne i osmišljene planove. S druge strane, bilo bi pogrešno smatrati da se radilo samo o improvizaciji. U principu se polazilo od Briandove ideje o pacifikaciji istoka, tj. od težnje da se učvrste pozicije francuskih saveznika u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Francuska je u to vrijeme praktički jedina kapitalistička zemlja u Evropi koja trajno inzistira na održanju teritorijalnog status quo-a što je osnovni uvjet i garancija njezina uspjeha u provedbi aktivne politike na Balkanu. Posebno za vrijeme E. Herriota, zaštita nacionalnih interesa Francuske imala je prvorazrednu ulogu, što je ujedno značilo da će Francuzi podržavati i svoje saveznike u borbi protiv agresije Italije i protiv revizionizma uopće. U vezi s time treba uzeti u obzir i značenje i posljedice zbližavanja između Francuske i SSSR-a, što se odrazilo i u balkanskim državama, a posebice u Turskoj.³⁰² Sličnost, odnosno podudarnost francuskih planova i potreba balkanskih država predstavlja osnovnu pretpostavku za uspjeh Pariza. U času konkretne diplomatske aktivnosti balkanskih država dolazi do neslaganja u nazorima država jugoistočne Evrope i Male antante s jedne, te Francuske s druge strane, na neke parcijalne probleme. Ali u cjelokupnom stavu prema događajima međunarodne politike vlada relativna sloga. Zato ne smijemo precjenjivati predbacivanja Male an-

³⁰² DVP SSSR, XVI, dok. 462, str. 651; DGFP – C – I, dok. 394, str. 725.

tante i balkanskih država Francuskoj³⁶³ i težnju da se ograniči ovisnost ovih država o Parizu, jer je njihovo nastojanje objektivno dovelo do obrnutog rezultata. Polazeći od klasnih pozicija, balkanske države orijentirale su svoju vanjsku politiku prema kapitalističkim velesilama, prvenstveno prema Francuskoj, s kojom imaju mnogo dodirnih točaka. U tom razdoblju mogle su ujedno i pretpostaviti da će Francuska u interesu očuvanja vlastitih pozicija braniti i njihove interese. Bez obzira na to što je spomenuta pretpostavka, kako je pokazao kasniji razvoj, bila sasvim pogrešna, ona je jedan od osnovnih aksioma vanjske politike većine balkanskih država. Tijekom 1933, i neposredno poslije sklapanja Balkanskog pakta u Turskoj i Grčkoj pridaju Francuskoj veliko značenje sa stajališta njezina utjecaja na održavanje teritorijalnog status quo-a u Evropi, dakle i sa stajališta zaštite njihovih nacionalnih interesa protiv imperijalističke politike Italije. Ali postoji još i druga djelotvornija mogućnost zaštite nacionalnih interesa balkanskih država – suradnja sa SSSR-om. No, osim Turske, u kojoj u to vrijeme kulminiraju odnosi sa SSSR-om, u ostalim državama jugoistočne Evrope veoma se teško provode koncepcije suradnje sa SSSR-om, pri čemu se takva alternativa ocjenjuje kao dopunska garancija; iskorištava se »ruska karta« i nikada se ne pomišlja da se u potpunosti iskoristi pomoć Sovjetskog Saveza u obrani nacionalne nezavisnosti država na Balkanu. Klasni aspekt vanjskopolitičke orijentacije balkanskih država, borba Francuske protiv revizije mirovnih ugovora, te promjene u pogledima Turske i Grčke na probleme revizije mirovnih ugovora i sklop objektivnih i subjektivnih činilaca tvore sve preduvjete da bi Pariz iskoristio aktivnost balkanskih država za privremeno jačanje svojih pozicija u jugoistočnoj Evropi. Ali Francuska nije nikako svoj utjecaj na Balkanu prepustala slučajnosti. Međutim, nemamo nikakvih dokaza da je bila inicijator i začetnik ideje Balkanskog pakta. U cijelom tijeku diplomatske aktivnosti razvoju smjera ciljevima koji potpuno odgovaraju planovima Francuske, tako da je Pariz manje-više samo usmjeravao aktivnost država na Balkanu, kada je bilo potrebno ukloniti neka razmimoilaženja. Počeci aktivne politike Francuske očituju se u stavu prema Turskoj, a konkretni rezultati bili su vidljivi već tijekom 1932, napose u prvoj polovici 1933. Kao što smo rekli, radilo se o saniranju otomanskog duga, o ratifikaciji ugovora s Turskom u francuskom senatu te o zblizavanju u vezi s Paktom četiriju velesila i sl. S druge strane, u vrijeme najoštrijeg sukoba između Italije i Jugoslavije Pariz nije Jugoslaviji pružio nikakvu djelotvorniju pomoć. Dok se u sklopu cjelokupnog međunarodnog razvoja Francuska želi približiti Rimu, na Balkanu pak poduzima akcije da učvrsti pozicije Jugoslavije u borbi protiv agresivne politike Italije. Asistiranje Paul-Boncoura u zblizavanju Jugoslavije i Bugarske³⁶⁴ ne izražava samo težnju da se poboljšaju odnosi između te dvije države, već je upereno protiv Italije, jer zblizavanje Sofije i Beograda slabi talijanske pozicije u Bugarskoj. Pariz je iskoristio tendencije koje se razvijaju u Jugoslaviji i Bugarskoj i aktivnom intervencijom ubrzao proces zblizavanja. Time su jačale pozicije Francuske ne samo u Jugoslaviji već i u Bugarskoj. S političko-diplomatskog stajališta Pariz je pružio podršku onim krugovima u Sofiji koji su tražili

³⁶³ Na primjer, za vrijeme pretresanja Pakta četiriju velesila ili u vezi s pokušajima francusko-talijanskog zblizavanja.

³⁶⁴ DDF – 1 – IV, dok. 225, str. 381; Paul-Boncour, J.: cit. d. II. svezak, 356.

put za zblizavanje s Malom antantom i Francuskom. Posjet E. Herriota Sofiji u kolovozu 1933. potvrđuje spomenutu tendenciju. S druge strane, trgovinsko-financijski odnosi među dvjema zemljama u stanovitoj su suprotnosti sa sve većim interesom što ga Francuska pokazuje za Bugarsku. Financijski krugovi u Francuskoj zahtijevaju da se izvrši pritisak na bugarsku vladu, da se vrati dug, a pariške banke čak su i prijetile da će likvidirati svoje institucije i poduzeća u Bugarskoj ako se uskoro i povoljno ne riješe financijska pitanja. Paul-Boncour je tijekom Borisova posjeta Parizu, u rujnu 1933, uvjetovao rješenje financijskih pitanja upravo poboljšanjem odnosa između Bugarske i Jugoslavije,³⁶⁵ čime je izvršio pritisak na Sofiju.

Odnos Francuske prema političkom razvoju na Balkanu relativno se brzo promijenio u vezi s aktivnosti država na poluotoku. Tijekom priprema trojnog pakta, u travnju i svibnju 1933, francuski poslanik u Ankari Chamberlain »na vlastitu inicijativu«³⁶⁶ iznio je bugarskom poslaniku Antonovu ideju o potrebi jedinstvenog istupanja i zblizavanja Turske, Grčke, Bugarske i Male antante. Cilj takvog zblizavanja trebalo je da bude veća samostalnost balkanskih država i neovisnost o talijanskoj politici.³⁶⁷ Kasnije, uslijed Titulescuove inicijative stajalište Francuske poprimalo je jasnije oblike, jer je koncepcija regionalnog pakta u jugoistočnoj Evropi, kako ju je prezentirao rumunjski ministar vanjskih poslova, izazvala ne samo interes i podršku Pariza, već je prisiljavala Francusku da zauzme stav prema tom prijedlogu i prema jugoslavensko-bugarskom zblizavanju. Postojeće razmimoilaženje u pogledima balkanskih država na formu, način i ciljeve njihova uzajamnog zblizavanja, prisiljavaju Pariz da respektira takve tendencije, da ne dođe do razdora između Francuske i pojedinih balkanskih država. Francuski diplomati često iznose kontradiktorna gledišta, podliježu utjecaju zemlje u kojoj su akreditirani i pokušavaju na vlastitu inicijativu otklanjati neslaganja, ali u principu Pariz daje prednost regionalnom paktu četiriju država bez sudjelovanja Bugarske pred jednostranim poboljšanjem odnosa između Sofije i Beograda. Na isti način odbija se alternativna zblizavanja Bugarske i Male antante. Bit francuskih argumenata leži u činjenici da bi u oba slučaja i Turska i Grčka tražile drugu alternativu za svoju vanjsku politiku. Strah od promjene ravnoteže snaga na Balkanu i posebno prijetnja da iza bugarskih zahtjeva za Egejsko more i ev. Trakiju stoji čitava Mala antanta, prisilili bi Ankaru i Atenu da pruže otpor takvoj politici. Francuski diplomati argumentiraju da bi pored toga jugoslavensko-bugarsko zblizanje izazvalo protivljenje Rumunjske, i sve tri države s pravom bi mogle smatrati da je Bugarska odustala od Makedonije samo zato da stekne podršku Jugoslavije u ostvarivanju svojih zahtjeva prema susjedima.³⁶⁷ Francuski poslanik u Beogradu Naggiar, u želji da odredi granice interesa i podrške jugoslavensko-bugarskom zblizavanju, pisao je u ožujku 1934. dođuše cynički, ali točno da bi ta podrška imala doseći onu granicu »kad prijateljstvo između južnih Slavena neće postati veća opasnost za mir u istočnoj Evropi od njihovih svađa.«³⁶⁸ U principu Francuska ne nastoji

³⁶⁵ AMZV, PZ, Sofija periodická II. 9. 10. 1933; Ibidem, PZ, Bukurešt, br. 72, 1. 11. 1933.

³⁶⁶ Daneva-Michova, Ch.: cit. d., 302.

³⁶⁷ DDF – 1 – V, dok. 58, str. 115 – 116.

³⁶⁸ DDF – 1 – V, dok. 472, str. 894.

ukloniti neslaganje između balkanskih država, ne želi aktivno intervenirati u rješavanju teritorijalnih problema niti u problemima nacionalnih manjina, mada postoje i takvi slučajevi,³⁶⁹ već samo želi iskoristiti situaciju u svoju korist.

Francuska diplomacija lavira i primjenjuje svoj utjecaj naročito u Beogradu. Ne može se tvrditi da bi se striktno i dogmatski pridržavala alternative obrambenog pakta četiriju balkanskih država. Ne samo u Beogradu već i u Sofiji francuski se diplomati tijekom siječnja 1934. izjašnjavaju za sudjelovanje Bugarske u pripremanom sporazumu. Bugarski poslanik u Parizu Batalov više je puta javljao da su na Quay d'Orsayu tražili da Mušanov pripremi obećanu formulaciju, koja bi omogućila da se Sofija priključi paktu.³⁷⁰ Francuski poslanik u Sofiji Cambon intervenirao je po Paul-Boncourovu nalogu kod Mušanova 16. siječnja i 26. siječnja da Bugarska pristupi paktu.³⁷¹ Paul-Boncour u svom govoru u senatu od 17. siječnja 1933. spomenuo je potrebu da se pridobije i Bugarska za suradnju, mada je prvenstveno naglašavao Balkanski četvorni pakt.³⁷² Kasnije je Paul-Boncour smatrao prikladnim da pobliže definira svoj stav jer je njegova izjava uznemirila Mušanova. Nedvojbeno se izjasnio za pristupanje Bugarske u sadašnjosti, odnosno budućnosti, a u formulaciji pakta upotrijebio je termin da neće imati za cilj garanciju već respektiranje integriteta granica.³⁷³ S druge strane, Francuska ulaže maksimalne napore da olakša pregovore o Balkanskom paktu i odstrani ev. poteškoće. Po Paul-Boncourovu nalogu francuski otpravnik poslova u Ankari Barbier intervenirao je kod R. Arasa da se prihvati jugoslavenski zahtjev za garanciju i albanskih granica.³⁷⁴ Pritom nije bitno da je ta intervencija bila već nepotrebna, ali to pokazuje koliku važnost pripisuje Francuska Balkanskom paktu. Nastojanje da se osiguraju i albanske granice znači da je Pariz želio usmjeriti sporazum protiv talijanskih planova u jugoistočnoj Evropi. Taktičko postupanje dovodi Pariz do željenih ciljeva. Ujedinjenje balkanskih država oslabilo je utjecaj Italije i pojačalo pozicije Francuske, a da nije došlo do prekida u jugoslavensko-bugarskom zблиžavanju i slabljenja pozicija Pariza u Bugarskoj. Balkanski pakt, sa stajališta utjecaja velikih sila u jugoistočnoj Evropi, predstavlja jednoznačan, mada ne i trajan uspjeh francuske politike. Ujedno označava poraz talijanskih ambicija na Balkanu.

³⁶⁹ Na primjer, francuski poslanik u Ankari Kammerer je u razgovoru s R. Arasom upozorio (studeni 1933) da bi »ipak trebalo olakšati pristupanje Bugarske na taj način da se udovolji njenim teritorijalnim zahtjevima« – DDF – 1 – IV, dok. 410, str. 729; francuski poslanik u Sofiji Cambon je u studenom 1933. izradio opsežan izvještaj u kojem sugerira da Jugoslavija da Bugarskoj neke koncesije na području kulture i školstva u okolici Caribroda. Nasuprot tome, poslanik u Beogradu Naggiar u potpunosti je odbio takve prijedloge jer je želio spriječiti miješanje u veoma osjetljiva pitanja. U protivnom, to bi moglo izazvati neugodne reakcije kako u Bugarskoj i Jugoslaviji, tako i u ostalim balkanskim državama. – DDF – 1 – V, dok. 30 ili 110, str. 50 – 53, 210 – 213.

³⁷⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 46, Pariz, 25. 1. 1934; Ibidem, 60, Pariz, 30. 1. 1934.

³⁷¹ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 31, Sofija, 16. 1. 1934, DDF – 1 – V, dok. 276, str. 526-527.

³⁷² AMZV, PZ, Pariz, br. 3. 19. 1. 1934.

³⁷³ DDF – 1 – V, dok. 250, str. 496-497.

³⁷⁴ DDF – 1 – V, dok. 258, str. 505-506.

Rim je u jugoistočnoj Evropi nastojao voditi aktivnu politiku. Već smo upozorili na njegovu agresivnu politiku prema Beogradu, te na nastojanje da opkoli Jugoslaviju i da stvori blokove od balkanskih država i sl. Pod utjecajem ambicija, koje je Italija prezentirala svojim prijedlogom Pakta četiriju velesila i uslijed cjelokupne njezine politike, Mussolinijeva diplomacija prisiljena je da na Balkanu zauzme obrambene pozicije. U principu, niti jedna alternativa s kojom su države na poluotoku računale do iznošenja prijedloga Pakta četiriju velesila, u krajnjoj konzekvenciji nije mogla odgovarati palači Chigi, jer je bila uperena protiv onih negativnih tendencija koje Rim nastoji provoditi u međunarodnoj politici.

Italija čak i u vrijeme diplomatske aktivnosti balkanskih država želi graditi svoju politiku na Balkanu na temeljima bivših dobrih odnosa s Turskom, Grčkom i Bugarskom. To se posebno očituje nakon neuspjelog pokušaja Rima da utječući na Rumunjsku, naruši Antantin savez. U borbi protiv pozicija Male antante i njezine aktivne politike prema Bugarskoj, Italija nastoji nametnuti ideju trojnog pakta između Turske, Grčke i Bugarske. Rim pokušava iskoristiti inicijativu Ankare koju ova pokazuje u vezi sa zaključivanjem ugovora između navedenih država, te neposredno i aktivno podupire prijedloge R. Arasa. Ali u principu, kao što smo rekli, sadržaj eventualnog saveza između Ankare, Atene i Sofije, kako ga shvaća Turska i Italija, razlikuje se već u načelnim pitanjima. Doduše, s formalne strane prijedlozi obiju država nisu u suprotnosti, ali s obzirom na to što se takva ideja javlja u Turskoj nakon Pakta četiriju velesila, očito je da bi ev. trojni blok bio uperen protiv Italije. Suprotno tome, nastojanje Italije da se blok triju država izjasni u prilog direktoriju velikih sila, što je želio postići i barun Aloisi na pregovorima u Ženevi,³⁷⁵ nije moglo imati uspjeha, jer u Turskoj vladaju upravo suprotne tendencije. Italija međutim izvlači iz zaborava tu ideju i u razdoblju pred potpisivanje Balkanskog pakta i nastoji nagovoriti tri države da sklope savez³⁷⁶ s ciljem da spriječi nastanak Balkanskog pakta.³⁷⁷ Ali, planovi Rima ne nailaze na razumijevanje niti u Turskoj, niti u Grčkoj i Bugarskoj zbog toga što te države imaju posve različita mišljenja o bitnim pitanjima razvoja međunarodne situacije i ne vjeruju u iskrenost talijanske politike. Unatoč mnogim primjerima, koji dokazuju poboljšanje u odnosima između Turske i Italije (1933) i koji, kako se čini, svjedoče o uklanjanju nesporednosti između Italije prije iznošenja prijedloga o Paktu četiriju velesila, razvoj turske vanjske politike, već samim tim što smjera stvaranju regionalnog sporazuma na Balkanu, u protivnosti je s ciljevima Italije u jugoistočnoj Evropi, i u shvaćanju međunarodne situacije uopće. U Rimu međutim nemaju nikakve iluzije i ne precjenjuju takve manifestacije, kao što je posjet turskog ministra vanjskih poslova Italiji (1933). Štoviše nemaju povjerenje u R. Arasa, posebno poslije

³⁷⁵ AMZV, PZ, Rim, br. 23, 12. 5. 1933; Ibidem, Kabinet 1933, br. 1687, 2. 5. 1933.

³⁷⁶ DGFP – C – II, dok. 178, str. 346; DVP SSSR, XVI, dok. 405, str. 713.

³⁷⁷ Prema izvještajima turskog poslanika Vasif-beya, u Rimu su razmatrali mogućnost da zaključe sporazum s Njemačkom, Sov. Savezom i Turskom, ali Mussolini nije spominjao takvu alternativu Litvinovu u prosincu 1933. DVP SSSR, XVII, dok. 14, str. 45-46.

potpisivanja Balkanskog pakta o narušiocu mira. U jesen 1933. Italija se našla praktički u bezizlaznoj situaciji. U Rimu više nisu mogli ozbiljno pomišljati na trojni sporazum i s pravom strahuju da bi rezultat takva sporazuma bio za Italiju negativan. Ali, još uvijek ga ne odbacuju jer smatraju da će njime utvrditi Bugarsku u njezinu dotadašnjem položaju i da će pridonijeti tursko-bugarskim odnosima. Istodobno su odbijali pomisao na jugoslavensko-bugarsko zблиžavanje i spremni su boriti se protiv njega. Ako ne bi bilo moguće spriječiti zблиžavanje Sofije i Beograda, namjeravaju zauzeti pasivan stav i »tražiti od Srba kompenzaciju«.³⁷⁸

Slabljenje talijanskih pozicija tijekom 1933. ispoljilo se i u Bugarskoj. Rim nije bio zadovoljan nedovoljno aktivnom vanjskom politikom Sofije poslije prijedloga Pakta četiriju velesila, i zahtijevao je od Berlina da u tom smislu djeluje na Bugarsku.³⁷⁹ U palači Chigi često su uvjeravali bugarskog poslanika generala Valkova da Italija podupire revizionističke zahtjeve Sofije.³⁸⁰ Način propagande upućuje na to da je Rim nastojao usmjeriti bugarski revizionizam prvenstveno protiv Jugoslavije, jer je problem Makedonije najjači argument talijanskog tiska. U Rimu otvoreno izjavljuju da su zainteresirani za zблиžavanje Bugarske i tursko-grčkog bloka i istupaju protiv eventualnog sudjelovanja Sofije u konvenciji o definiciji napada sa SSSR-om, zajedno s Malom antantom i Turskom.³⁸¹

Kako je krajem 1933. uznapredovalo jugoslavensko-bugarsko zблиžavanje, tako se povećava aktivnost talijanske politike. Ne samo Rim već i pojedini talijanski predstavnici u balkanskim državama otvoreno pokazuju svoje nezadovoljstvo takvom orijentacijom Sofije.³⁸² Ponovo nude Bugarskoj alternativu zблиžavanja s Turskom i Grčkom. U Rimu uvjeravaju generala Valkova da je Italija upozorila Ankaru da je protiv izolacije Bugarske, do koje bi svakako došlo u slučaju Balkanskog pakta.³⁸³ Međutim, vanjska politika Bugarske razvijala se upravo suprotno tome, tj. u pravcu zблиžavanja s Jugoslavijom. Već smo skrenuli pažnju na nepovjerenje Sofije prema talijanskoj politici, a u Rimu vladaju slične tendencije. U siječnju 1934. tužio se Mussolini njemačkom ambasadoru von Hasselu da »Italija i Bugarska nisu održale prijateljske odnose«, jer je Sofija odbijala njezine prijedloge za zблиžavanje s Turskom i Grčkom, te se nije pridržavala Duceovih savjeta da učvrsti odnose s Madarskom.³⁸⁴ Upravo uslijed bugarske orijentacije na suradnju s Jugoslavijom nije Italija učvrstila svoje pozicije u Sofiji, niti nakon potpisivanja Balkanskog pakta. Već krajem siječnja 1934. poručuje Mussolini da se slaže s postupcima Bugarske i s motivima njezina neprihvatanja Balkanskog pakta.³⁸⁵

³⁷⁸ OL-Küm. pol. 1933-24/31-2646, Rim 7. 9. 1933. Razgovor između mađarskog poslanika i direktora evropskog odjela talijanskog Ministarstva vanjskih poslova Quaronija.

³⁷⁹ DGFP – C – I, dok. 125, str. 231.

³⁸⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 67-68, Rim, 5. 4. 1933.

³⁸¹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2317, str. 31-33, Rim, 7. 7. 1933.

³⁸² CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2317, str. 62, Rim, 11. 12. 1933; Ibidem, a.e. 2374, str. 14, Carigrad, 18. 12. 1933.

³⁸³ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2317, Rim, 11. 12. 1933.

³⁸⁴ DGFP – C – II, dok. 178, str. 346.

³⁸⁵ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 65, Rim, 31. 1. 1934.

Italija vrši pritisak na bugarski tisak i uskoro je dostavila sofijskom dnevnom listu točan tekst tajnog protokola Balkanskog pakta. Takve intervencije i postupci nisu međutim mogli utjecati na situaciju. Utjecaj Italije opada u razmjeru s poboljšanjem odnosa između Sofije i Beograda. Rim nastoji utjecati i na unutrašnjopolitičku situaciju u Bugarskoj i preko komplikacija unutrašnjopolitičkog karaktera spriječiti zblizavanje dviju slavenskih država. Provokativne akcije VMRO-a do kojih je dolazilo uvijek prilikom nekog značajnijeg posjeta (kralj Aleksandar, Titulescu) dovode se u neposrednu vezu s Italijom. Mnoge vijesti svjedoče o tome da je u jesen 1933. Rim osigurao VMRO-u i nekim dnevnim listovima financijska sredstva da utječu na vanjskopoliitičku orijentaciju Bugarske i spriječe zblizavanje s Jugoslavijom. S istim ciljem je Mussolini odobrio isporuku oružja Bugarskoj, krajem 1933. Te su akcije, osim isporuke oružja, imale suprotan efekt, jer su povećale nepovjerenje u talijansku politiku.

Diplomatska aktivnost balkanskih država, koja teži potpisivanju obrambenog pakta, bila je a priori za rimsku vladu neprijateljska. Kad su se 1933.³⁶⁶ ostvarila strahovanja Italije i u praksi balkanske države izrazile potrebu za regionalnim blokom, Rim više nema načina da osujeti ove težnje. Unatoč tome što su ciljevi i principi na kojima je imao počivati Balkanski pakt bili u biti protivni ciljevima i planovima talijanske vanjske politike, u Rimu nisu mogli otvoreno istupiti protiv regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi. Zblizavanje balkanskih država, odnosno pacifikacija onih oblasti koje su u prošlosti bile tako često žarište nemira, ne mogu u Rimu javno ocjenjivati kao negativno. Tada bi u potpunosti otkrili svoje razaračke ciljeve. Iz tih razloga odlučili su se za taktiku popuštanja i formalno nisu izražavali svoje protivljenje, ali niti suglasnost, a to se primjećuje i za vrijeme Maximosova posjeta Rimu u siječnju 1934. Istodobno talijanski zahtjev da se Bugarska ne izuzima iz sporazuma imao je izazvati razdor između budućih potpisnica Balkanskog pakta. Čak je barun Aloisi u prosincu 1933. izrazio u prisutnosti sovjetskog ambasadora u Rimu Potemkina nadu da će i SSSR odvrćati Ankaru od stvaranja regionalnog bloka na Balkanu i od zblizavanja Turske s Malom antantom, jer je to u interesu Francuske. Sovjetski ambasador nije reagirao na takve primjedbe.³⁶⁷

Italija vrši pritisak i na Tursku i Grčku, te je 1. veljače 1933. službeno intervenirala u Ateni da se pakt ne potpisuje bez Bugarske.³⁶⁸ Podrška grčke opozicije, koja je istupala protiv čl. 3. tajnog protokola i s time povezane unutrašnjopolitičke poteškoće, također predstavljaju jedan od načina borbe Italije protiv potpisivanja Balkanskog pakta. Ali Rim ipak nije imao dovoljno sredstava i snaga da spriječi potpisivanje regionalnog sporazuma na Balkanima iz sporazuma imao je izazvati razdor između budućih potpisnica Balkanskog pakta. Čak je barun Aloisi u prosincu 1933. izrazio u prisutnosti sovpoluotoku bez članstva Bugarske.³⁶⁹ S diplomatskog gledišta želi ublažiti svoje

³⁶⁶ DDF – 1 – V, dok. 30, str. 53; DGFP – c – II, dok. 104, str. 183.

³⁶⁷ DVP SSSR, XVII, dok. 4, str. 25.

³⁶⁸ AMZV, PZ, Atena br. 7, 5. 2. 1934.

³⁶⁹ Podrobno o stavu talijanskog tiska vidi: Ch a n d a n, K. S.: Les nouveaux Balkans, Paris 1934, 55-56.

neuspjehe, te 17. ožujka 1934. potpisuje tzv. Rimske protokole s Austrijom i Mađarskom. Ali, ne uspijeva u tu kombinaciju uvući i Bugarsku.³⁰⁰ Na taj način Balkanski pakt pridonosi izrazito slabljenju talijanskog utjecaja u jugoistočnoj Evropi i predstavlja u tadašnje vrijeme poraz njezinih imperijalističkih ciljeva u tom području.

Druga fašistička velesila – Njemačka 1933. nije mogla posvetiti veću pažnju razvoju u jugoistočnoj Evropi jer se usredotočila na rješavanje unutrašnjopolitičkih problema i na položaj Reicha u međunarodnoj politici. Osnovna koncepcija Njemačke polazi od sasvim drugih principa nego Italija. Rim je propagirao i pridržavao se metoda političkog pritiska, dok je Berlin tada bio pristaša ekonomskog prodiranja. Pokušaji da se uskladi politika obje velesile u oblasti srednje i jugoistočne Evrope nisu zbog spomenutih činjenica doveli do pozitivnih rezultata. Osim toga postoje ozbiljna razmimoilaženja oko Austrije. Inicijativa njemačkog ambasadora u Rimu von Hassela, koja se odnosi na ekonomsku suradnju također ne daje dobre rezultate.³⁰¹ Berlin je htio surađivati s Italijom na onim područjima koja su zanimljiva za obje velesile, ali nije htio prihvatiti čvršće obveze. Njemačka je imala za cilj da prije svega oslabi odnosno razori Malu antantu,³⁰² što bi negativno utjecalo na francuski sistem sigurnosti i omogućilo prodor Trećeg Reicha u jugoistočnu Evropu. U tom razdoblju polazilo se od ekonomskog djelovanja, koje bi imalo političke posljedice.

U diplomatskoj djelatnosti Njemačka je podupirala jugoslavensko-bugarsko zbližavanje,³⁰³ te se službeno i formalno zauzimala za revizionističke zahtjeve Bugarske u što su u Berlinu uvjerali i bugarskog poslanika Pomenova.³⁰⁴ Treba međutim konstatirati da niti poslije Hitlerova dolaska na vlast nije došlo do izrazitijeg učvršćenja bugarsko-njemačkih odnosa. U Sofiji su, doduše, sa simpatijama pratili napade Trećeg Reicha na mirovne ugovore, a od potpisivanja trgovinskog ugovora s Berlinom 1932. produbljuju se i gospodarski odnosi između dviju zemalja, ali nikako se ne može reći da bi se Bugarska u većoj mjeri orijentirala na Njemačku. Treći Reich nije podupirao konkretne bugarske revizionističke zahtjeve. U tim pitanjima ostao je rezerviran i kasnije, jer se bojava reakcije ostalih balkanskih država. Neki od njemačkih diplomata imaju razne planove, te predlažu različito postupanje u odnosu na Sofiju,³⁰⁵ no ne treba im pridavati veće značenje, jer se radilo o pokušajima da se pokaže osobna inicijativa.

Ne samo cjelokupni razvoj na Balkanu već i zbližavanje Turske s Malom antantom, te potpisivanje londonske konvencije o definiciji napada u suprot-

³⁰⁰ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2482, str. 27, Rim, 29. 3. 1933.

³⁰¹ DGFP – C – I, dok. 192, 388, str. 256-260, 715-716.

³⁰² DGFP – C – I, dok. 14, str. 30; Usporedi Volkov, V. K.: cit. d., 22-23; Bystrický, V.: – Deak, L.: cit. d., 203-204.

³⁰³ AMZV, PZ, Sofija, br. 58, 4. 11. 1933.

³⁰⁴ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2258, str. 163, Berlin, 10. 6. 1933.

³⁰⁵ Na primjer, njemački ambasador u Rimu sugerira da Bugarska uvjeri Tursku kako nema prema njoj nikakve zahtjeve. Time bi udaljila Ankaru od Atene i mogla bi stvoriti uvjete za izlaz na Egejsko more. Istodobno preporučuje zbližavanje s Rumunjskom; očito bi zbližavanje imalo izazvati komplikacije u Maloj antanti. – CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2317, str. 57, Rim, 9. 12. 1933.

nosti su s principima njemačke politike.³⁹⁶ Berlin se nije želio eksponirati protiv Balkanskog pakta. Čini se da je usredotočio sve svoje snage na to da se Bugarska ne priključi regionalnom bloku. Nacisti su nastojali utjecati na stav Sofije i pritiskom *ex-cara* Ferdinanda na Borisa i htjeli su uskladiti svoje postupke s Italijom. U Ankari su izjavljivali da bez Bugarske Balkanski pakt ne predstavlja potpunu konsolidaciju jugoistočne Evrope.³⁹⁷ U cirkularnom telegramu diplomatskim predstavnicima poslije potpisivanja Balkanskog pakta, Wilhelmstrasse zastupa isto mišljenje. Pritom su naglašavali da Njemačka nije neposredno zainteresirana za razvoj na Balkanu. Izražavala se sumnja da je bila postignuta konsolidacija političke situacije u jugoistočnoj Evropi.³⁹⁸ Njemačka je odobravala stav Bugarske i izražavala je nadu da će Balkanski pakt oteretiti Malu antantu, jer će djelatnost dviju država Antantina saveza prenijeti u jugoistočnu Evropu.³⁹⁹ Slične argumente ponovio je i ministar vanjskih poslova Neurath u razgovoru s Borisom u Berlinu 1. ožujka 1934. Tom je prilikom naglašeno da se u bližoj budućnosti neće moći postići revizija granica, dok je poboljšanje gospodarske situacije Bugarske ostvarivo samo onda ako popusti politička napetost između Sofije i Beograda.⁴⁰⁰ U tom razdoblju Njemačka ne smatra da je potrebno odlučnije istupiti protiv Balkanskog pakta – razlozi su u biti jednaki kao kod Italije – a kasnije ga nastoji oslabiti i razoriti putem jugoslavensko-bugarskog zbližavanja. Problem normalizacije odnosa između Sofije i Beograda pokušavaju pojedine velike sile iskoristiti za sasvim različite ciljeve. U kojem će se pravcu razvijati taj proces ovisilo je o unutrašnjopolitičkom razvoju u obje države i o međunarodnoj situaciji.

Od 1932. do 1934. Velika Britanija ne pokazuje suviše velik interes za konkretnu političku i diplomatsku aktivnost na Balkanu. Mac Donaldov prijedlog o razoružanju nije izazvao oduševljenje država jugoistočne Evrope, djelomice s iznimkom Bugarske, i neposredno je poremetio odnose između Turske i Londona. Velika Britanija zauzimala je negativan stav prema zahtjevima Ankare za promjenu demilitarizirane zone u tjesnacima i negativno je ocjenjivala kontakte između Turske i SSSR-a. Protusovjetski stav britanskog imperijalizma, koji se 1933. javlja u evropskoj politici očituje se i na Balkanu. Ali, u času konkretne diplomatske djelatnosti britanski diplomatski predstavnici nisu se aktivizirali praktički sve do Maximosova posjeta Londonu, početkom siječnja 1934. Neke vijesti upućuju na to da je engleski poslanik u Sofiji predlagao svojoj vladi da se službeno angažira u jugoslavensko-bugarskom zbližavanju.⁴⁰¹ Prilikom Borisova posjeta Londonu u jesen 1933, engleski političari također ga savjetuju da poradi na poboljšanju odnosa s Beogradom. I predsjednik Balkanskog komiteta u Londonu E. Boyle izjasnio se za podršku zbližavanju između dvije slavenske države na Balkanu, ali britanska vlada nije u tom pravcu poduzela neku veću aktivnost. Tijekom siječnja 1934, kada

³⁹⁶ DGFP – C – I, dok. 394, str. 727.

³⁹⁷ Campus, E.: cit. d., str. 120.

³⁹⁸ DGFP – C – II, dok. 246, str. 463-464.

³⁹⁹ OL-Kum. pol. 1934-49-399-494, Berlin, 10. 2. 1934.

⁴⁰⁰ DGFP – C – II, dok. 291, str. 547-548.

⁴⁰¹ AMZV, PZ, Sofija, br. 61, 10. 11. 1933.

su razgovori o Balkanskom paktu dospjeli u završnu fazu, ministar vanjskih poslova John Simon daje do znanja da se V. Britanija ne namjerava miješati u pregovore, međutim ipak predlaže da se Bugarska približi planiranome paktu. Istodobno u Londonu savjetuju Maximosu da olakša Sofiji pristupanje Balkanskom paktu i da pripremi odgovarajuću formulaciju, koja bi Bugarskoj rezervirala prava iz mirovnih ugovora.⁴⁰² I ostale vijesti potvrđuju da je Velika Britanija imala izvjesno razumijevanje za revizionističku politiku i zahtjeve Bugarske. Britanski poslanik u Beogradu Henderson rekao je češkom poslaniku Welleru da je za sada nemoguće tražiti od Bugara »da potpišu pakt i tako napuste sve nade za promjenu granica, te iako je za takvo što vrlo malo nade, za bugarski narod je ona (revizija) dragocjena i ne može je se izričito odreći.«⁴⁰³ Najprije su to bili poluslužbeni »osobni« savjeti vodećih predstavnika Foreign Offica, kasnije službene izjave, ali svi žele pristupanje Bugarske Balkanskom paktu i traže da ona predloži formulaciju koja bi joj odgovarala. Istodobno se izražava neslaganje s djelatnošću VMRO-a i pokazuje interes za nastojanje Beograda da provede pristup Sofije paktu.⁴⁰⁴ Za vrijeme završnih pregovora o Balkanskom paktu, London pokazuje razumijevanje za postupke Bugarske, ali istodobno predlaže Sofiji da ipak pristupi pripremanom sporazumu, te da izradi odgovarajuću formulaciju a posebnom deklaracijom da si pridrži pravo u pogledu mirovnih ugovora i Pakta Lige naroda. Također se pomišljalo i na to da se cijeli problem riješi po uzoru na njemačko-poljski ugovor o nenapadanju.⁴⁰⁵ Iste tendencije, ali bez pozivanja na njemačko-poljski pakt izražava i Simonova izjava od 5. veljače 1934. u kojoj je izrazio želju da pridobije za sporazum balkanskih država i Bugarsku.⁴⁰⁶ Nakon potpisivanja Balkanskog pakta u Londonu opet pokazuju razumijevanje za stavove Sofije i izražavaju nadu da će se cijela situacija moći riješiti na osnovi pakta o nenapadanju, što je trebalo postati aktualno već u bliskoj budućnosti.⁴⁰⁷ Konkretna stav Velike Britanije prema završnoj fazi diplomatske aktivnosti balkanskih država odraz je cjelokupne politike Londona u danoj etapi razvoja. Razumijevanje za bugarske revizionističke zahtjeve proizlazi iz odnosa Velike Britanije prema mirovnim ugovorima uopće, tj. iz nastojanja da u budućnosti dođe do stanovite promjene na osnovi čl. 19. Pakta Lige naroda.⁴⁰⁸ Ujedno je u britanskoj politici vidljiva tendencija da se smanje razdori između poraženih i pobjednika, tj. ustupcima u korist Njemačke, a na račun Francuske. Svi ovi pokušaji u specifičnom su obliku izraženi u težnji da se Bugarska priključi Balkanskom paktu i da joj se ne oduzme mogućnost za reviziju. To se u potpunosti očituje u izjavi britanskog poslanika u Ateni Waterlowa premijeru Tsaldarisu, 27. siječnja 1934. Poslanik

⁴⁰² CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 21, London, 16. 1. 1934.

⁴⁰³ AMZV, PZ, Beograd, br. 6, 29. 1. 1934.

⁴⁰⁴ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 23, London, 17. 1. 1934.

⁴⁰⁵ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 64-65, London, 1. 2. 1934.

⁴⁰⁶ Kerner, R. J. – Howard, H. N.: cit. d., 126; T. I. Geshkoff.: cit. d., 212.

⁴⁰⁷ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2435, str. 80, London, 8. 2. 1934.

⁴⁰⁸ Na primjer, iz Mac Donaldove izjave u Donjem domu u vezi s debatom o Paktu četiriju velesila proizlazi da se slaže sa stanovitim revidiranjem mirovnih ugovora. Machray, R.: *Struggle for the Danube and the Little Entente*, London 1938, 121.

je tražio da se Bugarskoj omogući pristup Balkanskom paktu. Ujedno je naznačio da njegovu vladu uvjetuje pristupanje Bugarske Balkanskom paktu sredinjem svih finansijskih i gospodarskih nesuglasica između Bugarske i njezinih susjeda. Waterlow se međutim usprotivio da se Bugarskoj omogući izlaz na Egejsko more.⁴⁰⁰ Uskoro je Velika Britanija obavijestila o svojim stavovima prema Balkanskom paktu i ostale države. Riječ je o sadržaju informacija koje su bile upućene Grčkoj a imale su za cilj konsolidaciju mjera ukoliko nisu uperene protiv neke od država. O pitanju Bugarske bilo je konkretno napisano: »Smatra (britanska vlada V. B.) ukoliko Bugarska ne pristupi paktu, koji garantira sadašnje granice potpisnika, da bi bilo bolje modificirati objekt pakta na taj način da se osigura pristupanje Bugarske prije nego što ostale zemlje naprave međusobni pakt u okolnostima koje bi izazivale sumnju da je pakt uperen protiv Bugarske.« Istodobno ponovljeni su prijedlozi za rješavanje finansijskih i gospodarskih problema posebno između Turske i Grčke.⁴⁰¹ Kasnije je Waterlow (9. veljače 1934) demantirao u Ateni vijesti prema kojima su navodno britanski diplomati po nalogu vlade čestitali u četiri države potpisivanje pakta.⁴¹¹ Postupak Velike Britanije izazvao je stanovite komplikacije, ali nije utjecao na odluku četiriju država da potpišu Balkanski pakt. Na isti način ni razumijevanje Londona za stavove Sofije ne dovodi do učvršćenja britanskih pozicija u Bugarskoj. U tom pravcu situacija se promijenila tek kasnije, tijekom 1935.

Sovjetski Savez se uvijek zanimao za razvoj na Balkanu, jer je graničio s nekim balkanskim državama. Prošli i sadašnji pokušaji da se i u toj oblasti organizira protusovjetska fronta kao sastavni dio cjelovite političko-diplomatske kampanje protiv SSSR-a prisiljavaju ga da posveti pojačanu pažnju razvoju u jugoistočnoj Evropi. Dobri odnosi s Turskom predstavljaju također stanovitu garanciju protiv sličnih tendencija. Tijekom 1933. pa sve dalje balkanske države počinju postepeno pokazivati zanimanje za zbližavanje sa SSSR-om. Govorilo se i o priznavanju Sovjetskog Saveza, ali veći napredak ipak nije bio postignut. Npr. na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu (siječanj 1934) tri su države konstatirale da je »povoljan trenutak za obnovu normalnih odnosa između SSSR-a i Male antante«, ali s realizacijom tog programa trebalo je početi tek pošto se riješi pitanje odnosa Rumunjske prema SSSR-u.⁴¹² Na taj način i unatoč postizavanju stanovitih uspjeha, a to je u prvom redu potpisivanje sporazuma između SSSR-a, Male antante i ostalih država, balkanske države i njihov saveznik – Čehoslovačka nisu uspostavljale diplomatske odnose sa socijalističkom velesilom. U principu stav balkanskih država prema SSSR-u umnogome je ovisio o razvoju francusko-sovjetskih odnosa, tj. političkim koncepcijama Pariza, a ujedno je bio kompliciran i antisovjetskom politikom reakcionarnih krugova u pojedinim državama. Niti u vrijeme prvih intenzivnijih dodira između balkanskih država i

⁴⁰⁰ AMZV, PZ, Atena be. 6, 30. 1. 1934.

⁴¹⁰ AMZV, fond Mala antanta, nota britanske vlade od 5. 2. 1934, bez broja.

⁴¹¹ Campus, E.: cit. d., 129; AMZV, PZ Sofija, br. 10, 15. 2. 1934.

⁴¹² AMZV, fond Mala antanta, »Procès verbal« sa zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu 22.–23. siječnja 1934, bez broja.

SSSR-a nije u unutrašnjopolitičkom razvoju Jugoslavije, Rumunjske i Bugarske, odnosno Grčke došlo do smanjenja, a pogotovu ne do likvidacije protusovjetskih tendencija, mada su napadi na Sovjetski Savez u tom razdoblju postali ponešto rjeđi. Bugarska buržoazija postavlja i nadalje neprihvatljive uvjete i nastoji uspostaviti samo gospodarske odnose a odbija priznati SSSR i de iure. U takvim okolnostima nije morao biti rezultat nastojanja balkanskih država da sklope regionalni sporazum s gledišta SSSR-a ni najmanje jednoznačan. Težnje da se učvrsti antirevizionistička fronta, ograniči miješanje velesila, te sagradi zid pred talijanskim imperijalizmom i potvrdi postojeći teritorijalni status quo i slično, u mnogo čemu odgovaraju sličnim nastojanjima sovjetske međunarodne politike. Međutim, ne može se reći da bi u balkanskim državama postojalo neko unutrašnjopolitičko jamstvo za dosljedno provođenje takve politike. U prvom redu nisu postojale garancije da će budući savez nastaviti s politikom suradnje sa SSSR-om i da u nekim državama i u cijelome bloku neće doći do suprotnog razvoja uslijed promjena u vanjskoj politici Francuske. Na bit problema ne utječe niti činjenica da je tijekom 1933. došlo do postepenog poboljšavanja u odnosima između Francuske i SSSR-a, jer u Parizu postoje i drugačije težnje. Ali, sve do siječnja 1934. Sovjetski Savez nije nastojao utjecati na aktivnost balkanskih država, a vijest da Moskva stoji iza inicijative R. Arasa zasigurno ne odgovara stvarnosti.⁴¹³ Također nije točno da je SSSR bio oduševljen Balkanskim paktom i da je svestrano podržavao stvaranje regionalnog sporazuma. Navedeni općeniti argumenti imaju teoretsko značenje, dok stav SSSR-a prema paktu polazi od praktičnih potreba i prvenstveno s toga gledišta razvijaju se diplomatski pregovori između Ankare i Moskve.

U biti R. Aras nije konkretnije, napose ne potanje obavijestio SSSR o pripremama i ciljevima Balkanskog pakta, mada se to pretpostavljalo s obzirom na obostrane obveze dviju država. U Turskoj nastoje uvjeriti SSSR da je budući regionalni sporazum u skladu s politikom i ciljevima Sovjetskog Saveza i da će biti pogodan i za njega. U Moskvi se međutim počinju ograđivati od mnogih ciljeva pakta. Prve komplikacije izazvala je garancija granica, jer bi za Tursku i SSSR postojala teoretska mogućnost da se nađu na protivničkim stranama.⁴¹⁴ Radi sprečavanja takve mogućnosti SSSR je predlagao da u Balkanski pakt uđe pismena izjava »da se Turska neće osjećati obavezna sudjelovati u bilo kakvim akcijama protiv SSSR-a.«⁴¹⁵ Na osnovi čl. 8. Tajnog protokola dobila je Rumunjska i eventualnu garanciju za granicu s Besarabijom. Litvinov je u telegramu poslaniku u Ankari Suritzu s tim u vezi konstatirao: »U svakom slučaju Turska daje Rumunjskoj dopunsku garanciju u mirno doba i time jača njezin položaj ako bude pregovarala s nama o Besarabiji. Dakle, pakt je uperen i protiv nas.«⁴¹⁶ Postupci Turske izazivaju u SSSR-u ne-

⁴¹³ DDF – 1 – 4, dok. 349, str. 628.

⁴¹⁴ Teoretski bi takva mogućnost postojala u slučaju konflikta između Rumunjske i SSSR-a, što bi Bugarska iskoristila i napala Rumunjsku. S obzirom na obaveze iz Balkanskog pakta, Turska bi imala pružiti vojnu pomoć Rumunjskoj protiv Bugarske, a u krajnjoj konzekvenciji i protiv SSSR-a. DVP SSSR, XVII, dok. 14, str. 44-45.

⁴¹⁵ DVP SSSR, XVII, str. 767.

⁴¹⁶ DVP SSSR, XVII, str. 767.

povjerenje, posebice način na koji je R. Aras obavijestio Moskvu. Činjenica je da su se ciljevi i obveze pakta tek postepeno precizirali, ali turski ministar vanjskih poslova više se brinuo kako da budući pakt prikaže SSSR-u u naj-prihvatljivijem svjetlu, nego što je potanko obavijestio svog saveznika. Situacija je bila već u tolikoj mjeri komplicirana da je Litvinov izvijestio Ankaru: »Još ću postaviti vladi pitanje nije li nužno da energičnije istupimo protiv pakta.«⁴¹⁷ Ali, ne čini se da bi u SSSR-u smatrali nužnim energičnije istupiti protiv pakta. Nakon stanovitih konzultacija između Turske i SSSR-a, prema našem mišljenju najbolje će ilustrirati stav Sovjetskog Saveza prema Balkanskom paktu telegram koji je Litvinov poslao poslaniku u Ateni Davtjanovu 7. veljače 1934: »Prihvaćamo sve nadopune uz uvjet da Turska inzistira na tom paktu i ne želimo se miješati u njezine poslove, ali o nekom pozitivnom odnosu i povoljnim komentarima u tisku ne može biti ni govora.«⁴¹⁸ U sovjetskom tisku nisu se pojavili niti negativni komentari, a događaji su bili tek registrirani. Sovjetski Savez je svoje konkretne primjedbe iznosio tako reći isključivo Turskoj i posredništvom Ankare nastojao je postići da budući Balkanski pakt ne sadržava otvorene ili skrivene, te sporno formulirane dijelove, koji bi mogli biti upereni protiv njega. Takvo postupanje u skladu je s prijateljskim kontaktima između dviju država i Litvinov je iznio mišljenje da je »pakt nepovoljan za Tursku, jer je dovodi u najrazličitije evropske komplikacije. Dovoljno je ako kažemo da bi u slučaju stvarnog napada Italije, ili tek u slučaju optužbe da je napala Jugoslaviju miješanje Bugarske u konflikt izazvalo pružani sukob između Turske i Italije, te onih zemalja koje stoje iza nje.«⁴¹⁹

Turska je vlada prihvatila napomene Sovjetskog Saveza i na sastanku odlučila da će Ankara potpisati pakt tek pošto se odredi što se točno razumijeva pod pojmom balkanske granice, te pošto će se točka 8. Tajnog protokola precizirati stavljanjem »balkanske« ispred riječi granice, a predložena će deklaracija, koju je tražio SSSR, postati sastavni dio pakta.⁴²⁰ Navedeni zahtjevi bili su ostvareni prilikom potpisivanja Balkanskog pakta u Ateni.

Sovjetski je Savez imao primjedbe i na nesudjelovanje Bugarske u paktu. Litvinov je stavljao Turskoj do znanja da smatra realnu i blisku opasnost od njemačke težnje za revizijom granica (vraćanje jugoslavenskog teritorija Bugarskoj), a ne napad »slabe Bugarske na Tursku ili pak prodiranje Italije u Tursku preko Bugarske.«⁴²¹ Sovjetski diplomati izražavaju zabrinutost da bez Bugarske pakt gubi na vrijednosti i neće li takva situacija izazvati zaoštavanje odnosa na Balkanu.⁴²² Suprotno od toga R. Aras svim silama nastoji uvjeriti SSSR, naročito neposredno prije potpisivanja pakta, da pošto su prihvaćeni njegovi zahtjevi, Balkanski pakt postaje povoljan i za Sovjetski Savez. U

⁴¹⁷ DVP SSSR, XVII, dok. 14, str. 45.

⁴¹⁸ DVP SSSR, XVII, str. 776-777.

⁴¹⁹ Ibidem.

⁴²⁰ DVP SSSR, XVII, str. 787; T e i c h m a n , M.: Titulescu i rumunjska vanjska politika 1933 – 1936, *Československý časopis historický*, br. 5, Praha 1966, 671; DDF – 1 – VI, dok. 239, str. 535.

⁴²¹ DVP SSSR, XVII, dok. 14, str. 45.

⁴²² DVP SSSR, XVII, dok. 38, str. 102.

Moskvi međutim ne smatraju nužnim da zauzmu stav prema stvaranju Balkanskog pakta. Deklaracija koju je Turska donijela uklanja protusovjetsku oštricu prvobitno predlaganih članova regionalnog bloka, što u principu u SSSR-u smatraju djelomično zadovoljavajućim rješenjem. Stav Sovjetskog Saveza prema Balkanskom paktu polazi od šire shvaćenih aspekata eventualnih posljedica stvaranja regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi na cjelokupni razvoj poluotoka, ali uzroke njegova ograđivanja valja tražiti u strahu od mogućeg protusovjetskog karaktera novog pakta. Rješavanje tog problema predstavlja za sovjetsku vladu najbitniji uvjet i u znatnoj mjeri uklanja moguće konflikte između sudionika pakta i SSSR-a. Unatoč tome stav SSSR-a prema Balkanskom paktu nije krut, a kasnije niti skeptičan. Precizirao se i razvijao ovisno o cjelokupnom razvoju međunarodne situacije, posebno o odnosu članica sporazuma prema SSSR-u. Bit problema leži u tome da li će deklarirani ciljevi Balkanskog pakta biti u skladu s borbom za mir i zajedničku sigurnost. U tom pravcu uskoro su se pokazale stanovite mogućnosti i SSSR želi da i Balkanski pakt odnosno njegovi pojedini članovi aktivno sudjeluju u borbi za očuvanje mira i protiv agresije fašističkih velsila. S druge strane, pokazao se opravdanim i skepticizam SSSR-a što ga je izrazio već pri stvaranju Balkanskog pakta, jer novi regionalni blok zbog objektivnih i subjektivnih razloga nije bio sposoban ostvariti svoje deklarirane ciljeve.

18. Stav Čehoslovačke i Mađarske prema diplomatskoj aktivnosti balkanskih država

Interes Čehoslovačke za razvoj u jugoistočnoj Evropi proizlazi iz činjenice da su dva njezina saveznika balkanske države. U Pragu se razvoj na Balkanu ocjenjuje prvenstveno s gledišta u kojoj je mjeri mogao jačati ili slabiti pozicije Rumunjske i Jugoslavije. Pacifikacija Balkana mogla je pridonijeti aktivizaciji politike Beograda i Bukurešta u srednjoj Evropi, a eventualno uklanjanje bugarskog revizionizma imalo je i vojno značenje. Pritom se u Pragu nije nikada sumnjalo da se poboljšanje odnosa između dviju balkanskih savezničkih država i Bugarske može ostvariti samo tako da se Sofiji nekako nadoknadi šteta. U Černinskoj palači pridaju normalizaciji jugoslavensko-bugarskih odnosa prvorazredno značenje i nekoliko puta tijekom dvadesetih godina čine se pokušaji u tom pravcu.⁴²³

Osnovnu koncepciju u odnosu prema jugoslavensko-bugarskim pitanjima formulirao je E. Beneš u studiji »Problemi slavenske politike« 1926. na sljedeći način: »U poslovima Jugoslavije bili smo od početka do kraja... za mirno postupanje prema Bugarskoj u interesu buduće nužne zajedničke suradnje i zbog istočne Trakije.« S gledišta Bugara daljnji je razvoj ocjenjivao ovako: »Dovesti narod do toga da je nužno žrtvovati Makedoniju Srbima i preorijentirati svoje snage na postizavanje izlaza na Egejsko more. Teoretski

⁴²³ Usporedi V a s i l e v, V. A.: Bugarsko-čehoslovački odnosi u vrijeme fašističkog režima Cankova (9. 6. 1923 – 4. 1. 1926). *Slovanské štúdie* XIV. Bratislava 1974, 109-134.

to bi bila jedina politika budućnosti za Bugarsku. S gledišta slavenstva konačni cilj jugoslavensko-bugarske politike mogla bi biti federacija između dvije države.⁴²⁴

Benešovi pogledi na razvoj jugoistočne Evrope primijenjeni su u čehoslovačkoj vanjskoj politici i možemo je susresti i tijekom diplomatske aktivnosti država na Balkanu 1933. — 1934. Međutim, ČSR kao nebalkanska država nije mogla službeno sudjelovati u rješavanju problema jugoistočne Evrope. S pozicija Male antante morala je respektirati nazore, planove i ciljeve vanjske politike Jugoslavije i Rumunjske i podosta im se prilagođavati. Čehoslovačka prvenstveno želi postići podudarnost u nazorima sa svojim balkanskim saveznicima, a E. Beneš je pri rješavanju problema u jugoistočnoj Evropi odigrao ulogu posrednika.

U prvoj polovici 1933. Prag sa simpatijama prati jugoslavensko-bugarsko zbližavanje i ponovno kao i u prošlosti nastoji ostvariti poboljšanje odnosa između Male antante i Bugarske. Početkom 1933. E. Beneš je bugarskom poslaniku u Pragu Dorevu predložio da Bugarska i Mala antanta sklope lokarnski pakt, koji bi stvorio preduvjete za blisku političku suradnju. Čehoslovačka ima na umu pakt o nenapadanju, koji bi potpisale Bugarska i Čehoslovačka i uz »moralnu garanciju« Francuske i Velike Britanije.⁴²⁵ To, međutim ne znači da bi Bugarska imala pristupiti Maloj antanti, jer su i u Pragu i u Sofiji odbijali takvu mogućnost.⁴²⁶ Čehoslovačka inicijativa nadovezuje se na prethodne pokušaje Rumunjske i tadašnje tendencije u Jugoslaviji da se poboljšaju odnosi s Bugarskom, te je istodobno trebala isključiti, odnosno likvidirati komplikacije do kojih je u tom pitanju došlo između balkanskih država, članica Male antante. Pritom su u Pragu s nevjericom promatrali razvoj vanjske politike Sofije, napose njezin odnos prema Italiji,⁴²⁷ te su čehoslovački prijedlozi imali za cilj i da eliminiraju u suradnji s cijelom Malom antantom utjecaj Rima na Sofiju. Benešovi prijedlozi javljaju se u vrijeme kada se vode završni pregovori o sklapanju trgovinskog ugovora između ČSR-a i Bugarske što je također bila prilika da se bitnije poboljšaju odnosi između Male antante i Sofije. U principu se međutim nije radilo o izrazitijoj političkoj aktivnosti, već manje-više »o nabacivanju« problema, jer o čitavoj stvari nije bio obaviješten niti čehoslovački poslanik u Sofiji.

Interes ČSR-a za razvoj jugoslavensko-bugarskih odnosa raste od susreta Borisa i Aleksandra na beogradskom kolodvoru. U isto vrijeme u Pragu je primijećeno da Bugarska želi čehoslovačko posredništvo u svojim poslovima s Jugoslavijom.⁴²⁸ Tipično je što u vrijeme prije zasjedanja Stalnog savjeta Male antante Bugarska pokušava posredništvom Čehoslovačke utjecati na stavove članica Antante. Na zasjedanju Male antante u Sinaji u rujnu 1933. E. Beneš podupire stav Jugoslavije, oponira Titulescuu i direktno predlaže

⁴²⁴ Beneš, E.: Problemi slavenske politike, *Slovanský přehled* XVIII, Praha 1926, 182, 186.

⁴²⁵ Daneva-Michova, Ch.: cit. d., 297.

⁴²⁶ DDF – 1 – III, dok. 89, str. 153-154; Daneva-Michova, Ch.: cit. d., 297.

⁴²⁷ DDF – 1 – III, dok. 89, str. 153 – 154.

⁴²⁸ AMZV, PZ, Ankara br. 14, 16. 9. 1933. Posredovanje je zatražio bugarski poslanik u Ankari Antonov.

Aleksandru da posjeti Borisa u Euksinogradu. Ujedno smatra da bi odbijanje posjeta značilo krupnu političku pogrešku s obzirom na izolaciju Bugarske.⁴²⁹

Čehoslovačka preferira jugoslavensko-bugarsko zblizavanje, jer ga smatra najvažnijim pitanjem na Balkanu. Pritom se pitanje Bugarske promatra u vanjskoj politici ČSR-a mnogo šire sa stajališta cjelokupnih problema na Balkanu, napose sa stajališta učvršćenja Male antante. U Pragu su smatrali da put iz Sofije u Beograd vodi preko Bukurešta i obrnuto. U praksi navedeni principi znače da se usporedo s normalizacijom spornih pitanja i zblizjenja Bugarske i Jugoslavije moraju poboljšati odnosi između Bugarske i Rumunjske.

Dvadesetih godina, posebice tijekom diplomatske aktivnosti na Balkanu 1933. i 1934. Prag smatra da treba prvenstveno poraditi na zblizavanju Jugoslavije i Bugarske, a tek onda na poboljšanju odnosa Bukurešta i Sofije, što bi u krajnjoj konzekvenciji rezultiralo i poboljšanjem kontakata Bugarske s Malom antantom u cjelini.

Pitanje Bugarske u Pragu ocjenjuje se i s vojnopolitičkog gledišta. Jugoslavija i Rumunjska su se obvezale već prilikom osnivanja Male antante da će u slučaju bugarskog napada pružiti jedna drugoj pomoć. U praksi to znači da će u slučaju sukoba u srednjoj Evropi dio jugoslavenskih i rumunjskih oružanih snaga biti trajno u pripravnosti protiv napada Bugarske, pa čak i onda ako do agresije uopće ne dođe. Kada bi se međutim odnosi između Sofije i Beograda te Male antante normalizirali, opasnost od agresije bila bi uklonjena odnosno smanjena. Na taj bi se način Jugoslavija i Rumunjska sasvim ili barem djelomice oteretile i mogle bi aktivnije istupati u srednjoj Evropi. Polazeći od tih principa i ciljeva, koji su bili istaknuti na zasjedanju Stalnog savjeta Male antante u Sinaji E. Beneš je 2. listopada 1933. u Ženevi savjetovao Mušanovu da Bugarska postepeno poboljša odnose sa susjedima privremeno bez pakta, naglašavajući upravo zblizavanje s Jugoslavijom.⁴³⁰

Možemo pretpostaviti da se u razgovoru ispitivao i problem izlaska na Egejsko more, jer je 18. siječnja 1934. E. Beneš u vezi s potpisivanjem Balkanskog pakta poručio Bugarskoj: »U slučaju potpisivanja (Balkanskog pakta – V. B.) možete si rezervirati sporazum o pristupu na Egejsko more prema mirovnom ugovoru.«⁴³¹ Još i u tom razdoblju u Pragu se bave mišlju o eventualnoj kompenzaciji Bugarskoj u slučaju zblizavanja s Jugoslavijom i Malom antantom. Na to nas upućuju informacije dra K. Krofte sa savjetovanja Ministarstva vanjskih poslova ČSR-a, kada je o tom pitanju rekao: »Očito je da će Jugoslavija i Bugarska ubuduće nastojati izvršiti gospodarski ili politički prodor na Egejsko more, čime će pitanje Makedonije izgubiti na značenju.«⁴³² O kompenzaciji Bugarske na račun Grčke govorio je i čehoslovački otpravnik

⁴²⁹ A UML, fond Mala antanta 1933, fond 39, K 3/11. Zapisnik sa zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Sinaji 23. – 27. 9. 1933.

⁴³⁰ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 830, Sofija, 18. 12. 1933. Zapis o razgovoru između E. Beneša i Mušanova nije se u čehoslovačkim arhivima mogao pronaći, a o spomenutim nazorima Beneša informirao je P. Maxa bugarski ministarski predsjednik u prosincu 1933.

⁴³¹ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 14, Prag, 18. 1. 1934.

⁴³² AMZV, Kroftina izlaganja na savjetovanjima, br. 26, Prag 16. 11. 1933.

poslova u Sofiji Masařik s francuskim poslanikom Cambonom.⁴³³ Bez sumnje radi se o istim nazorima, koje je E. Beneš iznio već 1926, ali njihova realizacija došla bi u obzir tek u budućnosti. Istodobno Čehoslovačka je morala uvažavati politički razvoj na Balkanu, napose rezultate koji su bili postignuti u zbližavanju između balkanskih država, te prilagođavati svoje nazore tim činjenicama. Možemo konstatirati da su u Pragu približno sve do kraja studenoga 1933. davali prednost jugoslavensko-bugarskom zbližavanju i postepenoj normalizaciji odnosa između Sofije i Bukurešta pred stvaranjem šire političke grupacije. Pod pritiskom Rumunjske, posebno Titulescuovih uspjeha, bili su međutim prisiljeni promijeniti mišljenje i podupirati stvaranje Balkanskog pakta.

U principu Čehoslovačka nije niti do studenoga 1933. bila protiv regionalnog sporazuma o jugoistočnoj Evropi uz uvjet da u njemu sudjeluje i Bugarska. Čehoslovačka smatra da bi bez Sofije bila politička konsolidacija na Balkanu prilično problematična. Hipotezu da bi u slučaju sukoba Grčka i Turska bile sposobne neutralizirati Bugarsku, u Pragu ne prihvaćaju s prevelikim optimizmom. Istodobno u Čehoslovačkoj postoji zabrinutost da sporazum bez sudjelovanja Sofije ne poprimi jasno izražen protubugarski karakter, jer tada bi Bugarska bila direktno upućena na protivnički tabor. Ali, u Pragu su također potpuno svjesni da pod utjecajem jednostranog zbližavanja Jugoslavije i Bugarske mogu nastati ozbiljne komplikacije i zbog toga je Beneš u Ženevi savjetovao Mušanovu da Sofija razvija postepeno dobre odnose sa svim balkanskim državama. Pritom Prag nema interesa da se politička aktivnost prenese na Balkan, već želi jačanje Jugoslavije i Rumunjske, koje bi u slučaju sukoba imale »pokrivena leđa.«⁴³⁴ O tom pitanju postoje u CSR-u različiti nazori. Pojedini diplomati, posebice P. Maxa u Sofiji i J. Šeba u Bukureštu izražavaju duboku sumnju u djelotvornost turske i grčke pomoći u slučaju sukoba, tj. u njihovu sposobnost da eliminiraju Bugarsku.

Dok je P. Maxa neprekidno davao prednost jugoslavensko-bugarskom zbližavanju pred Balkanskim paktom, dotle je J. Šeba unatoč ogradama bio za stvaranje regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi, posebno s obzirom na stav Rumunjske.⁴³⁵

U principu već prije susreta Beneš-Titulescu u Košicama (11. prosinca 1933) i posebno poslije njega Čehoslovačka je usprkos različitim mišljenjima svojih diplomatskih predstavnika podupirala stvaranje Balkanskog pakta. Istodobno želi da regionalnom bloku pristupi i Bugarska, odnosno podupirala je ideju o njezinu kasnijem pristupanju, jer je bila eminentno zainteresirana da ne dođe do prekida u jugoslavensko-bugarskom zbližavanju. U Pragu međutim nisu nikada razmišljali o tome na koji bi način ostvarili svoje nazore i nisu pripremili nikakav plan po kojem bi se riješio taj problem. Niti u diplomatskoj djelatnosti Čehoslovačka se u tom pravcu nije ekspanzirala.

⁴³³ DDF – 1 – V, dok. 8, str. 11.

⁴³⁴ *Državni centralni arhiv, Prag*, – PMR, karton 4391/1933, ekspozice E. Beneša u Ministarskom savjetu 20. 12. 1933.

⁴³⁵ *AMZV, PZ, Sofija* periodična IV, Sofija, 17. 1. 1934; *Ibidem, PZ, Bukurešt*, br. 93, 30. 12. 1933.

Promjenu u stavu Čehoslovačke primijetili su u prosincu 1933. i u Sofiji. Dok je još krajem studenog 1933. Beneš poručivao Mušanovu da sve ostaje onako kao što mu je rekao u Ženevi, polovicom prosinca pozvao je predsjednik bugarske vlade Beneša u Sofiju s ciljem da se konzultiraju o novonastaloj situaciji.⁴³⁶ Na Mušanovljeve zahtjeve i prijedloge odgovorio je ministar vanjskih poslova ČSR-a 18. siječnja 1934. Mada je izrazio razumijevanje za stajalište i situacije Bugarske, ipak je savjetovao Mušanovu da pristupi Balkanskom paktu. Svoj stav ovako je obrazlagao: »S obzirom na poteškoće koje bi imali Jugoslaveni nije moguće postupati drugačije; ponajprije pakt između svih, poslije zasebno zbližavanje s Jugoslavijom, a tek nakon toga i s cijelom Malom antantom.«⁴³⁷

Čehoslovačko stajalište u cjelini je veoma blisko stajalištu Francuske. Telegram Beneša predstavlja i diplomatski pritisak na Bugarsku, jer se pojavljuje u vrijeme neposredno prije zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu. Kao što smo već spomenuli Mušanov je u toj situaciji, 22. siječnja 1934. pokušao utjecati na Beneša, ali bez uspjeha. Ministar vanjskih poslova ČSR-a u Zagrebu suglasio se sa stvaranjem Balkanskog pakta i još jednom je naglasio želju da se kasnije za pakt pridobije i Bugarska.⁴³⁸

U završnoj fazi priprema za Balkanski pakt, ali i kasnije stajalište ČSR-a u najmanju je ruku dvosmisleno. S jedne strane se javno i službeno relativno visoko ocjenjuje značenje Balkanskog pakta, dok s druge strane izjave E. Beneša, koje je dao bugarskom poslaniku u Pragu Dorevu imaju sasvim suprotan karakter. Već u Zagrebu Beneš podupire Titulescuovu ideju da će »ubuduće biti moguće stopiti ili intenzivnije povezati obje grupacije u jednu formaciju, Malu antantu i Balkanski pakt.«⁴³⁹ Veoma je pozitivno ocijenio nastanak novog sporazuma i u Narodnoj skupštini ČSR-a 2. srpnja 1934. i u biti je ponovio prethodne misli, naime mogućnost suradnje između dva bloka.⁴⁴⁰

S druge strane u razgovoru s Dorevom 26. siječnja 1934. u Pragu, Beneš je izjavio: »Kralj Aleksandar i ja shvaćamo vaše poteškoće; nije vam moguće da potpišete Balkanski pakt, ali on tako i tako nema značenja za vas i sve treba uređiti na osnovi jugoslavensko-bugarskog zbližavanja. Taj proces razvijat će se i nadalje u okvirima Balkanskog pakta i neće izazivati nezadovoljstvo i zabrinutost susjednih država... Bugarska se ne treba bojati: Balkanski pakt ima formalni karakter i za Bugarsku je od moralnog značenja da se potpiše pakt.«⁴⁴¹ Sličnih vijesti pristizalo je iz Praga sve više.⁴⁴¹ »Taktičkim postupanjem Čehoslovačka je htjela maksimalno iskoristiti postojeću situaciju: podržati i

⁴³⁶ AMZV, PZ, Sofija, br. 63, 5. 12. 1933; AMZV, Prispjeli telegrami, br. 812, Sofija, 15. 12. 1933.

⁴³⁷ AMZV, Prispjeli telegrami, br. 14, Prag, 18. 1. 1934; Vidi detaljno: Bystrický, V.: Nastanak Balkanskog pakta i čehoslovačka vanjska politika, *Historický časopis*, br. 3, Bratislava 1967, 381-382.

⁴³⁸ AMZV, fond Mala antanta, »Proces verbal« sa zasjedanja Stalnog savjeta Male antante u Zagrebu 22. – 23. 1. 1934, bez broja.

⁴³⁹ Ibidem.

⁴⁴⁰ Stenografske bilješke o sastancima *Narodne skupštine Čehoslovačke republike*. Ekspoze E. Beneša 8. 7. 1934.

⁴⁴¹ CDIA, f. 176, op. 6, a.e. 2578, str. 9–14, Prag, 26. 1. 1934; Mančev, K.: cit. d., 160, 162.

isticati ciljeve Balkanskog pakta, a na drugoj strani spriječiti poboljšanje jugoslavensko-bugarskih odnosa, te ujedno učvrstiti pozicije ČSR-a i u Bugarskoj, tj. sačuvati i ubuduće ulogu posrednika. Takav postupak u skladu je s Beneševom taktikom u rješavanju i drugih međunarodnih pitanja, a imao je osigurati i njegov osobni prestiž u Bugarskoj. Međutim, moramo se složiti da je Balkanski pakt stavio Čehoslovačku u »skrivenu izolaciju« i da je povećao interes Jugoslavije i Rumunjske kako za međusobnu normalizaciju odnosa tako i za normalizaciju s ostalim balkanskim državama.⁴² To se nije očitovalo odmah nakon sklapanja Balkanskog pakta, već kasnije za vlade M. Stojadinovića. U danoj etapi činilo se da je Mala antanta ojačala naročito u pogledu buduće suradnje između dva bloka, ali ta se ideja unatoč raznim pokušajima nije ostvarila.

Mađarska je slično kao i Čehoslovačka ocjenjivala razvoj na Balkanu sa svog srednjoevropskog gledišta i s gledišta cjelokupnog razvoja međunarodne situacije uopće. Budimpešti je u interesu da balkanske države, posebice Turska i Bugarska surađuju odnosno da istupaju protiv revizionističkih tendencija u evropskoj politici.

U dvadesetim i početkom tridesetih godina postoji cijeli niz problema o kojima imaju Ankara, Budimpešta i Sofija relativno jednake nazore, ali ta činjenica nije pridonijela ostvarivanju bliskijeg savezništva. Teoretski uzevši, posebice su odnosi između Bugarske i Mađarske imali neobično povoljne uvjete za razvoj. Obje države imaju revizionističke zahtjeve prema Jugoslaviji i Rumunjskoj, ali u političkoj praksi spomenuta činjenica nije našla primjenu u smislu da bi Budimpešta i Sofija uskladile svoju politiku, odnosno da bi sklopile savez. Bugarska je oduvijek u principu odbijala da se jednostrano veže, pa se suradnja s Mađarskom ograničila na neobaveznu podršku revizionističkim tendencijama u evropskoj politici, na neslaganje i protivljenje politici Male antante, te na zajednički interes da se ukinu ograničenja vojnih klauzula mirovnih ugovora i slično. Unatoč svim ovim zajedničkim interesima suradnja između dviju zemalja neobavezna je mađarska i Bugarska predstavljaju veoma važan faktor za planove Italije da se opkoli Jugoslavija.

Slično tome i mađarsko-turski odnosi, iako je došlo do potpisivanja ugovora o neutralnosti (1929) ograničavali su se prvenstveno na to da stvore protutežu Maloj antanti: na Balkanu, na istovjetne poglede na razvoj u Evropi i oslanjali su se na nezainteresiranost Ankare da podupire proturevizionističke tendencije te na nastojanje da održe dobre kontakte obiju država s Italijom. Baza za suradnju Mađarske s Turskom i Bugarskom pružala je dakle relativno velike mogućnosti, ali države ne teže za bliskijim savezništvom zbog strahovanja od reakcije ostalih balkanskih država a i zbog toga što bi se morale automatski zainteresirati za politički razvoj u oblastima, razvoj kojih se nije neposredno ticao njihovih interesa. S druge strane, treba naglasiti da su sve tri države imale u principijelnim pitanjima sasvim različita stajališta od Male antante. Uzmemo li u obzir i bilateralne kontakte između pojedinih balkanskih država, Mađarska je mogla računati na podršku Bugarske samo

⁴² Volkov, V. K.: cit. d., 134-135.

u tom smislu da balkanske zemlje članice Antante nisu imale osigurane granice u jugoistočnoj Evropi. Promjene u koncepcijama vanjske politike balkanskih zemalja koje se razvijaju u pravcu uzajamnog zbližavanja, nepoželjne su za Mađarsku, jer slabe njezin cjelokupni položaj ne samo na Balkanu već i u srednjoj Evropi. Iz tih je razloga Budimpešta poslije Pakta četiriju velesila rezervirana i zauzima negativan stav prema cjelokupnom toku na Balkanu.

Mađarski diplomati odmah su uočili do kakvih je ozbiljnih posljedica doveo prijedlog Pakta četiriju velesila u Turskoj. Uskoro poslije potpisivanja Organizacijskog pakta Male antante mađarska vlada upozorava R. Arasa da će ako se neka od balkanskih država priključi Maloj antanti, biti narušena ravnoteža snaga u jugoistočnoj Evropi.⁴⁴³ Poslije prijedloga Pakta četiriju velesila mađarski poslanik u Ankari je po nalogu svoje vlade tvrdio da je pakt uperen posebice protiv Male antante što je u interesu mađarsko-turskih odnosa. Mamio je R. Arasa himerom da će ako se ostvari Mussolinijev prijedlog, oslabiti utjecaj Male antante, a Turska će postati odlučujući politički faktor na Balkanu.⁴⁴⁴ Jednak diplomatski pritisak vrši i Mađarska na Sofiju. U Budimpešti nisu zadovoljni rezerviranim držanjem Bugarske prema pitanju revizije i strahuju od mogućeg zbližavanja Sofije i Male antante. Argumentacija poslanika Rudnaya istovjetna je, tj. Mussolinijev četvorni pakt prouzrokovao bi pad Antantina prestiža. U pitanju revizije pretpostavljalo se da se ona praktički ne može ostvariti, ali da će se revizionistička propaganda legalizirati upravo na osnovi Pakta četiriju velesila. Rudnay je u razgovoru s Mušanovom doduše dobio obećanje da će predsjednik vlade izraziti svoje stajalište prema reviziji granica poslije odluke financijskog odbora Lige naroda o pružanju zajma, ali obećanje se nije ostvarilo.⁴⁴⁵ Mađarska je veoma brzo shvatila da je obrat, posebice u vanjskoj politici Turske, radikalan i da se Ankara unatoč taktiziranju želi približiti Maloj antanti. U Budimpešti i Rimu misle da će pridobivši Tursku i Bugarsku za Mussolinijev prijedlog za direktorij velesila, spriječiti takav trend, ali njihova nastojanja imala su sasvim suprotan efekt. U takvoj situaciji poslanik Tahy predlaže krajem svibnja 1933. da se upriliči susret turskih i mađarskih političara u Ankari s ciljem da se onemoguće posljedice pripremanog Titulescuova posjeta glavnome gradu Turske.⁴⁴⁶ Uskoro zatim počeo je ispitivati mogućnost posjeta predsjednika Gömbösa i ministra vanjskih poslova Kanya Ankari.

Put mađarskih političara u Tursku i Bugarsku krajem listopada ostvario se tek nakon opsežne diplomatske aktivnosti balkanskih država i u sasvim drugačijim okolnostima nego što su bile 1933, a to je a priori utjecalo na njegov tok i značenje. Posjet Turskoj (20–25. listopada 1933) trebao je spriječiti zbližavanje između Ankare i Male antante. Za umirenje javnoga mnijenja imao je biti izrađen službeni komunike o zajedničkim interesima Mađarske i Turske na Balkanu. Kanya je morao konstatirati da prvobitni ciljevi nisu po-

⁴⁴³ OL-Küm. pol. 1933-49-399-473, Ženeva, 2. 3. 1933.

⁴⁴⁴ OL-Küm. pol. 1933-39-1282, Budapest, 2. 5. 1933.

⁴⁴⁵ OL-Küm. pol. 1933-39-940, Budapest, 3. 4. 1933; Ibidem, 1933-39-1018, Sofija, 7. 4. 1933.

⁴⁴⁶ OL-Küm. pol. 1933-23/28-1314, Ankara, 30. 5. 1933; O r m o s , M. Franciaország és a keleti biztonság 1931-1936, Budapest 1969, 490-493.

stignuti premda je put bio koristan. Osnovni uzrok vidi u slijedećem: dok se prije tri godine turska vlada u potpunosti slagala sa stajalištem mađarske vlade da »obje države imaju iste nazore i istupaju protiv stvaranja bloka vele-sila ili kojega drugog bloka na Balkanu, te su se složile i u tome da im je u zajedničkom interesu da oslabe Malu antantu, sada ovi isti turski državnici imaju već drugačiji pogled na odnos s Malom antantom. Danas zastupaju mišljenje da treba na Balkanu stvoriti vojno-politički blok sa zemljama Antante u jugoistočnoj Evropi.«⁴⁷

Razdori su se nadalje pojavili i u pitanju Bugarske. Taj je problem praktički povezan s prethodnim Kanyinim zaključcima. Ismet-paša i R. Aras dali su mađarskim političarima do znanja da će potpisati garantni ugovor sa svim susjedima Bugarske i na taj način izvršiti pritisak na Sofiju. Negativan stav Turske prema Bugarskoj obrazlaže tako što za vrijeme njihova posjeta Sofiji Mušanov nije htio potpisati čak ni bilateralni ugovor o garanciji. Turski državnici objašnjavaju težnju za sklapanjem ugovora o garanciji strahovanjem od Bugarske, te od aktivnosti tračkog komiteta i ev. revizionističkih zahtjeva Sofije. Prilikom posjeta Sofiji Kanya se na molbu R. Arasa prihvatio uloge posrednika, a uspjeh je bio a priori isključen, naime, bit problema ne nalazi se u mogućnosti poboljšanja službenih odnosa između Bugarske i Turske, nego u sklapanju ugovora o garanciji granica, što nije odgovaralo ni interesima Mađarske.⁴⁸

Mađarski političari nastoje utjecati na stajalište Turske i Bugarske tako da naglašavaju zabrinutost zbog mogućeg pristupanja Sofije Maloj antanti i iskorištavaju negativan stav Ankare za jugoslavensko-bugarsko zbližavanje. Tajni protokol, koji su prilikom posjeta potpisali s Turskom, odnosio se upravo na ova dva momenta. On je imao za cilj da spriječi stvaranje jedinstvene slavenske države na osnovi dunavske federacije i naglašavao je potrebu da se sačuva neutralnost Bugarske. Istodobno je 22. listopada 1933. bio produžen tursko-mađarski ugovor iz 1929. godine.⁴⁹

⁴⁷ OL-Kúm. pol. 1933-32-516/465, bez datuma. Informacija Kanye u Rim.

⁴⁸ Rustü Aras je tvrdio Kanyi da mu je Mušanov prilikom posjeta Sofiji obećao da će za šest mjeseci potpisati s Turskom ugovor o garanciji granica. Spomenutu je olakšicu zatražio zato da pripremi bugarsko javno mnijenje. Mušanov je pred Kanyom poricao da je R. Arasu dao formalno obećanje. OL-Kúm. pol. 1933-32-516/465. Zapis razgovora koji su vodili R. Aras, Gömbös i Kanya u Ankari 20. 10. 1933; Ibidem, Informacija Kanye talijanskom »chargé d'affaires« Baldoniju, Budimpešta, 4. 11. 1933.

⁴⁹ OL-Kúm. pol. 1933-32-516 (465) Kanyina informacija u Rim, bez datuma. Slijedi u mađarskom zapisu: »Gazi je osobno izjavio da neće ni pod kojim uvjetima učiniti ništa što bi štetilo Mađarskoj, ali ukoliko bi mađarska vlada u budućnosti imala neke prigovore, neka se obrati njemu a on će im u skladu s interesima Turske pomoći.« Istodobno su Ismet-paša i R. Aras obećali da će uzastojati zaključiti ugovor sa Sofijom i da će ublažiti prigovore na adresu Bugarske.

Prema informacijama koje je R. Aras dao jugoslavenskom poslaniku Jankoviću, »proces verbal« sa zasjedanja, potpisan 22. 10. sadržavao je i ove obaveze: Turska ni Mađarska nemaju interesa da se obnovi Otomansko carstvo i Habsburška monarhija; obje države su protiv nekadašnjeg poretka, a Mađarska je izjavila da se to ne odnosi na reviziju mađarskih granica. Turska je uvažila ovu iznimku. Nezavisnost Bugarske u interesu je obiju država. Turska i Bugarska će se uzajmno informirati o razvoju u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. — *DASIP* — TP 1938, f. 30, br. 502 Ankara, 30. 10. 1933.

Kanya nije imao nikakve iluzije o značaju tajnog protokola. Međutim, ipak se nadao da će Turska unatoč suradnji s Jugoslavijom i Rumunjskom izbjegavati akcije koje bi oštetile Mađarsku. Vjerovao je da će Ankara u budućnosti uzastojati spriječiti stvaranje jedinstvene države Slavena na Balkanu.

Mnogo zadovoljniji su bili mađarski političari posjetom Sofiji gdje su boravili 26. i 27. listopada. Njihov boravak imao je pridonijeti jačanju nezavisnosti bugarske vlade, tj. trebalo je da eliminira pritisak koji su s nekoliko strana vršili na Bugarsku da se zbliži s pojedinim članicama Male antante, te je istodobno imao spriječiti da u pitanju razoružanja Sofija pristane na ustupke koji bi štetili mađarskim interesima. Demonstracije, koje je organizirao uglavnom VMRO stvaraju privid da je posjet protekao u duhu dobrih međusobnih odnosa, ali Mušanovu se to ne sviđa. Tijekom razgovora bugarski političari ponovili su da će »provoditi politiku slobodnih ruku«, tj. da nisu spremni pristupiti Maloj antanti ili Balkanskom paktu. Nadalje su izjavljivali da žele poboljšati odnose s Turskom i da će se u pitanju sigurnosti granica prilagoditi, ali neće s Ankarom potpisati pakt o garanciji granica. U pitanju razoružanja obećali su da neće potpisati nikakav dogovor, koji ne bi de facto osigurao ravnopravnost. Kanya je još konstatirao »da će Bugarska doduše postupati s oprezom, da izbjegne sve komplikacije, ali sigurno će stati uz bok Mađarskoj u zahtjevima za reviziju granica«.⁴⁰⁰

Rezultati posjeta Gömbösa i Kanye Ankari i Sofiji nisu završili osobito povoljno za mađarsku politiku. Mada su u Budimpešti vidjeli da se Turska priklanja Maloj antanti, nisu poduzeli nikakve ozbiljnije korake da to spriječe. Mađarska zauzima negativan stav prema nastojanju Balkanskog pakta i uskoro pokušava iskoristiti neslaganja između država-članica pakta, ali zbog strahovanja da ne dođe do potpunog pogoršanja odnosa s Turskom nije aktivno istupila protiv novog sporazuma u jugoistočnoj Evropi. Vrijednost zajednički deklariranih interesa s Bugarskom također je relativna, jer niti u budućnosti nije dovela do bliskije suradnje između dviju država. Nastanak Balkanskog pakta, a posebno njegovi ciljevi u biti stoje u suprotnosti s trendom razvoja i interesima Mađarske. Stvaranje regionalnog sporazuma u jugoistočnoj Evropi slabilo je položaj Mađarske u toj oblasti.

Prema mađarskim i jugoslavenskim izvorima, R. Aras nije Jankovića informirao o svim točkama zaključenog ugovora, pa ni Kanya nije Rimu pružio iscrpne informacije.

⁴⁰⁰ OL-Küm. res. pol. 1933-32-516 (465). Kanyina informacija talijanskom »chargé d'affaires« Baldoniju, Budimpešta, 4. 11. 1933; Ibidem, 1933-32-516 (465) bez datuma. Kanyina informacija Rimu.

ZAKLJUČAK

Potpisivanjem pakta u Ateni stvoren je u jugoistočnoj Evropi sporazum koji u znatnoj mjeri može utjecati na političke događaje na Balkanu. Balkanski pakt u svojoj biti predstavlja skup malih balkanskih država, koje imaju ograničene ciljeve političko-diplomatskog karaktera. Činjenica da se radi o sporazumu buržoaskih država a priori determinira njegove ciljeve, planove, nakane te njegovo značenje. Nikada, pa niti u predodžbama njegovih tvoraca nije se pomišljalo na bliže savezništvo u obliku neke integrirane političko-gospodarske jedinice, koja bi u budućnosti imala prerasti u eventualnu federaciju, ili koji drugi oblik poretka na Balkanu. Niti prilikom diplomatskih priprema a ni za vrijeme potpisivanja sporazuma nije se govorilo o gospodarskoj suradnji. To se pitanje razmatralo tek kasnije i prvenstveno s gledišta jačanja političke suradnje.

Zbog velikog broja neriješenih problema, nesuglasica i različitih interesa, koji nisu nestali nakon potpisivanja Balkanskog pakta, ciljevi regionalnog sporazuma usredotočili su se na rješavanje pitanja koja su doduše s formalnog gledišta bila od prvorazrednog značenja, ali ne smije se zaboraviti da su prihvaćene obveze imale ograničen doseg, a vrijednost prihvaćenih ugovora mogla se pokazati samo u konkretnoj situaciji. S toga aspekta prvorazredni cilj nije garancija granica država-članica od revizionističkih zahtjeva Bugarske, nego stvaranje garancija za budućnost, a protiv eventualnih aspiracija Sofije. Istodobno stvorena je formalna garancija da niti jedna balkanska država neće podupirati na račun druge teritorijalne zahtjeve Bugarske. Osnovno je značenje Balkanskog pakta u tome da su države članice jedinstveno istupile u borbi za očuvanje teritorijalnog status quo-a, tj. podržale su one tendencije evropske politike koje su bile usmjerene protiv agresivnosti fašističkih velesila. Teritorijalni problemi na Balkanu neobično su složeni i ako govorimo o bugarskim revizionističkim zahtjevima, onda istodobno treba primijetiti i nastojanje ostalih država na poluotoku da učvrste i osiguraju stečeni teritorij, te njihovu nesposobnost da riješe probleme nacionalnih manjina i tome sl. U danoj etapi razvoja je problem teritorijalnog integriteta na Balkanu predstavljao nedjeljiv dio u rješavanju takvih pitanja u Evropi općenito. Regionalni sporazum je u jugoistočnoj Evropi stao u obranu teritorijalnog status quo-a što ujedno znači i protiv politike kakvu su forsirale fašističke velesile. Balkanski pakt nije imao za cilj da samo konzervira poslijeratnu teritorijalnu podjelu poluotoka, nego da spriječi nasilne promjene i negativne tendencije evropske politike. U tom pravcu istodobno se ostvaruju formalni preduvjeti da se države Balkanskog pakta pripoje kolektivnoj sigurnosti. Drugo je pitanje zašto nisu ove mogućnosti kasnije iskoristene.

Neposredna posljedica proturevizionističkog karaktera Balkanskog pakta jest slabljenje utjecaja Italije u jugoistočnoj Evropi. Regionalni blok predstavlja stanovit obrambeni zid protiv talijanskog prodora na Balkan, te je otežavao Rimu mogućnost da intrigira u jugoistočnoj Evropi. Međutim, kasnije se Grčka ograđuje od treće točke Tajnog protokola, što je u konačnom efektu utupilo prototalijansku oštricu Balkanskog pakta. O protunjemačkom usmjeravanju možemo govoriti tek u općenitom smislu; regionalni sporazum bio je uperen protiv tendencija Trećeg Reicha, ali ne namjerava pogoršavati odnose s Berlinom i spriječiti njegov gospodarski pa ni politički prodor u jugoistočnu Evropu.

Do relativnih uspjeha dovelo je i nastojanje da se oslabi zavisnost balkanskih država od velikih sila s gledišta daljnjeg i trenutačnog razvoja. Potpi-

sivanje Balkanskog pakta predstavlja uspjeh za Francusku i jačanje – iako tek privremeno – njezina utjecaja u jugoistočnoj Evropi. Već sama ta činjenica pokazuje da nije uspjelo realizirati prvobitnu ideju. Daljnji razvoj Balkanskog pakta potvrdio je da ovakav savez malih država nije bio u stanju izrazitije ograničiti utjecaj velikih sila u jugoistočnoj Evropi.

Balkanski pakt je unatoč težnjama nekih njegovih tvoraca ostao samo regionalni blok. Konceptije o mogućnosti bliže povezanosti, pa čak i spajanju Balkanskog pakta s Malom antantom pokazale su se kao nerealne. I Titulescuova ideja o stvaranju proturevizionističkog bloka sve od Praga do perzijskih granica više je čežnja nego realan plan. Pokušaji rumunjskog ministra vanjskih poslova da oba bloka zajednički istupaju naišli su na otpor Turske i posebno Grčke, jer te države nemaju interesa za rješavanje srednjoevropskih problema.

Balkanski pakt također nije uspio riješiti svoj odnos prema Bugarskoj i učlaniti Sofiju, pa makar i kasnije uz neki oblik pakta o nenapadanju. To je bio neobično složen problem i on se neprekidno pojavljuje u različitim oblicima i u slijedećem razdoblju.

Zusammenfassung

DIE DIPLOMATISCHE ENTWICKLUNG IN SÜDOSTEUROPA 1932 – 1934

Die Balkanentente, welche am 9. II. 1934 in Athene von Jugoslawien, Bulgarien, der Türkei und Griechenland unterzeichnet wurde, war eine zeitgenössische Gruppierung kleinerer Staaten mit beschränkten Zielen politisch-diplomatischen Charakters. Wegen einer Reihe bestehender Uneinigigkeiten, welche trotz Unterzeichnung der Balkanentente zwischen den Signatarstaaten auch weiterhin bestanden, konzentrierten sich die Ziele des regionalen Blocks auf die Lösung von Fragen, welche zwar aus formalem Gesichtspunkt von erstrangiger Bedeutung waren, doch hatten die Verpflichtungen eine beschränkte Tragweite. Dabei konnte ihr realer Wert nur durch die konkrete Situation überprüft werden. Von diesem Standpunkt aus war die Gewährleistung der Grenzen der Mitgliedsstaaten gegen die revisionistischen Anforderungen Bulgariens nicht das Hauptziel, sondern die Schaffung einer Garantie für die Zukunft gegen eventuelle Aspirationen von Sofia.

Die grundlegende Bedeutung der Entstehung der Balkanentente bestand darin, dass sich die Mitgliedsstaaten eindeutig zur Verteidigung des territorialen status quo bekannten, d. h. die Tendenzen der europäischen Politik unterstützten, welche sich gegen die Aggression der faschistischen Grossmächte richteten. Das Ziel der Balkanentente war also nicht nur die Bewahrung der territorialen Nachkriegsaufteilung der Halbinsel, sondern auch die Verteidigung gegen gewaltsame Änderungen und Einstellung gegen negative Tendenzen der europäischen Politik. In dieser Richtung entstanden gleichzeitig formale Voraussetzungen zum Anschluss der zur Balkanentente gehörigen Staaten in die kollektive Sicherheit.

Als unmittelbare Folgeerscheinung der antirevisionistischen Einstellung der Balkanentente zeigte sich die Schwächung des Einflusses Italiens in Südosteuropa. Der regionale Block bildete einen gewissen Schutzdamm gegen das Eindringen Italiens auf die Halbinsel, erschwerte Rom das Intrigieren in Südosteuropa, doch die späteren Vorbehalte Griechenlands gegen den dritten Punkt des Geheimprotokoll, schwächten im Endeffekte die antiitalienische Schärfe der Balkanentente. Ueber die antideutsche Einstellung kann nur im allgemeinen Sinne gesprochen werden, das regionale Abkommen trat gegen die durch das Dritte Reich forcierten Tendenzen auf, doch hatte es nicht die Absicht die Beziehungen mit Berlin zu verschlimmern und Hindernisse gegen dessen wirtschaftlichen und im Endresultate auch gegen das politische Eindringen in Südosteuropa zu erheben.

Einen relativen Erfolg hatte auch das Bestreben die Abhängigkeit der Länder auf der Halbinsel von den Grossmächten abzuschwächen. Die Entwicklung der Balkanentente bestätigte, dass diese Gruppierung der kleinen Staaten nicht fähig war den Einfluss der Grossmächte in Südosteuropa markanter zu beschränken.

Die Balkanentente blieb trotz Bestrebung einiger ihrer Schöpfer, ein regionaler Block. Die Konzeptionen, welche sich über die Möglichkeit eines engen Bündnisses und eventuell einer Verschmelzung der Kleinen Entente mit der Balkanentente zeigten, erwiesen sich als nicht real.

Gleichzeitig gelang es nicht der Balkanentente die Beziehung zu Bulgarien zu lösen und Sofia, wenn auch nur später, durch irgendeine Form von Nichtangriffspakten in den regionalen Block einzugliedern. Dieses Problem war ausserordentlich kompliziert und erschien ständig auch in der weiteren Entwicklung.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

11

ZAGREB

1978

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Josip ADAMČEK, Ljubiša DOKLESTIĆ, Hrvoje MATKOVIĆ

**GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
NIKŠA STANČIĆ**

Tisak: NIŠRO »Prosvjeta« — Bjelovar

Radovi 11

Izdavač
Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka br. 1

Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček

Grafički oblikovao
Prof. Ivan Kampuš

